

علم الصبیغہ

سابقہ مطبوعہ نسخوں کی اغلاط سے مبرا

تصنیف

حضرت مولانا مفتی محمد عنایت احمد صاحب مدظلہ

بتحشیہ

حضرت مولانا سید محمد علی صاحب کانپوری

قدیمی کتب خانہ

مقابل آرام باغ کراچی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اس نسخہ کی کتابت کے جملہ حقوق بحق قدیمی کتب خانہ محفوظ ہیں

عِلْمُ الصِّغَةِ مُحْتَسِبًا

سابقہ مطبوعہ نسخوں کی اغلاط سے مبرا

تصنیف

حضرت مولانا مفتی محمد عنایت احمد صاحب رحمہ اللہ

بتحشیہ

حضرت مولانا سید محمد علی صاحب کانپوری

قدیمی گنج خانہ

مقابل آرام باغ کراچی

منفعت غایت آن برائے دیگر محصلین تا بعد از بار بار آن منفعت و غایت آن در حق تحصیل آن علم و میل بطلالہ کتاب پیدا یابد و بدین عرض محض تحمل مشقت بر خود روا دارد و چنانکه عرض از علم تعریف
محافظت است و راغب کلمات غایت مصنف ازین تصنیف جامعیت ایجاز و اختصار این رساله است کلمات ایسانے این زمان ایجاز و اختصار لاطالب اندر کتب و در تسمیہ علم و کتاب پر مناسب
این علم را بدین تسمیہ خاص که دیگر بدین واسطه علماء از احوال آن علم آشنائی پیدا آید چنانکہ ذکر نام مؤلف که کدام کس است در میان علماء و بچہ پایہ مصنفی تعلق معرفت حاصل نمیکند پذیرد و باقرائش
اعتقاد و وثوق گیرد و این معنی نظر محال شدتین است الا عند المحققین معرفت احوال چنانکه از حدیث اقرال ست و این نام **۲** و نعم قال ایرالو نمین کم الله و جد لا نظر لای من قال انظر الی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي بيده تصريف الأحوال و تخفيف الأثقال و
الصلوة والسلام على سيد الهادين إلى محاسن الأفعال وعلى آله
وصحبه المضارعين له في الصفات والأعمال
أما بعد فميكويد بندہ نیازمند بارگاہ رب صمد المعظم بذیل سید الانبیاء
محمد عنایت احمد غفر له اللاحد کہ این رساله ایست در علم صرف کہ بواسطه خاطر شفیق محسن
مجمع محاسن حافظ وزیر علی صاحب تجزیه اندمین بمعرض تحریر درآمد و در حقیر و در آن
جزیره از نیز نگ تقدیر بوده و کتابے از بیج علم نزد خود نداشت این رساله را بوضع نگاشت
کہ بجای میزان و منشعب پنج گنج وزبده و صرف میر بکار آید و بر فوائد دیگر ہم مشتمل
باشد نفع الله به الطالبین و رماقهم و آياتی إتياع سنته سید المرسلین
صلی الله علیه و علی آله اجمعین رساله مشتمل است بر یک مقدمه چهار باب خاتمه

باقال بجم ذکر مصنف علم کہ این علم از کدام محصلین است از علوم
معقول یا منقول فروع یا اصول ششم ذکر ترتیب علم کہ
بر کدام علم آرا تقدیم باید کرد و از کدام علم متخرجا باید شد
چنانچه مرتب علم تعریف بعد و توقف مسائل لابدیہ اصلا ابر
تمام علوم مقدم است زیرا کہ بدون علم تعریف در لغت غیر
آشنائی نیست خواه نام و علم قرآن حدیث موقوف است و بدین
لغت عرب معتمد تسمیہ کتاب فصل باب تا جود مد طالب
خود را از آن باب فصل را بدین ششم نحو تعلیم کہ بر آن طریق و آن
مطالب علم در بین شین مبدیین سازند فقط و متاخرین بنظر
طوالت کلام بیان اکثر این امور را متروک ساخته و بعضی
آن اکتفا و در بده اند چنانچه مصنف نیز بر بعضی از آن
اشارات فرموده **۳** مقدمه ما خود است از عقده
الجبیش کہ طلبة لشکر را گویند و در اصطلاح عبارت است
از امور سه کہ معروف علیہ مسائل آن علم باشد یا از
امور یک در عنوان علم یا کتاب مذکور شود تا جندی را
باداک آن در فهم مطالب بصیرتی بر خواند و آن
موضوعات و مبادی است موضوع عبارت است
از الفاظ و معانی کہ در آن علم از احوال و خواص آن
بحث باشد چنانکہ موضوع علم تعریف اسم و فعل
و حرف است و مبادی عبارت است از عدد و دو
تعریف موضوعات کہ هر واحد را از غیر آن متمیز
گرداند و میان موضوعات و مبادی بیشتر لابد و هم
است زیرا کہ تا وقتیکہ شارع علم موضوعات آن
علم را از یکدیگر تمیز نخواستہ کہ در مطلوب خود را از دیگر
علوم جلوه تمیز نتواند ساخت و نیز مخفی نماند
کہ اجزای علم سه است کہ موضوعات و مبادی
کہ مصنف آرا با حسن وجه در مقدمه یاد فرمود
و مسائل کہ تفصیل آن در ابواب ذکر خواهد یافت
۴ ترجمه ہمساتش ثابت است مراد آنے
را کہ در دست اوست تغییر دادن احوال مخلوق
و سبک گردانیدن بار بآنے بندگان و درود و سلام
نازل باد بر سر و راه پندارندگان بسوسے کار بآنے
نیک و بد را آن و اصحاب او کہ مشابہ اند را در
خصلتها و عملها **۵** جنگ زنده بمانان
سرور انبیاء **۶** فائدہ بخشد باین رساله طالبان را و روزی کند ایشان را و مرایہ وی سرور پیغمبران رحمت خدا نازل باد بر وہ آں او ہمد

مضارع مصدر از باب مفاعلت معنی آن بجزیہ شبیہ مانند
بودن و شریک بودن از متعجب و مراح و در بنام از معنی اول
و لازم نمی آید از مشابہت مساوات آن اصحاب بآن حضرت
زیرا کہ مقررات علم بدیع است کہ مشبہ بازمشبه افضل میباشد
۷ باید دانست کہ در اب مقدمین بوده کہ در صد تصانیف
خود او میسر چند مذکور میگردد و از این و ستمائید و ستمگردانیدہ
انرا و عرض فضیلت و تدوین آن علم و سبب تصنیف کتاب علم
مذکور را یکبارم عرض وضع کرده و بتدوین آورده اند دوم **۳**

لہ تعریف و لغت بمعنی تغییر تحول است یعنی گردانیدن چیز
از ای حالتی در اصطلاح صرف عبارت است از گردانیدن اصل
واحد بسوے صیغ مختلف بآنے حصول معانی متفاوت زیرا کہ
معانی متفاوت باین اختلاف صیغ حاصل تواند شد و در اینجا
مراد معنی لغوی است اصطلاحی و مخفی نماند کہ مصنف در خطبہ
رسالہ الفاظ مناسب و مستعمل صرف را در عبارت فرموده تا
دلیل باشد بر آنرا کہ این رساله در علم صرف است و این صنعت را
در اصطلاح علم بلاغت بر ابعث استہلال گویند **۸**

لہ لفظ موضوع با معنی پس لفظ فعل یعنی ہے معنی مثل جَسَق کلمہ نباشد و بسبب قید مفرد معلوم شد کہ مرکب کلمہ گویند پس غلام زید را کلمہ نخواستہ گفت : من المصنف
کلمہ مفرد یا کلمہ کلمات عرب یا مفرد می باشد یا مرکب مفرد آنکہ جزو لفظ آن بر جزو معنی دلالت نکند چنانکہ لفظ زید یا قام و مرکب بعکس آن و مثل عبد اللہ اگرچہ علم باشد
نزد اہل تصریف و سخا و اہل مرکب است : ہمدلی ۳۰ کا پوری رحمانہ کلمہ نخواستہ در تقسیم اسم را مقدم کنند کہ غرض نحوی یعنی بیان اعراب و بنا زیادہ تر

باسم متعلق است و ہم نظر شرافت اسم و محققاً
صرف فعل را مقدم کنند کہ غرض صرفی یعنی تصریف
بسوئے صیغہ یا زیادہ تر بفعل متعلق است :
من المصنف رحمانہ کلمہ اسم یا مشتق از اسم
است بمعنی علو کہ اسم در مرتبہ از ہر دو قسم خود
شریف و عالی است زیرا کہ کلام بدون اسناد حاصل
نمی شود و اسناد و عبارت است از منسوب گردانیدن
چیز بچیز و اسم ہم منسوب می باشد و ہم منسوب الیہ
چنانکہ زید عالم و در فعل امر ثانی مقصود است لیکن
باعتبار اسم افادہ کلام ہر دو چون ضرب زید و در
حرف ہر دو امر معدوم یا مشتق از دوم یعنی طاع کرنا
و علامت کہ اسم بمنزل و اسم است بر مدلول
خود لیکن تحقیق شق ثانی را امر جرح شمرده
اول را ترجیح داده اند و حرف بمعنی طرف است
چونکہ این قسم از اسم و فعل بطرف واقع است
لہذا بحرف موسوم گردانیدند : از مولانا محلی
کا پوری رحمانہ کلمہ بمعنی مستقل آنکہ
بہ ضم کلمہ دیگر فہیدہ شود چون وعل و ضرب
بمخلاف غیر مستقل کہ بہ ضم کلمہ دیگر بفہم
نیاید مثلاً معنی من والی ہے آنکہ لفظ البصرہ
یا غیر آن پاک منضم سازند بفہم نیاید ظاہر است
کہ لفظ از یا دیاتاً تنہا فائدہ نہ بخشند
بمخلاف وعل کہ بمعنی مرد است یا ضرب بمعنی
زد کہ بفہم معنی آن بر ضم کلمہ دیگر موقوف
نیست : من المصنف : لہذا ابرار و مثالین
اشارات ست بآنکہ اسم بر دو قسم است
یکہ جامد دوم مشتق : مولانا محلی کا پوری
رحمانہ کلمہ حرف اصلی آنکہ بمقابلہ قاضین
و لام در وزن افتد و در جمیع متصرفات کلمہ یافتہ

مقدمہ

در تقسیم کلمہ و اقسام آن کلمہ کہ لفظ موضوع مفرد را گویند بر قسم است فعل
و اسم و حرف ○ فعل آن کہ دلالت کند بر معنی مستقل بایکے از ازمانہ ثلاثہ ماضی حال استقبال
چون ضَرَبَ و یَضْرِبُ ○ و اسم آنکہ دلالت کند بر معنی مستقل بایکے از ازمانہ ثلاثہ چوں کہ
و مضارب ○ و حرف آنکہ دلالت کند بر معنی غیر مستقل کہ بہ ضم کلمہ دیگر فہیدہ نشود چوں
مِنْ و اِلٰی ○ فعل باعتبار معنی زمانہ بر قسم است ماضی مضارع و امر ○ ماضی آنکہ
دلالت کند بر وقوع معنی در زمانہ گذشتہ چوں کہ فعل کمر دآن یکروز زمانہ گذشتہ ○
و مضارع آنکہ دلالت کند بر وقوع معنی در زمانہ حال یا آیندہ چوں کہ یَفْعَلُ میکند یا خواهد کرد
آن یکروز زمانہ حال یا آیندہ ○ و امر آنکہ دلالت کند بر طلب کاری از فاعل مخاطب بزمانہ آیندہ
چوں اِفْعَلْ بکن تو یکروز زمانہ آیندہ ○ ماضی مضارع اگر نسبت فعل در آن بفاعل یعنی
کنندہ کار باشد معروف باشد چوں ضَرَبَ ز دآن یکروز و یَضْرِبُ می زند یا خواهد زد آن
یکروز ○ و اگر بمفعول باشد یعنی آنکہ کار بر و واقع شدہ باشد مجهول بود چوں ضَرِبَ
زده شد آن یکروز و یَضْرِبَ زده میشود یا زده خواهد شد آن یکروز [فائدہ] و امر مذکور نمی باشد
مگر معروف ○ ماضی و مضارع معروف و مجهول اگر دلالت بر ثبوت کارے کند اثبات باشد
چوں نَصِيَ يَنْصُو ○ و اگر بر نفی دلالت کند نفی باشد چوں ماضی و یَضْرِبُ ○
و فعل باعتبار تعدد حرف اصلی بر دو قسم است ○ ثلاثی و رباعی ثلاثی آنکہ سہ حرف اصلی
مثال معروف و مجهول ہر دو

شود و آنکہ نہ چنین باشد زائد است مثلاً در نہر کہ بر وزن یفعل است یا زائد است و آن من و اصلی و در مضارب الف زائد است و من و اصلی و آن من و
در جمیع متصرفات فاعل و من و رب و جمیع متصرفات ضرب یافتہ میشود : من المصنف

و مزید فیہ و تغییرات است کہ بواسطہ اختلاف حرکات و سکانات تعدد ادوار حروف کہ در الفاظ پیدا یابد و ظهور این معنی بیشتر در فعل است یا در اسمائیکہ متعقل اند بہ فعل در صفت اشتقاق مثل اسم فاعل و مفعول و صفہ مشبہ و اگر طرفین کہ مادہ مشترک در جمیع اینها موجودی باشد در اسم متصرف نیز بغایت اقل است مثل جعفر و در فعل بیس مادہ فاعل و عین و لام را کہ مناسب مادہ لفظ فعل است وزن قرار دادند و از بی س که بنائے فعل را ثلاثی بنیاد می مقصود گردانیدند

کہ بہتر از خود کلام است در کلام نہایت فضل راہ می یافت
از حق سہ ہدایت زیادتر بدو قسم است یکے تکرار
حرف اصلی چون تکرار عین در قطع و تکرار لام در وجوب
درین صورت در موزون بدین ہم حرف مذکور در گروانیدہ
شود تا تقیید باشد بر اینکہ عین یا لام در باب گروانیدہ
است و نگفتہ شود قطع بروزن فعل و وجوب بروزن
فعل است دوم بزیادت حرف غیر اصلی چون ہمزہ
در او کلام و تا در فعل پس حروف مذکور بعین با سم خود
کرودہ شود چنانکہ در اصول سہ و زن رباعی مجرور اصل
میشود و تکرار لام چون بجز کوزن آن فعل است
سوال در وزن با مخصوص لام را چرا کہ در مذکور و قاف
و عین را کہ رگروانیدہ جواب بزیادہ الحاق و در آخر
بما باشد و لام متصل آخر بود لہذا لام را کہ رگروانیدہ
و تکرار لام عبارت است از حیثیات حرکت مسکون حرف رابع
و عین حرف لام چنانکہ در عارضہ سابق در وزن ثلاثی
موضوع یافت و ہمین فرق است در میان حرف زائد
و اصلی کہ مادہ زائد بعین در جمیع موزونات برقرار ماند
چون قائل بروزن فاعل و مولانا محمد علی کانی راجع باین
تسریل پیراہن پوشیدہ کہ انی اصرار
بر عشق ای شادمان شد و بر عشق الشجر ای غنیم
بر آورد کہ انی اصرار کے صحیح بعضی تندرست
چون کلمات صحیح بہ سلامت باشد از اعلا تغییر لہذا
صحیح مسمی شدہ و منہ ہے چونکہ بیشتر باین حروف
روزن اہل علت یعنی بیار جا جاری میشود لہذا کہ حرف
علت مسمی شدہ و منی المصنف نے ہمزہ مشتق است
از ہمزہ و متعلق از علت پس وہ تسمیہ پر و ظاہر شدہ
و متعلق فارا مثال باین جہت گویند کہ مثل صحیح است
بببب قلت اعلا و راں واجوف یعنی تاواک و شکم

در و باشد چون نصر و ينصر و باعی آنکه چار حرف اصلی در آن باشد چون بعث

یَعْنِیْ ۝ وہر کے ازیں ہر دو یا مجرد باشند کہ ہر حرفِ ثلثہ یا اربعہ اصلی زیادتی و ماضی

نداشته باشد ○ یا مزید فیه که در آن در ماضی زیادت بر حروف اصلی باشد ○ مثال ثلاثی مجرد

نَصْرُ يَنْصُرُ مَثَلُ ثَلَاثِي مَزِيدٍ اِجْتَبِ اَكْثَرَهُ ۝ مَثَلُ رُبَاعِي مُجَرَّدٌ بَعَثُ مَثَلُ رُبَاعِي

مزید یہ تسکیر ابرئشق ○ وفعل باعتبار اقسام حروف برچہار قسم است صحیح و مہمو

و مقبل و مضاعف ○ صحیح آنست که در حروف اصلی و بی همزه و حرف علت و دو حرف

یک جنس نباشد ○ حرف علت و آو و آلف و یار اگویند که مجموعه آن وای باشد امثله که گذشته

ہمزہ صحیح بودہ ○ قصود آنکہ در حروف اصلی وی ہمزہ باشد پس اگر بجائے فا باشد آنرا ہموز فا

گویند چوں اَمَرَ وَاگر بجائے عین باشد مہموز عین چوں سَئِلَ وَاگر بجائے لام باشد مہموز لام

چون قراءه معقل آنکه در حروف اصلی دای حرف علت بود اگر یک باشد آنرا سه

قسم است مقتل فاکہ آن را مثال گویند چون وَعَدَ وَيَسْمَرُ ○ ومقتل عین کہ آنرا اجوف گویند

چوں قال و باع ○ و مقل لام کہ آفراناقص گویند چوں دَعَا دَرَحی ○ و اگر دو حرف

علت باشد از الفیف گویند ○ و آن بر دو قسم است مقرون که هر دو حرف علت متصل

لے ہا کہ مصنف در مثال لفظ نصر آورده و لفظ فعل
صیغ غیر موجود است پس معلوم شد ازین قول کہ نصر بروزان

فعل موصوف مست نصر نصرته بها ال صفت موصوف
فعل موصوف مست نصر نصرته بها ال صفت موصوف

سؤال فاولین ولام را چه تخمین وزن فرمودادند
جواب زیرا که غرض اہم مذہب علم صرف معرفت حروف اصلی

وآں کالعم است بس مقل عن ابن شکر قال است لانا ج وسمی شہ وناقص جمع وکار جمع یا کما کہ انشا اء اء انتبا

کذا

چون بر عمل بر کوف و یار در کس سبب پیدا هست لهذا البقیف کسی است که در سیمه معزوف معزوف ظاهر است و من المصنف

له مضاعف بمعنی دو چیز است بسبب تکرار حرف اصلی در آن مضاعف معنی شده به من المصنف **له** این تقسیم بر مذهب بصریان است
 با تبارع دیگر مصنفین نوشته شده و نه بر مذهب تحقیق که مذهب کوفیین است مصدر هم از مشتقات است پس اسم دوم ست و پس جامد و مشتق به من المصنف
له قول از فعل اشعار است بدین معنی که حسب مذهب کوفیین عند المصنف فعل اصل و ماخذ اشتقاق ست بلکه مصدر نیز در مشتقات داخل است
 حاشیه سابق مصنف دال و مؤید این دعوی ست

و مذهب صاحب فصول الکریمی بر مذهب بصری
 بصری و تفصیل اسمائے مشتقه در رساله ذکر
 خواهد یافت به مولوی محمد علی و در الله **له** جعفر
 نهر صغیر و کبیر واسع یا نهر بریا کلاں تر از جدول و
 نادر بسیار شیر کزانی القاموس به **له** اسم و
 فعل رباعی معتدل و مضاعف و هموز و اسم رباعی
 نمی آید و مضاعف معتدل فابریسبیل قلب و مضاعف
 رباعی از لغیف مقرون می آید چون زلزله به مولوی
 محمد علی و در الله **له** اسم ثلاثی مجرد و ده ست
 فعل یفتح و سکون عین چون فکس بمعنی بنفیر و
 فعل یفتح عین چون فرس بمعنی اسب و فعل یفتح
 فاو سکون چون کوف بمعنی شاز و فعل یفتح فاو
 عین چون عضد بمعنی بازو و فعل یفتح کسفا و سکون
 عین چون جبر بمعنی عالم و صلح و فعل یفتح کسفا و
 فتح عین چون عوب بمعنی انگور و فعل یفتح کسرتین
 چون ابلی بمعنی شراب و فعل یفتح ضم فاو سکون عین
 چون فقل بمعنی معروف است و فعل یفتح ضم فاو فتح
 عین چون صرد بمعنی جانور است بزرگ که گوسفند
 را شکار میکند و فعل یفتح بضم عین چون عقی بمعنی
 گردن و مزید فیه و معصوم نیست به من المصنف
له رباعی مجرد و فتح و زن معروف ست فقل
 یفتح فاو سکون عین و فتح لام اولی چون جعفر
 بمعنی نهر صغیر و کبیر و فعل یفتح کسفا و سکون
 و کسر لام اولی چون زبرج بمعنی آرایش و زر
 و فعل یفتح بضم فاو لام اولی و سکون عین چون
 بزش بال و چنگال مرغان شکاری و فعل یفتح کسر
 فاو سکون عین و فتح لام اولی به من المصنف

باشد چون طوی او مفروق اگر منفصل باشد چون وقی مضاعف است
 که در حرف اصلی وی دو حرف یک جنس باشد چون فزو و زلزله پس کل اقسام ده
 باشد یک صحیح و سه مجهول و پنج معتدل و یک مضاعف صرفیال بسبب کثرت مباحث
 صرفیه هفت را اعتبار کرده اند که درین بیت مذکور اند بیت صحیح است و مثال است
 و مضاعف به لقیف و ناقص هموز و اجوف به اسم بر سه قسم است مصدر
 و مشتق و جامد مصدر آنکه دلالت کند بر کاری و در آخر معنی فارسیش دن یا تن
 باشد چون الضرب زدن و القتل و کشتن و مشتق آنکه بر آورده شده باشد از
 فعل چون ضارب و مقصور و جامد آنکه نه مصدر باشد و نه مشتق چون رجل
 و جعفر مصدر و مشتق مثل فعل خود ثلاثی و رباعی مجرد و مزید فیه میباشد و هم
 باقسام ده گانه صحیح و غیره منقسم میشود و جامد باعتبار تعداد حروف یا ثلاثی
 میباشد مجرد چون رجل و مزید فیه چون حمار یا رباعی مجرد چون جعفر و مزید فیه
 چون قرطاس یا خاشی مجرد چون سفر رجل و مزید فیه چون قبضه و باعتبار
 انواع حروف باقسام ده گانه منقسم میشود چون فعل تصریفات بسیار میدارد

و ثالث چون قرطاس بلا و نادر بزرگ و فعل یفتح کسرتین سکون	و واد میان لام ثانی و ثالث چون عقر و کوف و بنده یا بچی
لام اولی و فتح لایین انیمین زیادت الف مقصوره یا بحر چون	نامند و فعل یفتح بضم فاو فتح عین و سکون لام اولی و
قبضه ای شتر فیه و فعل یفتح فاو لام اولی و سکون	کسر لام ثانی و زیادت یا میان لام ثانی و ثالث چون
و کسر لام ثانی و سکون یا زانده بین اللام الثانیة الثالثة	خز عقیل بمعنی شی ما طل و فعل یفتح کسفا و سکون عین
چون خنجر بمعنی شرب کهنه به من الصراح	و فتح لام اولی و ضم لام ثانی و زیادت واد میان لام ثانی

من المصنف **له** خاصی مجرد و اجار و زن ست فقل یفتح فاو عین و سکون لام اولی و فتح لام ثانی چون سفر رجل بمعنی به و فعل یفتح بضم فاو فتح عین و سکون
 لام اولی و کسر لام ثانی چون قد غریب و فعل یفتح فاو لام اولی و سکون عین و کسر لام ثانی چون جبر بمعنی آرایش و زر
 لام اولی و سکون لام ثانی چون قرطاس بمعنی شی قلیل به من المصنف **له** مزید فیه خاصی پنج است فقل یفتح فاو لام اولی و سکون عین و ضم لام ثانی و زیادت

چون زدن و فعل یفتح کسرتین سکون لام اولی و فتح لایین انیمین زیادت الف مقصوره یا بحر چون

۱۔ مقتضی قیاس آن بود کہ مطابق حاصل ضرب سه حرکت عین ماضی در سه حرکت عین مضارع ابواب ثلاثی مجرد می آید لکن مصنف شش باب فرموده بیان آنکه باب فعل یفعل یضم عین ماضی و کسر عین مضارع در کلام عرب غیر مستعمل است و فَعْلٌ یَفْعُلُ کسر عین ماضی و ضم عین مضارع و کاد یکا و یفتح عین ماضی و فتح عین مضارع اگر چه مستعمل است لیکن چون که نظیر آن در کلام عرب یافته ۶ نشده لهذا کلام باب جدا گانه برائے آن وضع گردید و آنرا از باب تداخل شمرند و معنی تداخل آنکه ماضی آن از باب دیگر و مضارع از باب دیگر مستعمل باشد و صاحب فصول الکبری کاد یکا و را از باب سیم یسمع نوشته و در صراح است فضل یفضل کسر عین ماضی و فتح عین مضارع و لغت دیگر را نیز آمده است یعنی فضل یفضل بکسر عین ماضی و ضم عین مضارع و آن مرکب است از دو باب یعنی از باب تداخل است و بهوشافه لا نظیر و میبوی گفته که هر دو لغت صحیح و همچنین حال نم یضم و مت موت و کدت نکود و نیز صاحب صراح کاد یکا و را یعنی نزدیک شدن از باب سیم یسمع نوشته کقول تعالی یکاد البرق یخطف ابصارهم و کید یائی را بمعنی بد رسکا لیدن از باب ضرب یضرب نوشته کقول تعالی یکیدون کیدانیا و تحقیق این مقام در موطولات مرقوم است ۲۔ صیغه نام لفظ است لهذا ماضی را سیزده صیغه است و مضارع را یازده بسبب تعدد معنی صیغه مکرر نشود پس فعلتا را که برائے تنزید مکرر حاضر و مؤنث حاضر هر دو است در ماضی و فعلتا که مشترک است در واحد مؤنث غائب و واحد مکرر حاضر و فعلتان را که مشترک است در تنزید مؤنث غائب و حاضر و مکرر حاضر و صیغه یا سه صیغه قرار گفت و در نه هر دو صیغه متکلم باید که مشخص قرار داده شود ۳۔ من المصنف ۴۔ فعل صیغه واحد مکرر ضمیر فاعل یعنی تپور و مستتر است و الف در فعلتا و او در فعلتا علامت تنذیه و جمع مکرر غائب و کلمات الف در فعلتا جهت فرق میان او عطف و ما و جمع در مثل صخر و قتل و نیز برائے فرق در میان ما و جمع و واحد در مثل یذ و عولم و یذ و عولما

و اسم کم و حرف مطلقا ندارد لهذا نظر صرفی بیشتر متعلق بفعل است۔

باب اول در بیان صیغ مشتمل بر دو فصل

فصل اول در گردانهای افعال ۱۔ فعل ماضی معروف ثلاثی مجرد

وزن آید فعل چوں ضرب و فعل چوں سیم و فعل چوں کرم ۱۔ و مضارع

معروف فعل گاه یفعل آید چوں نصی یضم و گاه یفعل چوں ضرب و مضارع

و گاه یفعل چوں فتح یفتح و مضارع فعل یفعل آید چوں سیم

یسع و گاه یفعل چوں حسب یحسب و مضارع فعل یفعل آید

و پس چوں کرم یکرّم و ماضی مجهول از هر سه وزن بر وزن فعلی آید

و مضارع مجهول مطلقا بر وزن یفعل پس ثلاثی مجرد را شش باب

حاصل شده ۱۔ اولاً بیان صیغ افعال و اسمائے مشتقات کرده میشود بعد

ازین تفصیل ابواب نموده خواهد شد ۲۔ ماضی را سیزده صیغه آید اثبات

فعل ماضی معروف فَعْلًا فَعِلُوا فَعِلْتَ فَعِلْتُمْ فَعِلْنَا فَعِلْتُمْ فَعِلْتُمْ

۳۔ اسے نیست که آخر او او ماقبل مضمر باشد و تا

کسور در فعلت ضمیر مخاطب اختلاف حرکت جهت اخترا

القباس صیغ و تا و نون مشدود فعلت ضمیر مخاطبه و در

اصل فعلتم بودیم را در نون بر افعال قرب خروج ادعا

کردند و تا مضمر در فعلت ضمیر واحد متکلم چو بگو در

نیابت حروف الف و نون القباس تنذیه مکرر و جمع مؤنث

غائب لازم می آید لهذا مثل دیگر اخوات آن تا در ادا

زیاده کردند و لفظ تا در فعلتا ضمیر تنذیه و جمع متکلم

و الحاق الف برائے اخترا است از القباس فعلن و صیغه

تنذیه مکرر مخاطب مخاطبه را و متکلم را مشترک گردانیده

جهت عدم القباس زیرا که مخاطب متکلم اکثر در نظر میباشد

پس احتمال القباس نیست ۴۔ بولوی مجرور را جانش

۵۔ مقتضی قیاس آن بود کہ مطابق حاصل ضرب سه حرکت عین ماضی در سه حرکت عین مضارع ابواب ثلاثی مجرد می آید لکن مصنف شش باب فرموده بیان آنکه باب فعل یفعل یضم عین ماضی و کسر عین مضارع در کلام عرب غیر مستعمل است و فَعْلٌ یَفْعُلُ کسر عین ماضی و ضم عین مضارع و کاد یکا و یفتح عین ماضی و فتح عین مضارع اگر چه مستعمل است لیکن چون که نظیر آن در کلام عرب یافته ۶ نشده لهذا کلام باب جدا گانه برائے آن وضع گردید و آنرا از باب تداخل شمرند و معنی تداخل آنکه ماضی آن از باب دیگر و مضارع از باب دیگر مستعمل باشد و صاحب فصول الکبری کاد یکا و را از باب سیم یسمع نوشته و در صراح است فضل یفضل کسر عین ماضی و فتح عین مضارع و لغت دیگر را نیز آمده است یعنی فضل یفضل بکسر عین ماضی و ضم عین مضارع و آن مرکب است از دو باب یعنی از باب تداخل است و بهوشافه لا نظیر و میبوی گفته که هر دو لغت صحیح و همچنین حال نم یضم و مت موت و کدت نکود و نیز صاحب صراح کاد یکا و را یعنی نزدیک شدن از باب سیم یسمع نوشته کقول تعالی یکاد البرق یخطف ابصارهم و کید یائی را بمعنی بد رسکا لیدن از باب ضرب یضرب نوشته کقول تعالی یکیدون کیدانیا و تحقیق این مقام در موطولات مرقوم است ۲۔ صیغه نام لفظ است لهذا ماضی را سیزده صیغه است و مضارع را یازده بسبب تعدد معنی صیغه مکرر نشود پس فعلتا را که برائے تنزید مکرر حاضر و مؤنث حاضر هر دو است در ماضی و فعلتا که مشترک است در واحد مؤنث غائب و واحد مکرر حاضر و فعلتان را که مشترک است در تنزید مؤنث غائب و حاضر و مکرر حاضر و صیغه یا سه صیغه قرار گفت و در نه هر دو صیغه متکلم باید که مشخص قرار داده شود ۳۔ من المصنف ۴۔ فعل صیغه واحد مکرر ضمیر فاعل یعنی تپور و مستتر است و الف در فعلتا و او در فعلتا علامت تنذیه و جمع مکرر غائب و کلمات الف در فعلتا جهت فرق میان او عطف و ما و جمع در مثل صخر و قتل و نیز برائے فرق در میان ما و جمع و واحد در مثل یذ و عولم و یذ و عولما

در فعلت علامت تانیث زیرا که تا از خروج ثانی است و مؤنث هم در خلقت خود در وجه ثانی است و تا در فعلتا علامت تانیث و حرکت آن عارضی در حکم سکون است و نون در فعلتن علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل و تا در مفتوح در فعلت ضمیر فاعل مخاطب و تا در فعلتا ضمیر فاعل و ضم برائے دفع القباس بالف اشباع در مثل قول شاعر ۵۔ تویی کل نفیس ما ضمتا الف در ضمتا برائے اشباع است و تم در فعلتم ضمیر فاعل و او جمع را حذف کردند زیرا که او بمنزله اسم است در کلام عرب

لے مضارع آنست کہ یکے از حروف زوائد تین در اول آن باشد و معنی آن متضمن باشد بزمان حال و استقبال چنانکہ گفته شود یفعل الآن یا یفعل غدا و بعضے گفته اند کہ مضارع حقیقہ موضوع برائے حال است و مجازاً در استقبال متصل و شیخ رضی فرمودہ کہ این مذہب اقوی است زیرا کہ ہر گاہ لفظ مضارع از قرآن خالی باشد حمل کردہ شود در حال نہ بالعکس

است حتی کہ عقلاً را در وجود و عدم آن اختلاف روا دہد بلکہ حکما بعدم آن قائل گردیدہ اند و تفصیل این مقام در کتب مطولہ مثل رضی و غیرہ در مقام خود مذکور سوال فعل مستقبل بضماع چرا تشبہ کردند جواب زیرا کہ مضارع در لغت بمعنی مشابہت است و مضارع با اسم بجز در مشابہت دارد یکے مشابہت در وزن با اسم فاعل یعنی در حرکات و سکنات و تعداد حروف دوم و ثانی لام ابتدا بر مذہب بصرین چون یفعل و آن زید الفارح سوم اسم اولاً مبہم میباشد چون رجل و بعد از آن بدخول لام تعریفاً انحصار پیدا یابد بچنین مضارع مبہم میباشد در صلاحت حال و استقبال بعدہ بدخول سین و سونف مختص بزمان حال میگردد مثل قوله تعالی یسعی الکفار و یسعیون الذین چہام صحہ وقوع آن در مقام اسم فاعل چون مروت رجل یضرب ضارب و عند البصرین و ہر عرب گردانیدن مضارع ہمین مشابہت است و عند الکوفین مضارع معرب بالاصالت است نہ ہر مشابہت اسم بلکہ توارد معنی مختلفہ در مضارع مقتضی اعراب است زیرا کہ تعیین معانی بدون اختلاف اعراب صورت نمی بند و چون لا تقرب کہ رفع آخر در آن دلیل است بر آنکہ لا تقرب صیغہ نفی است نہ صیغہ ہنی بچنین سکون جلا تقرب دال است بر آنکہ لا تقرب صیغہ نفی فعل است نہ بالعکس در صورت عدم اختلاف اعراب لام حالہ در معانی توارد را می یافت و تعیین معنی واحد صورت نمی بست و اعراب مضارع سرہ است و رفع و نصب و جزم و آخر مضارع در حال تجرد از فواہب و مجازم و تنبیح

فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ ثَلَاثَةَ عَيْنٍ سَهْ صِيغَةُ اَوَّلِي
برائے مذکر غائب ست اول واحد دوم تشنیہ سوم جمع بعد از آن سہ صیغہ مؤنث غائب ست بہمون وضع بعد از آن سہ صیغہ مذکر حاضر است لیکن تشنیہ آن برائے مؤنث حاضر نیز آید بعد از آن دو صیغہ مؤنث حاضر ست اول واحد و دوم جمع -
بعد از آن دو صیغہ متکلم ست اول برائے واحد مذکر و مؤنث ہر دو و دوم برائے تشنیہ مذکر و مؤنث و جمع مذکر و مؤنث ○ اثبات فعل ماضی مجہول
فَعِلَ فَعِلَا فَعِلْتُمْ فَعِلْتُمْ فَعِلْتُمْ فَعِلْتُمْ فَعِلْتُمْ فَعِلْتُمْ
فَعِلْتُمْ ○ ما و لا بر ماضی برائے نفی می آید مگر شرط دخول لا بر ماضی این ست کہ بے تکرار نمی آید چون فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ○ نفی فعل ماضی معروف
مَا فَعِلَ مَا فَعِلَا مَا فَعِلَا اَيْضًا لَا فَعِلَ لَا فَعِلَا تَا اَخْر ○ نفی فعل ماضی
مجہول مَا فَعِلَ تَا اَخْر لَا فَعِلَ تَا اَخْر ○ مضارع رایا زہ صیغہ است
اثبات فعل مضارع معروف يَفْعُلُ يَفْعُلَانِ يَفْعُلُونَ تَفْعُلُ
تَفْعُلَانِ يَفْعُلُونَ تَفْعُلِينَ تَفْعُلْنَ اَفْعُلُ اَفْعُلْنَ ثَلَاثَةَ عَيْنٍ ○
سہ صیغہ اولی برائے مذکر غائب است اول واحد دوم تشنیہ سوم جمع بعد از آن
سہ صیغہ مؤنث غائب ست بہمون وضع مگر در آن تَفْعُلُ برائے واحد مذکر حاضر
نیز آید پس آن بجائے دو صیغہ است و تَفْعُلَانِ برائے تشنیہ مذکر حاضر و مؤنث حاضر

عمل مرفوع باشد و در باقی صیغہ سوائے یفعلن و تفعّلن کہ از مبنی است عوض رفع نون اعرابی در آید ازین جہت آنرا نون اعرابی خوانند زیرا کہ بسبب حقوق ضما بمنزل اوسط کلمہ واقع باشد و اعراب در وسط کلمہ مجزوم است نہ رضی و غیرہ عہ قولہ بحركات ثلثة یعنی ماضی مفعول العید مفعول العید کسور العین در وزن ہر سہ وزن آید یکم ندن بآن یعنی لفظ فعل سوائے مفعول العین متصل نیست آنکہ بحركات ثلثہ جائہا رقام یافتہ جہت مراعات وزن ست جہت استعمال قولہ تعالی الم تکریم فعل نکر و یفعل اشرہ ایشارہ

(بقیہ از صفحہ ۸) معنی آن ہر گاہ و آن موضوع است برائے جواب مکافات چنانکہ گفتہ شود آیتیک ایوم پس گوئی اذن اگر کم و داخل نشود بزرگ مستقبل و اگر آتراً از فعل مؤخر گذرانند عمل آن باطل شود چون اگر کم اذن همچنین اگر در وسط کلمہ واقع شود و علاقہ آن با قبل خود باشد چون انا اذن اگر کم و ہر گاہ داخل شود بر آن حرف عطا پس عمل و الفاظ ہر دو جائز است ؛

فعل است چنانکه کسر از مختصات اسم سوال
لم مستقبل را چو بمعنی ماضی میگردد جواب لم
مشاربت وارد بد کلمه شرط زیرا که هر دو عامل جازم
اند و حروف شرط ماضی را بمعنی مستقبل گردانند
و مستقبل را بمعنی ماضی همچنین لم مستقبل را بمعنی
ماضی میگردد و اندک زمانی شرح فصول اکبری **ع**
لما ولم هر دو برای فعلی فعل مضارع است و آنرا
معنی ماضی منفی گردانند لیکن فرق آنکه لما مختص
ست با استغراق یعنی اطاعتی کند جمیع از من ماضی
را چون ندم زید و لما یفعه التمد یعنی انتفاعی
ندامت مستمر است تا زمان تکلم و فی الصراح لما
یمت ای هنوز نمرده است در جواب کسبید گوید
قدمات فلان و گاهی معنی ای مثل معنی لم باشد
چون آیتک ولما اصل ایک ای لم اصل واصل
لما لم یا بود بسبب اجتماع متجانسین هر دو ویر
در یکدیگر مدم گردانیدند **ع** لفظاً و معنی
ای آخر از جزم کند و معنی ای مضارع را بمعنی
ماضی منفی گردانند شاعر گوید سه ان ولم لها
ولام امر و لای نمی نیزه و جج حرف جازم فعل
اندا ای صاحب نیزه **ع** بکسر اول و سکون ثانی
حرف شرط است می آید بر دو جمله که جمله اول
را شرط و ثانی را مجزا گویند چون ان تا تاتی انک
پس اگر هر دو فعل مضارع باشد جزم علی سبیل
الوجوب است چون لن تقرّب اضرّب و اگر یکی
از ان مضارع باشد پس جزم علی سبیل الجواز
است چون ان ضرّبت اضرّب و گاهی مخفف
از ان مشدده باشد در صورتی که لابد است
و دخول لام در خبر آن در عوض تشدید قول تعالی
و انا انظرونک بمن انکاذبین و گاهی زائد باشد

کَیْ یَفْعَلُ ۝ اِذَنْ یَفْعَلْ ۝ رَامِعْرُوفٌ ۝ مَجْهُولٌ ۝ یَا بَیْدُ ۝ اَیْدُ ۝ دَانِیْدُ ۝ ذَکْرُ لَمٍ ۝ لَمْ ۝ دَرِیْفَعُلْ ۝
وَتَفْعَلُ ۝ وَاَفْعَلُ ۝ وَتَفْعَلُ ۝ جَزْمٌ ۝ کُنْدُ ۝ وَاِزِیْفَعْلَانِ ۝ وَتَفْعَلَانِ ۝ وَیَفْعَلُوْنَ ۝
وَتَفْعَلُوْنَ ۝ وَتَفْعَلِیْنَ ۝ نُونِ ۝ اَعْرَابِی ۝ رَا سَاقُطٌ ۝ گِرْدَانِدُ ۝ وَیَفْعَلْنَ ۝ وَتَفْعَلْنَ ۝
جَمْعُ مَوْثِنَتِ غَائِبٍ ۝ وَحَاضِرٍ ۝ بِحَالِ خُودِ ۝ دَارِدُ ۝ وَمَضَارِعُ ۝ رَا بِمَعْنٰی ۝ مَاضِی
مَنْفِی ۝ گِرْدَانِدُ ۝ بِحَثِ نَفْیِ جَمْعِ یَلَمُ ۝ دَرِ فِعْلِ مَضَارِعِ مَعْرُوفِ
لَمْ یَفْعَلْ ۝ لَمْ یَفْعَلَا ۝ لَمْ یَفْعَلُوا ۝ لَمْ یَفْعَلْ ۝ لَمْ یَفْعَلَا ۝ لَمْ یَفْعَلْنَ ۝ لَمْ یَفْعَلْنَ
لَمْ یَفْعَلِی ۝ لَمْ یَفْعَلِیْنَ ۝ لَمْ یَفْعَلْ ۝ لَمْ یَفْعَلْ ۝ نَفْیِ جَمْعِ یَلَمُ ۝ دَرِ فِعْلِ
مَضَارِعِ مَجْهُولِ ۝ لَمْ یَفْعَلْ ۝ لَمْ یَفْعَلَا ۝ تَا آخِرِ ۝ لَمَّا ۝ هِم ۝ مِثْلُ ۝ لَمْ ۝ عَمِلَ
کُنْدُ ۝ لَفْظًا ۝ وَمَعْنٰی ۝ چُونِ ۝ لَمَّا یَفْعَلْ ۝ لَمَّا یَفْعَلَا ۝ تَا آخِرِ ۝ مَکْرُ ۝ مَعْنٰی ۝ لَمْ یَفْعَلْ
نَکَرْدُ ۝ مَعْنٰی ۝ لَمَّا یَفْعَلْ ۝ هِنُورِ ۝ نَکَرْدُ ۝ وَاِنْ ۝ وَاِم ۝ اَمْرِ ۝ وَاِلَای ۝ نِی ۝ هِم ۝ مِثْلُ ۝ لَمْ ۝ عَمِلَ
کُنْدُ ۝ اِنْ یَفْعَلْ ۝ اِنْ یَفْعَلَا ۝ تَا آخِرِ مَعْرُوفِ ۝ وَمَجْهُولِ ۝ یَا بَیْدُ ۝ اَیْدُ ۝ دَانِیْدُ ۝
لَا اَمْرَ ۝ دَرِ جَمْعِ صِیغِ مَجْهُولِ ۝ مِی آید ۝ وِ دَرِ مَعْرُوفِ ۝ دَرِ غَیْرِ صِیغِ حَاضِرِ ۝ وَاِلَای ۝ نِی ۝ وَا
هَم ۝ صِیغِ مِی آید ۝ حَسَبِ بَیَانِ مُحَقِّقِینِ ۝ صِیغِ مِی آید ۝ اَمْرِ مَجْهُولِ ۝ بِالْاَمْرِ ۝ رَا
وَهَم ۝ صِیغِ مِی آید ۝ نِی ۝ رَا مَتَفَرِّقِ ۝ کَرْدَنِ ۝ پَسَنْدِیدِ ۝ نِیْسَتْ ۝ مِثْلُ ۝ بِحَثِ ۝ لَمْ ۝ اَبْحَاثِ
اِیْنِهَا ۝ رَا هِم ۝ یَا بَیْدُ ۝ دَاشْتِ ۝ اَلْبَتَّ ۝ تَفَرِّقِ ۝ گِرْدَانِ ۝ اَمْرِ مَعْرُوفِ ۝ ضَرُورِ سِت ۝ چِه
اَمْرِ حَاضِرِ ۝ اَز ۝ اِل ۝ بَی ۝ لَامِ ۝ آید ۝ وَهَم ۝ قِسْمِ ۝ ثَالِثِ ۝ فِعْلِ ۝ اَسْت ۝ لَیْسَ ۝ صِیغِ اَمْرِ عَلِیَّهِ ۝ نَوِشْتِ

چون ما ان تقوم زيد در هر دو صورت عمل آن باطل شود؛ **هے** بدانکه مذهب مصنف مثل دیگر محققین مبنی است بر مذهب بصریین والا مذهب کوفیین است که در امر حاضر نیز لازم داخل شود گویند که افعال در اصل فاعل بود و جزم آخر آن بلام مقدر است پس در امر حاضر لام بسبب کثرت استعمال حذف کرده شده برائے تخفیف چنانچه حرف نون در یک بعد از ان علامت استقبال را برائے فرق ما بین امر حاضر و مستقبل حذف نموده و جزء وصل را بهر دو تقدیر (تقیید بر صغیر) را

له بر مذهب زجاج باوجود اما دخول نون
تاکید لازم شود چنانکه در قول شاعر قاتل مرتضی
ولی لیه ۱۰ فانی الخویش اودی بهله و زرد خیز جاج
ترک نون درین حالت اولی است اگر چه در اکثر

محل با ثبات نون استعمال یافته رضی
له وقف جبارت است از سکوت بر آخر
کلمه برای تمام و استمرار نفس و آن در
کلام بجز نوح است و از آنجمله .... اسکان
و دوم و اشقام و غیره اسکان عبارت است
از اسکان گردانیدن حرف اخیر اگر حرف مذکور
متحرک باشد و همین قسم وقف در کلام مطرود
اکثر الوقوع است و درین مقام نیز مراد از
همین قسم وقف است نه غیر این و تفصیل آن
در مطولات است بدانکه اغلب استعمال لفظ
وقف و همچنین استعمال فتح و کسر اکثر درین باب
متعین است و استعمال نصب و جر و رفع و
جرم در معرب چون امر حاضر از مبنیات است
لذا لفظ وقف در آن استعمال می یابد و مبنی
اصل سه است ماضی و امر حاضر و حرف ۱۰
مولوی محمد علی مدظلّه

یعنی تا که علامت مضارع است از
تعد حذف کردند و آخر آن وقف کردند
گردید سوال علامت مضارع را از امر حاضر
چرا حذف نمودند جواب برای فرق میان
امر و میان مستقبل و بالخصوص در مخاطب
بسبب کثرت استعمال و این جاست که در
مجهول حذف نمایند و لتضرب خوانند ۱۰

بالجمله بعد الف نون ثقیله مکسوری باشد و در دیگر جاها مفتوح ۱۰ و
نون خفیفه در غیر تشبیه و جمع مؤنث حال مثل نون ثقیله دارد و مضارع
بدرا آمدن نون ثقیله و خفیفه خاص بمستقبل میگردد ۱۰ لام تأکید
بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف یَفْعَلَنَّ یَفْعَلَنَّ یَفْعَلَنَّ
لَفْعَلَنَّ لَفْعَلَنَّ لَفْعَلَنَّ لَفْعَلَنَّ لَفْعَلَنَّ لَفْعَلَنَّ
مجهول یَفْعَلَنَّ تا آخر ۱۰ لام تأکید بانون خفیفه در فعل
مستقبل معروف یَفْعَلَنَّ یَفْعَلَنَّ یَفْعَلَنَّ یَفْعَلَنَّ یَفْعَلَنَّ
لَفْعَلَنَّ ۱۰ مجهول یَفْعَلَنَّ تا آخر ۱۰ و در امر و نهی هم نون ثقیله و نون
خفیفه می آید ذکر امر بعد ازین خواهد آمد ۱۰ نهی معروف بانون
ثقیله لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ
لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ لَا یَفْعَلَنَّ ۱۰ مجهول لَا یَفْعَلَنَّ
تا آخر ۱۰ نون ثقیله و خفیفه در فعل مضارع بعد از شرطیه هم می آید
بطریقه خود چون اَتَا یَفْعَلَنَّ تا آخر و اَمَّا یَفْعَلَنَّ تا آخر ۱۰ و امر حاضر از فعل
مضارع میگیرند باین وضع که علامت مضارع را حذف میکنند پس اگر
ما بعد علامت مضارع متحرک است در آخر وقف میکنند چون عِذَّاز لَعْنُ
و اگر ساکن است همزه وصل در اول می آرند مضموم اگر عین مضموم باشد

له در حال کس و فتح عین هر دو همزه وصل
مکسور آوردند بنابر آنکه اگر همزه را مفتوح
میگردانید در ملتیس می شد بجزه متکلم در حال
وقف یا ضرورت شعر قوله الیوم اشرب من غیر
مستقرب و اثنا من التیلا و اعلی: له
سقوط نون اعرابی در امر حاضر بنابر وقف است
و از غیر آن بنابر آنکه علامت جزم اسقاط
نون اعرابی ساخت: له سوال در
امر غائب لام جزا نکرده و جواب لام از
وسط محارج است و از حرف زوائد و امر
وسط است میان امر و امور و غائب نیز وسط
است میان متکلم و مخاطب و حروف زائده ایست که
قول شاعر بر آن مشتمل است هویت السماء
فشیئنی وقد کنت قدما هویت السماء حروف
هویت السماء زائده است و همچنین لفظ تسهیل
و اما ن سالت عن حروف الزوائد و
اسماء فقالت و لم یجمل امان و تسهیل و
گاسه از امر غائب هم لام ساقط میگردد چون
قوله تعالی قل یعبا و علی الذین امنوا یقیموا الصلوة
و بر مذنب کوفین حذف لام مذکور در کلام عرب
مطرد و عند البصرین بشرط قیام قرینه البصر
جائز چنانکه در قوله تعالی و الا شاذ و نادر مولوی
محمد علی کانیوری له زیرا که لام که در مضارع
است لام تاکیدیست و لام تاکیدی همیشه مفتوح
باشد و درین حال لام امرست و لام امر مکسور
پیدا شد چنانکه و جش سابق گذشت: مولوی
محمد علی رحاش

چون اَنْصُرُ اَنْتَصِرُ و مکسور اگر عین مکسور باشد یا مفتوح چون اِضْرِبُ از
تَضَرَّبُ و اِفْتَحُ از تَفْتَحُ و در آخر وقف میکنند و نون اعرابی ساقط شود و نون
جمع بحال خود ماند و حرف علت هم از آخر حذف شود چون اُنْعِمُ از تَنْعَمُ و
اِزِمُ از تَزِمُ و اِخْشُ از تَخْشُ ○ امر حاضر معروف اِفْعَلْ اَفْعَلُوا
اَفْعَلِي اَفْعَلْنَ ○ امر غائب متکلم معروف یَفْعَلْ یَفْعَلْنَ یَفْعَلُوا یَفْعَلُنَّ
لِیَفْعَلْ لِیَفْعَلْنَ لِیَفْعَلُوا لِیَفْعَلُنَّ ○ امر مجهول یَفْعَلْ یَفْعَلْنَ یَفْعَلُوا یَفْعَلُنَّ
لِیَفْعَلْ لِیَفْعَلْنَ لِیَفْعَلُوا لِیَفْعَلُنَّ ○ امر حاضر معروف
بانون ثَقِیلْ اَفْعَلْ اَفْعَلَانِ اَفْعَلَانِ اَفْعَلَانِ ○ بانون
خفیفه اَفْعَلْ اَفْعَلَانِ اَفْعَلَانِ ○ امر غائب و متکلم معروف بانون
ثَقِیلْ یَفْعَلْ یَفْعَلَانِ لِیَفْعَلْ لِیَفْعَلَانِ لِیَفْعَلُوا لِیَفْعَلُنَّ
○ بانون خفیفه یَفْعَلْ یَفْعَلَانِ لِیَفْعَلْ لِیَفْعَلَانِ لِیَفْعَلُوا لِیَفْعَلُنَّ ○ امر
مجهول بانون ثَقِیلْ یَفْعَلْ یَفْعَلَانِ لِیَفْعَلْ لِیَفْعَلَانِ تا آخر مثل مضارع مجهول
جز اینکه لامش مکسور است ○ امر مجهول بانون خفیفه یَفْعَلْ تا آخر مثل
مضارع

فصل دوم در بیان اسمائے مشتقه

شش اسم از فعل مشتق میشوند اسم فاعل اسم مفعول اسم تفضیل

سوال اسم فاعل را بلفظ فاعل چرا تعبیر کردند جواب تا لفظ تعبیر دلالت کند بر معنی مقصود زیرا که معنی فاعل کننده کار است چنانکه از نحو است و موضوعی یا بدو در دیگر الفاظ مثل مفعول مستعمل و منفعل و غیر ذلک این معنی مفقود است قید مطلقاً احتراز است از مثل مقیم و مریض که معنی اسم فاعل مستعمل باشد مجازاً و صیغ مذکور حقیقتاً از صفت مشبیه است

کند بر تغییر مضارع در اسم فاعل سوال الف را برائے زیادت چار معنی که در جواب اولی برائے زیادت حروف عطف است و الف خفیف است سوال در آخر از آنکه در جواب تا التباس به تشبیه لازم نیاید سوال عین را چه کسر دادند جواب تا التباس نشود بمضای باب فاعل در حال وقفه است چنانکه رفع اعراب فاعل است و نصب اعراب مفعول و جاعراب مضای الیه بتقدیر حروف جر که تصریح و تفصیل آن در خود کدر است و مثال آی در حال رفع چون جاربان ضاربان قائمان ضاربان فاعل جاربی است در محل رفع و قائمان صفت تابع موصوف خود است و در حال نصب چون رایت ضاربین در این مثال مفعول در محل نصب واقع و همچنین در حالت جر چون مررت بضاربین که ضاربین در این مثال تحت حرف جر واقع است چنانکه در این مقام قید مطلقاً ترک فرمود بنابر آنکه اسم مفعول گاهی بر وزن فعیل و فاعول و فاعل نیز می آید اگر چه بر سبیل قلت باشد قوله علیه السلام من قتل قتیلاً فله سلبه و قوله یقالی من ما یدقنی بمعنی بدقنی سوال قیاس مقتضی بود که چنانکه اسم فاعل بر وزن مضارع معروف بود و در حاکا و سکات و تعداد حروف همچنان اسم مفعول نیز بر وزن مضارع مجهول می آید جواب درین صورت بمفعول باب مضاعفه التباس راه می یافت پس بنا بر آن از تلافی بنائے آن بمنغیر گردانیدند سوال در مفعول و او چرا زانده کردند جواب در کلام عرب بجز نکره و مفعول کذا لغت بر وزن مفعول نیامده سوال عین کلمه

صفت مشبیه اسم آله اسم ظرف اسم فاعل که دلالت کند بر کننده کار از ثلاثی مجرد مطلقاً بر وزن فاعل آید بحث اسم فاعل فاعل فاعلان فاعلین فاعلون فاعلین فاعلة فاعلتان فاعلتین فاعلات تشبیه بحالت رفع بالف آید و بحالت نصب و جر بیا که ما قبلش مفتوح بود و نون تشبیه مکسور باشد و جمع بحالت رفع بواو آید و بحالت نصب و جر بیا که ما قبلش مکسور باشد و نون جمع مفتوح بود اسم مفعول که دلالت کند بر ذاتیکه فعل بر او واقع شده باشد از ثلاثی مجرد بر وزن مفعول آید بحث اسم مفعول مفعول مفعولان مفعولین مفعولون مفعولین مفعولة مفعولتان مفعولتین مفعولات اسم تفضیل که دلالت کند بر زیادت معنی فاعلیت نسبت بدیگر بر وزن فاعل آید مگر از لون و عیب نمی آید چه درین هر دو افعیل برائے صفت مشبیه می آید

استعمال این قسم در معنی اسم تفضیل و غیر تفضیل هر دو مستعمل و مطرد است چنانکه گوی آمین و جمیع آن تحقار و انجم و چهار که اغلب معنی زیادت در آن مقصود نباشد مولوی محمد علی رحمانی است در ضمن این عبارت معلوم توان کرد که صفت مشبیه در وضع مقدم است بر اسم تفضیل زیرا که دلالت لفظ بر اصل صفت مقدم است بالتبع بر زیادت و موافقت و وضع در بنا با اولی است فاقم به از رضی	فاعلیت در آن موجود است چنانکه احتراز است از مثل آشود و اعلمی که بر وزن افعول اند و افعول مشترک است در میان صفت مشبیه و اسم تفضیل پس افعول که بمعنی الوان و عیوب آید صفت مشبیه است نه اسم تفضیل زیرا که اسم تفضیل از الوان و عیوب بنام میگردید اغلب در معنی التباس راه می یافت چنانچه در مثل آشود و ابیض معلوم نمیشد که معنی آن دو سواد و بیاض است یا زانده سواد و بیاض لیکن اسم تفضیل از عیوب باطن می آید چون اجمل و ابله و مصنف و معقید نگردانید زیرا که
---	---

را چه از اسم دادند جواب تا التباس نشود در نظری تفصیل مفتوح العین سوال میم مفعول را چرا فتح دادند جواب تا فرقی باشد از میم غیر ثلاثی مجرد و نیز برائے آنکه تا قوالی ضمای لازم نیاید چه در اسم تفضیل شرط است که از افعال متصرف باشد و معنی آن قابل کثرت باشد پس در مثل طلعت و غربت الشمس آخریم و اطلع نگویند و همچنین اگر عیوب قابل زیادت و نقصان نمی باشد چون احوال و اعلمی است ازین قید خارج شد مانند فاضل و غالب که معنی زیادت در

له زیرا که بنائے اسم تفضیل از غیر ثلاثی مجرد متعدست چرا که موضوع برائے تفضیل همین صیغه افعال است پس اگر میزف بعضی محروف بروزن افعال گواهند
مخاطفت محروف باقی می ماند و علاوه آن دو معنی هم التباس لازم می آید چنانچه گوئی در جمع ادر مردین صورت ندانسته خواهد شد که لفظ مذکور از ترکیب و مخبر است
یا از لغت دیگر و همچنین در دیگر امثال به کلمه جمع بواو و نون در حالت رفع و بیائے و نون در حالت نصب (۱۳۴) و در به کلمه افاعل جمع افعال اسم تفضیل چون

چون اَحْمَرُ وَاَعْنٰی وَاَزْغیر ثلاثی مجرد نمی آید ○ بحث اسم تفضیل اَفْعَلُ

اَفْعَلَانِ اَفْعَلَيْنِ اَفْعَلُونَ اَفْعَلَيْنِ اَفَاعِلُ فُعْلَانِ فُعْلَيْنِ فُعْلَاتُ فُعْلٌ ○
اَفَاعِلُ جمع تکسیر مذکر است و فُعْلٌ جمع تکسیر مؤنث و اَفْعَلُونَ و فُعْلَاتُ جمع سالم
○ و جمع سالم آنرا گویند که بنائے واحد در آن سلامت مانند در مذکر بواو و نون

آید و در مؤنث بالف و تا آید و جمع تکسیر آنکه بنائے واحد در آن سلامت نماند اسم
تفضیل کا به برائے زیادت معنی مفعولیت هم می آید چون اَشْهَرُ بمعنی مشهور
تر ○ صفت مشبهه آنکه دلالت کند بر اتصاف ذاتی بمعنی مصدری بوضع ثبوت

○ و اسم فاعل دلالت میکند بر اتصاف بطور حدوث و لهذا صفت مشبهه
همیشه لازم باشد اگر چه از فعل متعدی آید ○ پس فرق در سَامِعٌ و سَمِعٌ

اینست که سَامِعٌ دلالت میکند بر ذاتی که موصوف باشد بشنیدن چیزی به بالفعل
و لهذا بعد آن مفعول آمدن میتواند چون سَامِعٌ کَلَامَكَ و سَمِعٌ دلالت میکند بر ذاتی
که موصوف سمع باشد بطور ثبوت اعتبار تعلق بخیزه در آن ملحوظ نیست بلکه عدم
اعتبار تعلق بخیزه ملحوظ پس سَمِعٌ کَلَامَكَ نمیتوان گفت ○ اوزان صفت

مشبهه بسیار است چون صَعْبٌ صَفْرٌ صَلْبٌ حَسَنٌ خَشِنٌ نَدَسٌ زَبْمٌ بِلَزٌ حَطْمٌ

عین مملو در آخر دلیر از کم عطشان بفتح عین مملو و سکون	اخر مرخ کا بر بروزن اسم فاعل بزرگ از کم کثیر از کم
طای مملو و شین مجر تثنیه و عطشی بفتح عین و سکون طای	عظفور بفتح غین مجر از زنده تثنیه بفتح جیم و تشدید یا
مملتین و شین مجر و الف مقصوره در آخر زن تثنیه جنگی	نیکها از نصر جان بفتح جیم و بیائے موحده بوزل از کم
بضم حمله و بای موحده و لام (بقیة بر صفحہ ۱۵)	پچان بکسر و جیم شتر سفید بفتح شین مجر و جیم و

افاعیل جمع افضل و چون اعالی جمع اعلی و خیر ذلک
و همچنین لفظیکه در اول او همزه زائد و بروزن افضل
باشد بشرطیکه اسم باشد جمع آن بروزن افاعل
آید چون اَجَادِلُ جمع اَجْدَلُ و اصحاب جمع اصْبَحُ
اجدل جانور است که چرخ نام دارد و اصبح بمعنی
انگشت ○ کلمه فعل موضوع برائے جمع فعلی
مؤنث اسم تفضیل چون صَفْرٌ جمع صفرا و
مجر و جمع کبری و اگر در غیر فعلی اسم تفضیل برین
وزن آید شاذ است چون روی جمع رو یا صفیحه که
بروزن فاعل و فاعله باشد جمع آن هم بروزن فعل
آید چون رُكْعٌ جمع رُكْعٌ و رُكْعٌ جمع جاهل ○
○ بدانکه جمع سالم موضوع است برائے ذوی
العقول و در جامد و مشتق بر ذوی آید جمع بواو و
نون یا بیا و نون برائے مذکر فاعل در مشتق چون
ضابطون و مضروبون و در اسم جامد چون زیدون
و زیدین و جمع بالف و تا برائے مؤنث فاعل مثال
آن در مشتق چون ضابطات و مضروبات و در جامد
چون هندات و جمع سالم بر مذنب تحقیق برائے
قلیل و کثیر هر دوی آید چون قوله تعالی ان السَّالِطِینَ
و السَّالِطَاتِ که مقصود درین مقام تعمیم است در تعلیل
که از ذکره الرضی علی خلاف ابن الحاجب ○
و اگر معنی حدوث مقصود باشد صفت مشبهه را
بوزن اسم فاعل تحویل گردانند چنانکه قوله تعالی
ضائق به صدرک و این صورت مطروحت به کلمه
و بدین قید خارج شد ندانسانیکه بوزن فاعل اند
و دلالت بر حدوث ندارد چنانچه و الله عالم و قاض
اللیل یا گفته شود که قصدا ستر در درین کلمات
عاریست و فی نفس الامر موضوع بوده اند بر
حدوث ○ و هر موقوف اند بر سماع و مانند

اسم فاعل و مفعول اوزان بر حسب قیاس برائے آن موضوع نگردیده مگر در الوان و عیوب و صلی که بروزن افعال می آید و پس به کلمه صعب بالفتح و دشوار از کم
صفر بالکسر فاعل از سمع صلب بالضم سخت از کم حسن بفتح هاء و کسر عین درشت از کم ندس بفتح نون و هم ثانوی بزرگ از سمع زبم بفتح زیم و کسر
را معجوز بفتح همزه پراکنده از ضرب بلز بکسر بای موحده و لام و نای مجر و آخر فریه حطم بضم حاء مملو و فتح طای مملو پراکنده از ضرب جنب بضم جیم و تین ناپاک از کم

(بقیه از صفحہ ۱۴) مقصوره زن باردار از سمع حمراء بفتح حای فهد و سکون ییم و راء مبدی و الف مرفوعه زن سرخ عتشر اربعم عین مبدی و فتح شین مجمر درائے مبدی و الف ممدوده ماده شکر که بر محل اوده ماه گذشته باشد مصنف **له** بدانکه اطلاق تذکر و تاثیرت بر اسم آله و ظرف نیاید زیرا که تذکر و تاثیرت موقوف بر فاعل است و ظروف واکر فاعل را نمی خواهند و آنکه شش صیغه برای

مرد **أَحْمَرُ** کایر **کَبِيرٌ** غفور **جَدِيدٌ** جَبَانٌ هَجَانٌ شَجَاعٌ عَطْشَانٌ عَطْشَى جَبَلٍ
 حَمْرَاءُ عَشْرَاءُ ○ بحث صفت مشبه حسن حَسَنٌ حَسَنَانِ حَسَنَيْنِ حَسَنُونَ
 حَسِينَيْنِ حَسَنَةً حَسَنَتَانِ حَسِينَيْنِ حَسَنَاتٌ ○ اسم آله که دلالت کند بر آله
 صدور فعل بر سه وزن **آید مَفْعَلٌ مَفْعَلَةٌ مَفْعَالٌ** ○ بحث اسم آله
مَنْصَرٌ مَنْصَرَانِ مَنْصَرَيْنِ مَنْصَرَةٌ مَنْصَرَتَانِ مَنْصَرَتَيْنِ مَنْصَرٌ مَنْصَرًا
مَنْصَرَانِ مَنْصَرَيْنِ مَنْصَرَةٌ ○ و گاهی بر وزن فاعل آید چون خاتم آله ختم
 یعنی مهر کردن و عالم آله دانستن مگر در این قسم معنی اسمی غالب آمده علی الاطلاق
 بمعنی اشتقاقی مستعمل نیست هر آینه ختم را خاتم و هر آله علم را عالم نتوان گفت
 ○ اسم ظرف دلالت میکند بر جائے صدور فعل یا وقت صدور فعل از مفتوح
 العین و مضموم العین و ناقص مطلقاً بر وزن مفعول آید بفتح عین **مَنْصَرٌ**
وَمَنْصَرٌ وَمَنْصَرٌ ○ و از کسور العین و از مثال مطلقاً بر وزن مفعول آید بکسر
 عین چون **مَنْصَرٌ وَمَنْصَرٌ** ○ و آنکه بعضی صرفیاء گفته اند که از مضاعف
 هم مطلقاً بفتح عین آید صحیح نیست و استدلال کرده اند بلفظ **مَقْرَرٌ** که از **مَقْرَرٌ**
 بکسر عین است و در قرآن مجید واقع **فَإِنَّ الْمَقْرَرِ** ○ و صحیح اینست که از مضاعف
 مکسور العین بکسر عین آید چنانچه **مَحَلٌّ** از **أَزْجَلْ** و لفظ **مَحَلٌّ** هم در قرآن مجید
 واقع **حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيِ مَحَلَّهُ** و لفظ **مَقْرَرٌ** جواب داده اند که ظرف نیست
 تا اینکه رسیده باشد به محل خود

خطاست و دور از تحقیق و حق آنکه مضرب
 واحد است و تشبیه او مضربان و جمع آن
 مضارب و در مضرب تا آنجا که در دوزخ
 خوانند و تکثیر او مضربان و جمع آن مضارب
 شرح فضول اکبری **له** بکسریم بنا بر فرق
 در میان آله و اسم ظرف و از سیویه امتداد
 بضم هم نیز منقول است **مَنْصَرٌ** و **مَنْصَرٌ**
 و **مَنْصَرٌ** و **مَنْصَرٌ** و **مَنْصَرٌ** بمعنی سر مردان و
 دزدان و آنکه یخفن و آنکه کوفتن و روغن آن
 و علاوه این نظیر دیگر دارد و اسم آله بر وزن
 فعال نیز آمده بر سبیل قلت چون خیاط آرد حق
 و نظام رشته جواهر **له** سوال ظرف
 از مضارع مفتوح العین و مضموم العین
 هر دو بفتح عین می آید بضم عین چنانچه آید جواب
 زیرا که در کلام عرب یعنی بوزن **مَفْعَلٌ** مضموم
 العین دارد و اگر دیده مگر بر سبیل ندرت چون
مَكْرَمٌ و **مَعْمُونٌ** لهذا بنا بر اسم ظرف بر وزن نادر
 جاز نداشتند سوال فقه چنانچه از ذکر دند
 جواب زیرا که فقه اخف الحركات است کذا فی
 الرضی **له** بدانکه در لفظ **مَحَلٌّ** دو وجه
 منقول است مفتوح العین و کسور العین
 و هر دو وجه مذکور مطرود و صحیح چنانچه در آیه **كَلِمَةٍ**
فِي حِلٍّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي در قرآن فقه و کسره هر دو
 متواتر است و این لفظ هم از جمله لغات نیست که
 مضارع آن کسر و فتح هر دو وارد شده که کذا فی
 الرضی **له** زیرا که اگر مضاعف مطلقاً بر وزن
 مفعول بفتح عین آمدی لفظ **مَحَلٌّ** از **مَحَلٌّ** که
 مضاعف مکسور العین است صحیح نبوده
 و حال آنکه در قرآن شریف موجوده

لے مصدر می عبارت است از مصدر یکہ بروزن مفعول آید و مطرد و کثیر الاستعمال است و حکم آن بعینہ مثل حکم ظرف لیکن از مثال البتہ مطلقاً کسور العین می آید چون موعود و موقع و موسم و مثل آن و از غیر آن مفتوح العین آید چون مضرب و منصرف و منسج و مدعی و مود و ضم عین نادرست چون نکر و موعود یعنی کم و عون و بعضی مصدریہ آنرا انکار نموده اند و جمع قرار داده و مذہب سیبویہ با ^{نفس} این و الله اعلم و از غیر ثلاثی مجرد مصدر می و اسم

بلکہ مصدر می است ○ صیغہ ظرف کہ بر معنی وقت دلالت کند آن را ظرف زمان گویند ○ و آنکہ بر معنی جائے دلالت کند آن را ظرف مکان گویند ○ بحث اسم ظرف مضرب مضربان مضربین مضارب ○ گاہے ظرف بروزن مفعلة ہم آید چون مکحلة و بعضی اوزان ظرف از غیر مکسور العین ہم مکسور آید چون منجد منسک مطیع مشرق مغرب مجز و مگر درین اوزان موافق قیاس بروزن مفعلی ہم می آید ○ فائدہ برائے جاییکہ چیزے در آن جا بکثرت باشد وزن مفعلة آید چون مقبرة و ماسدة و وزن فعالة برائے چیزیکہ بوقت فعل بیفتد چون غسالة آبیکہ وقت بیفتد و کثرت چیزیکہ وقت جاروب کشیدن از جاروب بیفتد ○ فائدہ نزد کو فیما مصدر ہم از مشتقات فعل است ایشان اسمائے مشتقہ ہفت میگویند و تحقیق حق درین باب در فصل افادات خواهد آمد ○ اوزان مصدر ثلاثی مجرد قاعدہ منضبطہ ندارد و از غیر آن وزن مقررست چنانچہ خواهد آمد جناب استاذی مولوی سید محمد صاحب اعلیٰ الشہ در کتاب اکثر اوزان مصادر ثلاثی مجرد را بوضعی نظم فرمودہ اند کہ بر ضبط حرکات و اشکال مشتمل است افادۃ می نویسم و آن اینست :-

مکان و زمان و اسم مفعول ہمہ بر یک وزن آید چون مخرج مقاش و مخزیم و غیرہ ○ لے درین لفظ اختلاف است بعضی آنرا اسم آلہ گویند و بعضی اسم ظرف و جائز است کہ اسم جامد باشد برائے آلہ یا ظرف مخصوص ○ لے شیخ رضی از سیبویہ نقل کردہ کہ مثل مسجد و اخوات آن اسمائے جامد اند نہ ماخوذ از مضارع برائے ظرف زیرا کہ در بنائے اسم ظرف کاز فعل مضارع باشد اختصاص جائے و مقام ملحوظ نیباشد چنانکہ مقتول کہ عبارت است از جائے قتل ہر جا کہ باشد نہ کدام جائے مخصوص بخلاف مسجد کہ اسم است برائے مکان مخصوص ہیبتہ مقررہ مطلق مکان مسجدہ اذان مراد نتوان گرفت و همچنین منک مکان مخصوص اولیٰ اذان حج و قربانی و مطلع جائے طلوع آفتاب و مشرق و مغرب جائے طلوع و غروب شمس و مجز جائے کشتن شترنی حدیث عمری اللہ عنہ ابیا کم و ہذہ الحماز فان لها ضارۃ کفرادۃ الخ و اگر تخصیص مکان درین اسم ملحوظ نباشد بروزن مفعول قیاس آید چنانکہ مصنف بیان فرمودہ ○ لے بدانکہ این قسم ہم بمنزل اسم مکان است معنی کثرت در آن زیادت کہ دیدہ و بینین قسم آیندہ اقرب بنظر زمان لهذا مصنف این ہر دو قسم را در بحث اسم ظرف در ضمن فائدہ بیان فرمودہ بنائے آن اغلب از اسمائے جامدی آید لیکن بر حسب اطراف مجزائے قیاس بلکہ استعمال آن موقوف بر سماع است و از غیر اسمائے ثلاثی نمی آید لهذا مصنف در معرب جائز ندارد و کجاک آن لفظ کثیر العقارب و کثیر الضفادع باستعمال

آند چنانچہ قول مصنف نیز مشیر است بر این معنی کہ بنائے آن بروزن مفعلة فرمودہ و در اسم رباعی و خماسی از بنام مذکور تجاوز بظہورے آید و نقصان کدام حرف مستلزم التباس ب دیگر اسم است ○ لے شش قسم ہاں کہ مذکور شدند و ہفتم مصدر ○ لے یعنی ضوابط و قواعد کہ مصنف از جناب سید محمد صاحب استاذ خود افادہ فرمودہ و در آخر این رسالہ مندرج ساختہ است :-

19

باب دوم

در بیان ابواب مشتعل بر چهار فصل ۰ فصل اول در ابواب
ثلاثی مجرد چون از بیان صیغ افعال و مشتقات فارغ شدیم حالاً بیان ابواب
میکنیم از بیان سابق دانستی که ثلاثی مجرد را شش باب است ۰ باب
اول فَعَلَ یَفْعَلُ بفتح عین ماضی و ضم عین غابر یعنی مضارع غابر
بمعنی باقی است بعد زمان ماضی حال استقبال که مضارع بران
دلالت دارد باقی می ماند لهذا مضارع را غابر گویند النَّصْرُ وَالنَّصْرَةُ

تَقُولُ وَتَقُولُ فَادْعِينَ جُودَ النُّعْمِ وَالنُّعْمَةَ وَالْخُذْلُ وَالطَّلَبِ وَمَثَلُ الطَّلَبِ مَخْصُوصٌ بِأَبِي اسْتِ وَازْدِيَابِ دِيْكَرِ نِيْ اِيْ:

آں اکثر از حوام می آید و طریق معرفت آن از اسم فاعل و مبالغہ برد و جاست یکے آنکہ برائے آن فعل و مصدر ..... لکن بعضی معقول باشند چون دافنی یعنی مدفون و یا مونث آن محمد از نابود چون خاکین و طایق زن صاحب حیض و صاحب طلاق در بنائے ایں شرط آنست کہ کسیکہ شئی مذکور بآں منسوب است بوجہ من الوجہ علاقہ با داشته باشد چنانکہ بقال از جہت بیع و جمال از جہت قیام حدت شتر و شیکاف بجهت استعمال و مزادلت سیف و گاہے صیغہ فاعل و فعال ہر دو در شئی واحد استعمال می آید چون شیا ف و سبائف و وزن فعال بہ نسبت فاعل دریں معنی زیادہ تر مستعمل است و استعمال ہر دو موقوف است بر سماع بدین وجہ گندم فروش را و میوہ فروش را فاعلہ نخواہند گفت و علی ہذا الصیاق مولانا مولوی محمد علی رحم فیضہ ۵۰ بداند کہ ایں باب مع ہر دو باب آئینہ کثیر الاستعمال است لیکن مثال واوی و اوجو و ناقص یائی از نصر نمی آید و بسبب خفت و کثرت استعمال معانی ایں ابواب مختص شدہ اند بلکہ برائے معانی کثیری آیند لیکن اغلب نصرینصر برائے معنی غلبہ می آید و دریں حال متعدی باشد و بعد فعلی واقع شود چنانکہ گوئی خاصصی شخصتمہ و غالبی غلبتمہ خصوصت کرد با من پس در خصوصت غالب آدم برو ۱۰ بداند کہ از ابواب مصادر ایں باب و علی ہذا مصادر دیگر ابواب بسیار است اذان جملہ است فاعل و فاعلہ

له تصریاری کرد آن یک مرد در زمان گذشته واحد ذکر فعل ماضی معروف یضم یاری می کند یا خواهد کرد در زمان حال یا استقبال واحد ذکر غائب فعل مضارع معروف نصر و نصره مصدر معروف و آنصر یاری کننده واحد ذکر اسم فاعل تصریاری کرده شد آن یک مرد واحد ذکر فعل ماضی مجهول و تصریاری کرده میشود و یا کرده خواهد شد آن یک مرد واحد ذکر فعل مضارع مجهول نصر و نصره مصدر و تکرار آن برای سهولت ۲۰ در ربط کلمات است متصور یاری کرده شد واحد

یاری کردن ○ تصریفه نصر یضم نصر نصره فهو ناصر و نصیر و نصیر نصره و نصره فهو منصور الامر منه انصر و انصرت عنه لا تنصر الظرف منه منصر و الاله منه منصر و منصره و منصار و تنصيتهما منصران و منصران و الجمع منهما مناصر و مناصیر فعل التفضیل منه انصر و المؤنث منه نصری و تنصيتهما النصران و نصریان و الجمع منهما النصرون و اناصرون نصیر و نصیرات ○ باب دوم فعل یفعل بفتح عین ماضی و کسر عین غابر الصرب زدن و رفتن بر روی زمین و پدید کردن مثل ضرب یضرب ضرباً ○ باب سوم فعل یفعل بکسر عین ماضی و فتح عین غابر السمع شنیدن سماع یسمع سماعاً ○ باب چهارم فعل یفعل بفتح العین فیها الفتح کشادن فتح یفتح فتحاً شرط این باب اینست که هر کلمه صحیح که از این باب آید در عین فعل یا لام فعل او حرف حلق باشد شعر حرف حلقی ششش بود اے نور عین ۲۰ همز بار و حار و غار و عین و غین ○ باب پنجم فعل یفعل بضم العین فیها الکرّم و الکرامة گزافی شدن

مذکر اسم مفعول آنصر یاری کن تو یک مرد واحد مذکر مخاطب لا تنصر یاری مکن تو یک مرد واحد مذکر نمی حاضر متصرف بفتح میم جائے یاری کردن و زمان یاری کردن واحد اسم ظرف و متصرف و منصرف و منصرف بر سه اسم که و متصرفان تنصیه اسم ظرف و متصرفان بالکسر تنصیه اسم که متناصیر جمع ظرف و متناصیر جمع اسم که متناصیر انصر زیاد تر یاری کننده مفرد مذکر اسم تفضیل و نصیری مفرد مؤنث انصران تنصیه مذکر و نصریان تنصیه مؤنث و انصرون جمع مذکر سالم و اناصیر جمع کسیر مذکر و نصیرات جمع مؤنث سالم و نصیر جمع کسیر مؤنث له لفظ فوقیل اسم فاعل مفعول زیاده گردید برای حصول ربط در میان مجموع کلمات و تنصیه بر آنکه ضمیر هو اسم فاعل راجع است بسوئے کسیکه ضمیر راجع بسوئے و سه بوده است و همچنین در مجهول و مفعول به نصر و نصره مصدر مجهول است و معنی آن زده شدن و این معنی اصلی نیست بلکه عارضی است و حاصل آنکه مصدر را با هر یک از فاعل و مفعول نسبتی است پس باعتبار نسبت آن بسوئے فاعل که بحجت قیام فعل است مصدر معروف و باعتبار نسبت آن بمفعول که بحجت وقوع فعل است مصدر مجهول خوانند: له حکم این باب مثل باب سابق است و مصادر آن بر وزن مختلفه می آید لیکن الفاظیکه درین باب مشتق بر معانی الوان عیوب و علی باشد مصدر آن بروزن فعل بضم فاو سکون عین آید چون آذنه و سحره ۲۰ له حکم علی قیاس ماثر اکثر لغات این باب مشتق بر معانی علل مانند امراض و اوجاع می آید چون سقم و حزن و حزن و فزع برای الوان و عیوب نیز آید و از غیر این باب قلیل و این پرسه باب را اصول خوانند زیرا که حرکت عین ماضی و مضارع درین ابواب مختلف است و در پرسه دیگر موافق لهذا آراء فروغ خوانند: له بدانکه اهل تصریف این باب را فرغ باب نصر و ضرب گویند و فتح عین آن در مضارع عارضی است که بر عایت حق حلق بر آورده زیرا که حروف حلقیه ثقیل است و فتح اخف الحركات است و موجب غلبه این احتمال آنکه فتح عین مضارع بر وجود حرف حلقی موقوف است و در غیر آن مطلقاً

هم یافته شده بنا بر علیه حرف حلقی را علت فتح گمان نمودند و انشاء علم به که احتراز از امتثال یایی که دیگر مصنفین آنرا از قبیل شواذ قرار داده اند و مصنف بدین قید نسبت شده و از آن مرتفع گردانید: ۱۰ مصدر این باب اکثر بروزن فعل بکسر فاو عین و فاعله بفتح قافی آید و این باب برای اوصاف خلقیه می آید یا صفاتی که لازم ذات شده باشد چون فقر یفقر زیرا که انفعال علم از فقیه نمیدارد و این باب از اجوف و ناقص یائی نمی آید و از مضاعف بر سبیل قلت و در ناقص بجز لغت واحد ثابت نگردیده مولانا مولوی محمد علی دام فیضه الجلی:

و حزن و فزع برای الوان و عیوب نیز آید و از غیر این باب قلیل و این پرسه باب را اصول خوانند زیرا که حرکت عین ماضی و مضارع درین ابواب مختلف است و در پرسه دیگر موافق لهذا آراء فروغ خوانند: له بدانکه اهل تصریف این باب را فرغ باب نصر و ضرب گویند و فتح عین آن در مضارع عارضی است که بر عایت حق حلق بر آورده زیرا که حروف حلقیه ثقیل است و فتح اخف الحركات است و موجب غلبه این احتمال آنکه فتح عین مضارع بر وجود حرف حلقی موقوف است و در غیر آن مطلقاً

له زیرا که افعال غلطی و طبایع بد دیگر سرایت نتواند کرد: **کله** زیرا که درین حالت معنی لزوم ازان مسلوب میشود: **کله** چنانچه قوله تعالی **يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ** در قرآنه بفتح عین مطرود است درین صورت لغت مذکور از سبع خواهد بود و ظرف این باب بکسر عین آید به تبعیت مضارع مگر و فیکلف بفتح عین مستعمل باشد درین صورت ضرورت که حرف او مفتوح العین آید: **کله** و آن بر سبیل استقرار این است و لکن هلاک شد و لکن استقرار داشت و لکن سزاوار شد و لکن میرا یافت و لکن بر هر گاه رشد و لکن آس کرد و لکن آتش از جهاق بیرون آورد و لکن نزدیک شد و جز و لکن در دل کینه داشت و لکن حیران شد و لکن ضعیف شد و لکن رعیت کردن زن حامله بسوء طعام و لکن کوفت پیش خشک شد و لکن یافت و لکن سخت حاجت شد و لکن ضعیف شد و لکن در دمنده شد و لکن بدخوشد و لکن غمگین شد و لکن غلط کرد و لکن سست شد و لکن کم عقل شد و لکن دیده شد و لکن فرمانبردار و لکن آخور سنگ از فصول اکبری: **هـ** ملحق بر وزن مکرم اسم فاعل اذباب افعال و مصدر آن الحاق و معنی آن در لغت در رسیدن و در رسانیدن است و در اصطلاح عبارات از گردانیدن کلمه بر مثال کلمه دیگر که از آنجا آید است بطریق که تعداد حرف و حرکات و سکات مثل ملحق به شود دراضی و مضارع و امر و نهی و مصدر و اسم فاعل و اسم مفعول و فاعله الحاق آنکه اکثر در شعر و سجع بدان ترکیب حاجت میشود و در ملحق بجز مناسب لغظی امری دیگر مقصود می باشد و لکن خلاف غیر ملحق که در آن لابد است که احوال معانی جدید ازان مقصود باشد زیرا که هرگاه غرض لغظی ازان مقصود است و غرض معنوی هم غیر مقصود در صورت زیادت جهت خواهد بود و این منع است و زیادت مذکور خواه برائے الحاق باشد یا غیر الحاق همه موقوف است بر سماع نه اینکه هر لغت که خواست بر وفق قیاس حرفی در آن زیاده سازند و معنی مطلوب ازان حاصل شود اغلب ابواب مزیدیه ازان لغات آید که مجرد ازان آمده باشند و گاهی از غیر آن نیز آید چون **الحم** و **اشتم** صاحب گوشت

کرم یکرَم کَرَمًا و کَرَامَةً فَهُوَ کَرِيمٌ الامر منه **اَلکَرَم** الی این باب لازم است ازان مجول و مفعول نمی آید ○ فعل بر دو قسم است لازم و متعدی ○ لازم فعلی را گویند که بر فاعل تمام شود و اثر آن بر دیگرے ظاهر نشود چون **کَرِهَ زَيْدٌ وَجَلَسَ زَيْدٌ** و متعدی آنکه اثر آن از فاعل بدیگرے رسد مثل **صَوَّبَ زَيْدٌ عَمْرًا** و **اَلکَرَم** بکسر خالداً بهمین جهت که اثر فعل لازم بر دیگرے ظاهر نمی شود و مفعول همون میباشد که بران اثر ظاهر میشود از فعل لازم مفعول نمی آید ○ و فعل مجول منسوب بمفعول میباشد لهذا هم ازان لازم نمی آید مگر هرگاه که فعل لازم را بحرف جر متعدی کنند مجول و مفعول ازان می آید چون **کَرِمَ بِهِ مَكْرُومٌ بِهِ** ○ **باب ششم فَعَلَ يَفْعُلُ بِكسر العین فیها الْحَسْبُ وَالْحِسْبَانُ** پنداشتن **حَسِبَ يَحْسِبُ حَسْبًا وَحِسْبَانًا فَهُوَ حَاسِبٌ وَحَسِبٌ يَحْسِبُ حَسْبًا وَحِسْبَانًا فَهُوَ مُحَسِّبٌ** ○ صحیح ازین باب جز **حَسِبَ** **يَحْسِبُ** نیامده و در آن هم در مضارع فتح عین نیز آمده است و دیگر چند کلمه مثال و لفیف ازین باب آمده اند ○ **فصل دوم در ابواب ثلاثی مزیدیه مطلق ثلاثی مزیدیه دو قسم است ملحق و غیر ملحق که مطلقش نامند** ○ مطلق آنرا گویند که زیادت حرف بر وزن رباعی گردد و جز معنی باب ملحق بمعنی دیگر در آن نباشد چون

مرضی در باب الحاق نوشته که کافی است که زیادت الحاق	هم تغضیل میم مصدر ظرف و آنکه زیادت مذکور باین افعال ملحق
در آن موضع برائے احوال معنی جدید مطرود نباشد چون بجز	مطرودند عه قل الله تعالی و حَسِبُوا أَن لَّاتُكُونُ فِتْنَةً

و پیر بسیار شد و این قلیل است و گاهی برائے اصل ملحق به معنی نمی باشد چون **كَلَبٌ وَزَنْبٌ** که مجرد آن یعنی **كَلَبٌ** و **زَنْبٌ** برائے معنی موضوع نگزیده: **له** این قید بنا بر آنست که بعضی شرط کرده اند در الحاق که معنی مجرد در آن تغییر نیابد و این شرط عذوش است زیرا که معنی **تَوَقَّلَ** و **شَمَلٌ** و **كُوثر** مخالف **يَقِلُّ** و **شَلٌ** و **كُوثر** و از تقریر مصنف این شبه انقاع یافت زیرا که اگر چه معنی این کلمات مخالف معنی مجرد است لیکن به مخالف معنی ملحق به خود پس تعریف مصنف جامع و مانع است و شیخ

له جواب سوال مقدار است مثل اجنب و اکرم را چرا ملحق بر باعی نگویند و تقریر جواب آنکه در ملحق و ملحق به اتحاد معنی شرط است اجنب و اکرم برائے معانی مختلف می آید به سبب زیرا که تا وقتیکه ملحق بر معلوم نگردد ملحق را بر وزن آن گردانیدن چگونه صورت بندد به سبب بد آنکه حق علامت آن است که اختصاص معانی آنرا پیدا شود چنانکه نون در افعال احداث معنی مطاوعت می سازد و معنی مطاوعت در لغت ۲۲ اطاعت و انقیاد است و در اصطلاح عبارات

است از آمدن فعلی بعد فعلی برائے اظهار قبول اثر مفعول از فاعل و این معنی حقیقه حق افعال است و مجازاً در دیگر ابواب نیز مشترک اما باب افتعال برائے معانی مختلف می آید لیکن اغلب درود آن در معنی مطاوعت است در افعال جوارح چنانکه گوئی غَمَمْتُ فَاغَمْتُ غَمَلِینَ گردانیدم و او را پس غمگین گردید و در غیر افعال جوارح قلیل مانند جَمَعْتُ فَاَجْمَعُ وَالْفَالِیکَ بموضع فاعل آن یک از شش حروف یعنی لَام و یَاء و اَو و و نون و میم باشد و ادائے معنی مطاوعت در آن مقصود بود حق باب افتعال است و افعال گاهی معنی فعل مجوز آید چون جَذَبَ وَاجْتَذَبَ یعنی واحد به سبب سوال مصنف در زیادت باب افتعال همزه را با وجودیکه زائد است ذکر فرموده جواب مقصود مصنف در این مقام بیان علامات ابواب است که بواسطه آن تقریر باب از باب دیگر ممکن باشد عرض از تعداد حروف اصول و زوائد و نیز از بیان سابق مصنف معلوم شد که این ابواب هفتگان از آن قسم است که همزه وصل در اول آن می آید پس بتصریح مکرر حاجت نمائیم **سوال** نیم را در اسم فاعل چرا زیاده کردند با وجودیکه زیادتی حرف علت در کلام عرب اکثر است جواب زیادتی حروف علت درین محل معتذر است چرا که اگر الف زیاده کرده شود لازم آید ابتدا بالف در این محال است و قاء و اول کلمه زائد نمی شود و اگر یا زیاده کرده شود لازم آید التباس بمضارع و انقیاد میم ازین جهت است که میم قریب است با و و در مخرج زیر که هر دو شفویر اند **سوال** میم را چرا ضمه دادند جواب تا التباس لازم نیاید با ظرف از تعجیل بکسر عین به سبب بنا بر فرق در میان اسم فاعل و اسم مفعول به

جَلَبَ و مطلق آنکه چنین نباشد یعنی بر وزن رباعی نگرود و اگر گردد باب آن معنی دیگر هم داشته باشد چون **اجْتَنَبَ و اکرم** چونکه ذکر ملحق بعد ذکر رباعی می آید چه فهم آن بر فهم رباعی موقوف است لهذا اولاً ذکر مطلق کرده میشود و آن بر دو قسم است با همزه وصل و بی وصل اول را هفت باب است **باب اول اِفْتَعَالَ** علامت این باب تا زائد است بعد فاکلمه چون **اَلْاِجْتِنَابُ** پر همیز کردن **تَصْرِیْفُهُ اِجْتَنَبَ یَجْتَنِبُ اِجْتِنَابًا فَهُوَ مُجْتَنَبٌ و اِجْتَنَبَ مُجْتَنَبٌ اِجْتِنَابًا فَهُوَ مُجْتَنَبٌ اِجْتَنَبَ و اِجْتَنَبَ** الامر منه **اِجْتَنَبَ و اَلْتَهَى عَنْهُ لَا یَجْتَنِبُ الظَّرْفُ مِنْهُ** درین باب و جمله ابواب ثلاثی مزید فیه و رباعی مجرد و مزید فیه در فعل ماضی مجزول سوائے ما قبل آخر که مسکوری باشد هر حرف متحرک مضموم میشود و ساکن بحال خود می ماند پس در **اِجْتَنَبَ** همزه و تا هر دو مضموم است و همچنین در **اِسْتَنْصَرَ و دَفَعِ** ماضی این باب و جمله ابواب همزه وصل چون همزه وصل بسبب در آمدن **مَ** و **اَوَّلَ** بیفتد **اَلْفَ مَ** و **اَوَّلَ** هم ساقط شود پس **مَا اِجْتَنَبَ لَا اِجْتَنَبَ مَا اِنْفُطَ لَا اِنْفُطَ مَا اِسْتَنْصَرَ لَا اِسْتَنْصَرَ** گویند **اسم فاعل** درین باب جمله ابواب ثلاثی مزید و رباعی بر وزن مضارع معروف آید جز آنیکه میم مضموم بجائے علامت مضارع می آید و ما قبل آخر اگر کسره میدهند اگر کسور نباشد و اسم مفعول مثل اسم فاعل می باشد مگر ما قبل آخر دران مفتوح می باشد و اسم

بنا بر فرق در میان اسم فاعل و اسم مفعول به

۱۔ ہر حرف از قسم مجبورہ است و مجبورہ عبارت است از حروف فیکہ در ادائے آن مجرور مد بطور آید و آن نوزده حروف لغز ہمزہ الف عین حین قاف جیم یا و او لام را نا ظا دال نون ذال یا تیم ضاد و مجموعہ دے ظَلَّ قُورِ بَصَّ اِذْ غَزَا جُنْدُ مُطِيعٌ است و مسموسہ ضد مجبورہ و آن دہ اند سین تاشین حاتتا کاف خاصاد قافا کہ مجموعہ دے سَشْجَلٌ خَصَفٌ و جوبکہ ۲۳ در میان تا و حروف مذکورہ متن در صفت جبر و ہنس منافات است و اجتماع متناہیین در یک واحد مکررہ لہذا ابدال آن بدال کہ قریب المخرج است

واجب بنماوند: سوال تا را بدال چرا بدل میکند و بالعکس جائز ندارد جواب زیرا کہ دال ہم قریب المخرج است از تا و ہم موافق است از دال و در صفت جبر پس دال بمنزل مسموسہ قرار یافت در میان تا و حروف مذکور و این صفت در تا مفقودست: ۱۔ زیرا کہ دال و تا قریب المخرج است و ادغام متقاربین واجب است چنانچہ در مقام خود ذکر خواہد یافت: ۲۔ سکہ بنابر آنکہ ابدال دال بدال درین صورت جائز است نہ واجب بنظر اینکه در میان دال و ذال اتحاد ذات نیست محض اتحاد در قسم الیت موجودست و این قدر مناسبت مفید جزا ابدال است زکافی برائے وجوب: ۳۔ سکہ سوال درین صورت تا را بدال بدل کردہ در دال چرا ادغام نکنند مثل دیگر اخوات آن با وجودیکہ قلت افعال نیز درین صورت حاصلست جواب زیرا کہ تا از دال اعظم است در مد صوت و این صورت ادغام تا بدال بمنزل الیت است کہ ظرف کبیر و در ظرف صغیر بعینہ دارند: ۴۔ این ہر سہ حروف مستعلیہ اند یعنی در اخراج آن زبان مائل بعلو می شود و این ہر سہ حروف را خاصہ مطبوعہ نیز خوانند و تا از حروف منخفضہ است زیرا کہ انخفض لازم مسموسہ است و تجویز ابدال در این حرف نیز بوجہ کہ در مجبورہ و مسموسہ گذشت: ۵۔ و در ترجیح ابدال تا بہ طابعینہ چنانکہ در حروف سابق ذکر یافت و پنجین دیگر احکام آن: ۶۔ سکہ بالعکس جائز نیست یعنی اطرب اطبر بخوانند زیرا کہ صاد و ضا دور مد صوت اعظم اند:

ظرف بردن اسم مفعول آن باب آید و آلہ واسم تفضیل ازین ابواب نیاید اگر ادائے معنی آلہ منظور باشد لفظ مابہ بر لفظ مصدر بیفزاید مثلاً مَا بِهَ الْإِجْتِنَابُ گویند و اگر ادائے معنی تفضیل منظور باشد لفظ اَشَدُّ بر مصدر منصوب بیفزایند مثلاً اَشَدُّ اِجْتِنَابًا گویند و در لون و عیب کہ در ثانی مجرور ہم اسم تفضیل از آن نیاید ہم ادائے معنی تفضیل بہمین وضع کنند مثلاً اَشَدُّ حُمَرَاءً و اَشَدُّ صَحْمًا گویند ○ قاعدہ اگر فائے افعال دال یا ذال یا زابا شد تائے افعال بدل بشود و در آن دال فاکلمہ وجوباً مدغم شود چوں اِذْعَى ○ و ذال سہ حالت دارد گاہے بدل بدل شدہ در دال مدغم شود چوں اِذْكَر ○ و گاہے دال را ذال کردہ فاکلمہ را در آن ادغام کنند چوں اِذْكَر ○ و گاہے بے ادغام دارند چوں اِذْ دْكَر ○ و زاء و حالت دارد گاہے بے ادغام دارند چوں اِزْ دَجَرَ و گاہے دال را زاء کردہ زائے فاکلمہ را در آن ادغام کنند چوں اِزْجَرَ ○ قاعدہ اگر فائے افعال صاد و ضا و طا و ظا باشد تائے افعال بظا بدل شود پس طا مدغم شود وجوباً چوں اِطْلَبَ و ظا گاہے طا شدہ مدغم شود چوں اِطْلَو و گاہے بے ادغام ماند چوں اِظْطَلَو و گاہے طا را ظا کردہ ادغام کنند چوں اِظْلَو و صاد و ضا بے ادغام مے ماند چوں اِصْطَبَ و اِضْطَرَب و گاہے طا را صاد یا ضا کردہ ادغام میکنند چوں اِصْبَرَ و اِضْرَب ○ قاعدہ اگر فائے افعال ثا باشد رواست کہ تا ثا شود پس ادغام یابد ○

له در اصل انتشار بود تا با تبدیل کرده ادغام کردند آثار شد و بالعکس نیز جائز است یعنی تا با تبدیل کرده در تا ادغام سازند و گویند آثار فصول اکبری و وجه ثانی افصح نموده لهذا مصنف از ان قطع نظر فرموده و بسبب گفته که ترک ادغام نیز درین صورت جائز است لیکن ادغام حسن است زیرا که تا و ثا هر دو از جنس واحد اند یعنی هر دو موصوفه اند **ک** مثال صاد و وال در متن مذکور است و مثال تا ا قتل و مثال **م** مثال قتل و مثال جیم و مثال زاعترل و مثال

چون آثار **ق** **قاعده** عین افتعال اگر تا و ثا و جیم و ز و وال و ذال و سین و شین و صاد و ضاد و ط و ظ باشد چنانچه در اختصم و ا هتدی تا افتعال را بمجنس عین کرده حرکتش بمقابل داده ادغام کنند و بهره وصل بیفتد پس **خ** **و هتدی** شود و مضارع **يَخْصِمُونَ وَيَهْدِي** و کسره فاهم جائز است چون **خ** **يَخْصِمُونَ وَيَهْدِي** و هتدی فاعل ضم فاهم آمده **مُخْصِمٌ مُخْصِمٌ** هر سه جائز است **باب دوم** استفعال علامت آن زیادت سین و تا است قبل فا چون **الْأَسْتِنَصَارُ** طلب مد کردن **تَصْرِيفُهُ اسْتَنْصَرُ اسْتَنْصَرُ اسْتَنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصَرٌ** و استنصر **اسْتَنْصَرُ اسْتَنْصَرُ اسْتَنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصَرٌ** الامر منه **اسْتَنْصَرُ** والنهي عنه **لَا تَسْتَنْصِرُ الظَّنَّ مِنْهُ مُسْتَنْصَرٌ** فائده در **اسْتَطَاعَ** **يَسْتَطِيعُ** جائز است که تا را استفعال حذف کند فاستطاعوا و ما تم **تَسْطِعُ** در قرآن مجید از همین باب است **باب سوم** انفعال علامت آن زیادت نون است قبل فا و این باب همیشه لازم آید چون **الْإِنْفِطَارُ شَكَاةٌ** **تَصْرِيفُهُ انْفَطَرَ يَنْفِطِرُ انْفِطَارًا فَهُوَ مُنْفِطِرٌ** الامر منه **انْفِطِرَ** والنهي عنه **لَا تَنْفِطِرُ الظَّنَّ مِنْهُ مُنْفِطِرٌ** **قاعده** هر لفظیکه فار او نون باشد از باب انفعال نیاید بلکه اگر اوائی معنی انفعال منظور باشد از باب

ط اختط و مثال ظا احتظر و مثال ذال ابتذل و مثال سین ا بسم و مثال شین انشتر و مثال ضا احتضر و همه بوضع جمله حالات جاری باید کرد: **م** مصنف **ک** و بالعکس جائز نیست زیرا که عین از حروف اصلی است و تا از مذکرات و تغییر حروف ز و وال و ذی است و نزد بعضی این ادغام در ماضی نمی آید تا ملتبس نگردد در ماضی با تفعیل **ک** زیرا که گفته اند **لَتَأْكُلَنَّ أَذًا أَكْرَجُ أَكْرَجُ أَكْرَجُ** **ه** جواز فتح و کسره از جهت موافقت ماضی و مضارع و ضم از جهت موافقت نیم: **ک** این باب موضوع است برای معنی طلب و استدعای فعل است **ک** بر دو گونه است یک صریح چون استغفر طلب آمرزش نمودن یا مقدر چون استخراج بیرون کردن بعد از آنکه مقصود استدعای اخراج اوست و برای تصر نیز آید چون استخرج **أَنَا بَرٌّ وَأَنَا أَيْدٍ** راجعون گفت: **ک** کسره بهره در ماضی اصل آن **اسْتَطَاعُوا** و ما لم تستطع بعد تان افتعال با حذف نمودند اسطاعوا و ما لم تستطع شد زیرا که ط و ت و ثا قریب المخرج اند و ادغام متعذر است بجهت آنکه هر دو متحرک اند پس اگر حرکت تا را نقل کردیم بماقبل بر نوزدهمین باب استفعال محک شود با وجود سکون سین درین باب اصل است تغییر در اصل لازم آید و اگر بدون نقل تا را ساکن گردانیم چنانکه این لازم آید پس بنا بر کثرت استعمال و قصد تخفیف تا را حذف نمودند چرا که زائد است و الزامه اولی با الحذف و بعضی ط را حذف کرده استماع یستیع نیز خوانند: مولنا محمد علی رحلت **ه** تنبیه است بر اینکه بعضی استماع یستیع را از باب انفعال تصور کرده استماع بهره قطعی مفتوح و یستیع بعضی علامت مضارع خوانند و گویند که اصل آن اطوع بوده و اورا الف نمودند و عوض حرکت عین سین قبل فا آوردند استماع شد و همین است مذهب سبویه و درین صورت تعویض برخلاف قیاس لازم می آید و بر حسب اشارت مصنف این مذهب مرجوح است موافق مذهب فراب **ک** لکن فی الرضی **ه** و این باب موضوع است برای معنی مطاوعت اگر از انفعال جوارح باشد یعنی انافعال ظاهره بمطاوعت فعل مفتوح العین آید و ملاحظه مطاوع فعل نیز آید چون از جهت

فان رجیع یعنی کنندیم او را پس کنندیده شد و این قلیل است:

افعال برند چون اَنْتَكْسَ سرنگون شد ○ باب چهارم افعال علامت
آن تکرار لام است و بودن چار حرف بعد همزه وصل در ماضی چون اَلْاِحْمَرُّ
سرخ شدن ○ تصریفه اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ اِحْمَرَّ اَوْ اَفْوَحْمَرُّ الامر منه اِحْمَرَّ
اِحْمَرَّ اِحْمَرَّ والنهی عنه لَا تَحْمَرَّ لَا تَحْمَرَّ لَا تَحْمَرَّ الظرف منه مَحْمَرُّ
○ اِحْمَرَّ در اصل اِحْمَرَّ بود و حرف یک جنس جمع آمدند اول را ساکن کرده در
دوم ادغام کردند اِحْمَرَّ شد و بر همین قیاس ست تعلیل یَحْمَرُّ و یَحْمَرُّ و اشباه
آن در واحد مذكر امر بسبب وقف اجتماع ساکنین شد که هر دو را ساکن شدند
گایه رائے دوم را فتح دادند اِحْمَرَّ شد و گایه کسره پس اِحْمَرَّ شد و گایه فک
ادغام کردند اِحْمَرَّ شد و یَحْمَرُّ و دیگر صیغ مضارع مجزوم را هم برین نط باید
نمید ○ فائده لام این باب همیشه مشدد باشد مگر در ناقص چون اِذْعَوْی که
دران با حکام لفیف کار بند شوند که واو اول را سلامت دارند و در واو دوم تعلیل
حسب قواعد ناقص کنند ○ باب پنجم اَفْعِلَالِ علامت آن تکرار لام است
بازیات الف قبل لام اول که آن اَلْف در مصدر بیابد شده چون اِلِذْهِمَامُ
سخت سیاه شدن ○ تصریفه اِذْهَامُ يَذْهَامُ اِذْهِمَامُ اَوْ اَفْعِلَالِ الامر
منه اِذْهَامُ اِذْهَامُ اِذْهَامُ والنهی عنه لَا تَذْهَامُ لَا تَذْهَامُ لَا تَذْهَامُ
الظرف منه مَذْهَامُ ○ ادغام در صیغ این باب مثل صیغ باب افعال گردید

زیرا اگر تعلیل و عین کده شود به حسب قواعدی و ردیای برعکاس شود و القیاس لازم آید باب افعال چون از کتاب ترتیب و اتمام یک نام : **شله** اصل آن **اوقام** و **ید** نام بوده و تعلیلات و احکام این باب بعضی مثل باب سابق و فرق ما بین هر دو باب آنست که افعال اغلب برای الوان و محبوب لازم آید و افعال برای عارض **ک** یا **ع** برعکس نیز آید : **رضی** **ع** صحیح جواب اینست که شرط درس قاعده اینست که عین ناقص باشد و در آن جواب **لام** که بر کلمه **تم** اشتقاق تعلیلی از **رض** و غیره وارد

له این هر سه باب و باب افعال همیشه لازم آید و باقی ابواب لازم و متعدی هر دو آید و مبالغه درین باب لازم ست و در قرآن شریف نیامده : **آله** جوهری در صحاح گفته که سوائے اَحْلُوْکَیْتِه و اَعْرَضَیْتِه لغت دیگر درین باب متعدی نیامده : **آله** این باب از ثلاثی مجرد نیامده و این چنین باب را مقتضی و در تکمل خوانند و مبالغه را خواص این باب ست و لازم و متعدی هر دو آید و بعضی لغت از افعال و افعیال نیز مقتضی **۲۶** آید چون اَقْطَر و اَقْطَرَتْ در جوف خود گرفت : فصول

هر صیغه را بقیاس مشاکل خود اصل برآورده تعلیل می باید کرد و درین باب دو باب معنی لون و عیب بیشتر آید و این هر دو باب همیشه لازم باشند **باب ششم افعیال علامت آن تکرار عین ست بتوسط و او میان دو عین و آن واو در مصدر بسبب کسره ماقبل بیابدل شده چون اَلْاِخْشِیْثَانُ سَخَتْ در شت شدن** **○** **تصریفه اِخْشَوْشٌ یَخْشَوْنِ اِخْشِیْثَانَا فَهُوَ مَخْشَوْشٌ الامر منه اِخْشَوْشٌ والنهی عنه لَا تَخْشَوْشِ الظرف منه مَخْشَوْشٌ** **○** این باب بیشتر لازم می آید و گاهی متعدی آمده چون اَحْلُوْکَیْتِه شیرین پنداشتم آن را **○** **باب هفتم افعوال علامت آن واو مشدداست بعد عین چون اَلْاِجْلُوْادُ شَافَتْ** **○** **تصریفه اِجْلَوْدٌ یَجْلُوْدُ اِجْلُوَادًا فَهُوَ مُجْلَوْدٌ الامر منه اِجْلَوْدٌ والنهی عنه لَا تَجْلُوْدُ الظرف منه مُجْلَوْدٌ** **○** **باب ابواب ثلاثی مزید بے همزه و وصل ثلاثی مزید مطلق بے همزه و وصل رابنخ باب است** **○** **باب اول افعال علامت آن همزه قطعی است در ماضی و امر و علامت مضارع آن در معروف هم مضموم می باشد** **○** **تصریفه اَکْرَمَ یُکْرِمُ اِکْرَامًا فَهُوَ مُکْرِمٌ وَاکْرَمَ یُکْرِمُ اِکْرَامًا فَهُوَ مُکْرِمٌ الامر منه اَکْرَمٌ والنهی عنه لَا تُکْرِمُ الظرف منه مُکْرِمٌ** **○** همزه قطعی که در ماضی بود در مضارع بیفتاد و در مضارع یَاکْرِمُ یا اِکْرِمُ اِیْمَانًا می آمد پس در اَکْرَمُ دو همزه

اکبری **آله** اغلب این باب برای تعدی می آید چنانکه فعل ثلاثی مجرد غیر متعدی بے همزه باب افعال متعدی شود مفعول واحد چنانکه گوئی اَذْهَبْتُ بِرُومٍ او را که مجرور او ذهب ست و اگر مجرور آن متعدی باشد متعدی شود بدو مفعول چنانکه گوئی اَحْضَرْتُ رَیْطَانًا کَذِبًا نهر را برای زید اول مفعول را است و دوم مفعول به و اگر در ثلاثی متعدی بدو مفعول باشد درین باب متعدی بسبب مفعول شود چون اَعْلَمْتُ زَیْدًا فَاحْضَلَا و انا که دانیدم او را که زید فاضل ست و این صورت قلیل ست و گاهی متعدی درین باب لازم شود چنانکه حدث زید استانش کردم زید او را و آخر ستوده شد **آله** همزه قطعی آنست که در وسط کلام برقرار ماند بخلاف همزه و وصل که در حروف است ساقط شود زیرا که همزه و وصل زائد محض است که برای تغذرا ابتدا بسکون می آید و هیچگونه غرض معنوی از آن مقصود نبود و همزه باب افعال برای افاذت معانی ست پس اسقاط آن خلاف مطلوب **آله** سوال همزه و وصل در امر حاضر مضموم یا کسور می باشد در اکرم چه افتخ دادند جواب در اکرم همزه وصلی نیست بلکه قطعی ست که از یکم حذف شده زیرا که اصل آن یَاکْرِمُ بود و ماضی آن اکرم چنانکه معلوم گشت **آله** بدانکه حذف همزه در اکرم برخلاف قیاس ست زیرا که قیاس مقتضی ابدال باوا بوده بنا بر آنکه قاعده آنست که هر جا که دو همزه متحرک هم آیند و یکی کسور نباشد همزه ثانی را باوا بدل کنند لیکن چونکه تخفیف ابدال در حذف بیشتر ست لهذا برخلاف قیاس بنا بر کثرت استعمال حذف را اختیار کردند و در دیگر اخوات آن مثل یکرَم و تکرم و نکرَم با وجود عدم اجتماع همزتین حذف نمودند محض برای موافقت باب زیرا که موافقت باب نزد اهل تصریف اہم است :

یکرم و تکرم و نکرَم با وجود عدم اجتماع همزتین حذف نمودند محض برای موافقت باب زیرا که موافقت باب نزد اهل تصریف اہم است :

له مذنب سیمویه آنست که تار ثانی حذف شود زیرا که تار اول علامت مضارع آید و جدا یکدیگر برای علامت بود سابق را حذف ساز و هرگاه اجتماع آن کرده شود و کوفین گویند که تار اول محذوف شود زیرا که دوم علامت بایستد بدانکه اگر بعد حذف تار مذکور دو تار دیگر با حرف متقارب المخرج در ما بعد باقی ماند در هر دو صورت ادغام متعین است زیرا که اجتماع حذف و ادغام در اول کلمه ممنوع است چون تبارک **سوال** در ۲۸ مضارع مجهول تار آخر حذف نکردند جواب زیرا که

درین صورت هر دو حرکت مختلف است پس نقل لازم نیاید و نیز اگر تار ثانی را حذف کنند القیاس واقع شود در میان تفحیل و تفعل و اگر تار اول حذف کنند القیاس بر تفعل معروف لازم آید
 له قال الله تعالى نزل الملائكة والروح
 له قال الله تعالى تطاهرون عليهم السلام والحداد
 به زیرا که حروف دو آهده گانه و تا با هم قریب المخرج اند و قنیکه دو حروف متقارب المخرج بهم آید ادغام آنها با هم باشد بخلاف حروف متقارب المخرج که ادغام در آن واجب است
 دفع دخل ست که مصنف در سابق مزید فیہ ثلاثی غیر ملحق را در دو آهده باب حصر نموده با وجودیکه اظهر و اثنا قل نیز از ابواب غیر ملحق اند پس از تقریر مصنف محقق شد که هر دو باب مذکور را باب جدا گانه قرار دادن خطاست و ما قال المصنف فهو ملحق شرح فصول اکبری
 له اظهر و اثنا قل در اصل تطهر و تثاقل بود و تا بجائے فاعله تاء تفعل و ثاقل و ثاقل شدند تا رابطا و تا بدل کرده ادغام نمودند و هر وصل مکتور در اول در آورند تا ابتدا بحرف ساکن لازم نیاید اظهر و اثنا قل شد و قوله تعالى فاطهر موما و در آیه دیگر فاذا اذم فيها اذن باب است که سیمویه گفت که تار بقترة و حذرة عوض الف است که قبل آخر در اکثر مضارع غیر ثلاثی مجزوم آید وزن فعلال مطروست نسبت فاعله و فعلال مسموع است در ملحق بدرجه چون حیقال باز ماندن از جراح بسبب سستی و در مضاعف فتح در فعلال جائز است چون نزل و طحال بقصد تخفیف و نقل تضعیف و مهد

علامتش زیادت الف است بعد فا و زیادت تا قبل فا چون التقابل با یکدیگر مقابل شدن ○ تصریفه تقابل يتقابل تقابلا فهو متقابل و تقوید يتقابل تقابلا فهو متقابل الامر منه تقابل والنهي عنه لا تتقابل الظن منه متقابل ○ در ماضی مجهول الف بسبب ضمه ما قبل و او شده و تا درین باب و در تفعل بقاعده که نوشته ایم یعنی اینکه غیر ما قبل آخر در ماضی مجهول هر حرکت مضوم میشود مضوم گشته ○ قاعده درین هر دو باب در مضارع هرگاه دو تار ثانی مفتوح جمع شوند جائز است که یک را حذف کنند چون تقبل و تقبل و تطاهرون در تتطاهرون ○ قاعده چون فاعله ازین دو باب یک ازین حروف باشد تا تا جیم وال وال زاسین شین صاد ضا و ط ظا جائز است که تار ثانی تفعل و ثاقل را با کلمه بدل کرده در آن ادغام کنند و درین صورت در ماضی و امر همزه وصل خواهد آمد باب افعّل و افعّل که صاحب منشعب آنرا در ابواب همزه وصلی شمرده بهمین قاعده پیدا شده اند چون اظهر یظهر در رباعی مجزوم و مزید فیہ چون از بیان ابواب ثلاثی مزید غیر ملحق فارغ شدیم قبل بیان ابواب ملحق ابواب رباعی مجزوم و مزید فیہ بیان میکنیم پس بدانکه رباعی مجزوم در یک باب است فعلة چون البعثة برا نگیختن ○ تصریفه

این باب بر وزن فعلال و افعلال نیز آید فعلى بفتح فاد سکون عین و فتح لام اول و ثانی و الف مقصوره چون فقری بازگشتن و فعللار بضم فا و لام اول و سکون عین و فتح لام ثانی و الف ممدوده چون قرصا و تصریفه قدم بقدم آمدن و از انبرنا نوشیدن این باب برای معانی کثیر آید که احاطه آن مشکل است از آن جمله ابتدا مانند خرج آواز کرد و خروس و قهر چون نسل بیم الله گفت و بجز صحیح درین باب منقول نشده و مضاعف و مجهول نیز می آید بر سبیل قلت صحیح چون (بقیه در صوم)

(بقیه از صفحہ ۲۸) بَعَثَ و مضارع چون رَزَحَ و سموز چون اَوْتَقَ سوال تَوَقَّلْ بر شد و اَبْهَوَز غلطانید بروزن تَقَلَّلْ ست حالا که صحیح نیست جواب این کلمات ملحق بر ماضی اند زیرا دات حروف علت و او درین کلمات بمنزله الحاق است در مقابل حروف اصول این باب لازمی و مستحبی هر دو آید **له سوال** علامت مضارع را درین ابواب چرا مضموم گردانیدند جواب این

ابواب قلیل الاستعمال اند و ثلثی کثیر الاستعمال و لغت غنیف است و ضمیم ثقیل و کثرت استعمال خفت می خواست لهذا فتح برائے کثیر الاستعمال و ضمیم برائے قلیل الاستعمال مقرر گردید برائے اعتدال بدانکه اکثر اهل عرب غیر

حجازیین در مضارع که ماضی آن کسور العین یا باهمزه وصل باشد حروف اتین غیر یا را کسور خوانند تا دلیل باشد بر کسر عین و کسور اول ماضی چون اَنَا اَعْلَمُ و اَنْتَ تَعْلَمُ و اَسْتَفْهِمُ و تَسْتَفْهِمُ و بَعْثَ و تَبْعَثُ در اینجا یک اول آن تا در زمانه است کسره مذکور جایز

میدارند بنا بر مشابہت آن بافعال در صفت مطاوعت زیرا که اغلب این ابواب برائے مطاوعت می آید سوال حروف مضارع را در اینجا یک ماضی

آن مضموم العین ست چرا مضموم گردانیدند جواب ضمیم اشق حرکات است واجتماع دو ضمیم موجب مزید استعمال ست سوال فاو عین را چرا کسره تجویز نکردند جواب سکون فاو در مضارع اصل ست و عدم تجویز کسر عین بجست آنکه تا در مضارع مفتوح و کسور العین القیاس واقع نشود **له** یعنی اگر در ماضی آن اقل از چهار حرف یا اکثر از آن باشد **له**

این باب اکثر برائے مطاوعت تَقَلَّلْ آید چون دَخَرَجَ قَدْ خَرَجَ انداختم و او را پس انداخته **له** قید اصلی احتراز است از تَقَلَّلْ که عین در آن مکرر ست **له** حکم این باب در باب لزوم و دیگر خواص بعینه مثل اَحْمَرُ است و مصدر این باب بروزن فَعِيلَتُهُ بضم فاء فتح

عین و سکون لام اول و کسر لام ثانی نیز آمده و بر سبیل قلت چون قَشَعَرَهُ و طَابَتْ بَنَاتُهُ یعنی

اطمینان **له** قال الله تعالى تَقْشَعْرُهُ جَلَدَ الذَّيْنِ يَحْتَشِرُونَ رَبِّهِمْ موی خیر میشود از

بَعَثَ يَبْعَثُ بَعَثَةٌ فَهُوَ مَبْعُوثٌ
بَعَثَ يَبْعَثُ وَ بَعَثَ يَبْعَثُ بَعَثَةٌ فَهُوَ مَبْعُوثٌ
الامر منه بَعَثَ والنهي عنه لَا تَبْعَثُ الظرف منه مَبْعُوثٌ ○ علامت
این باب بودن چار حرف اصلی در ماضی است و پس علامت مضارع
درین باب هم در معروف مضموم میباشد ○ **قاعده** کلیه در حرکت
علامت مضارع اینست که اگر در ماضی چهار حرف باشد همه اصلی یا بعضی
اصلی و بعضی زائد علامت مضارع آن در معروف هم مضموم باشد چون
يَكْرُمَ يَصْرِفُ يَقَاتِلُ يَبْعَثُ وَالْأَفْتُوْحُ چون يَتَصَرَّ يَجْتَنِبُ يَتَقَابَلُ
○ رباعی مزید فیه یا بے همزه وصل باشد و آن را یک باب ست تَفَعَّلَ
علامت آن زیادت تا ست قبل چار حرف اصلی چون التَّسَرُّبُ پیراهن
پوشیدن ○ تصریفه تَسَرَّبِلُ تَسَرَّبِلُ تَسَرَّبِلًا فَهُوَ مُتَسَرَّبِلٌ الامر
منه تَسَرَّبِلُ والنهي عنه لَا تَتَسَرَّبِلُ الظرف منه مُتَسَرَّبِلٌ و یا باهمزه
وصل آن را دو باب ست ○ اَوَّلُ اِفْعَالٌ علامتش تشدید لام دوم
است و زیادت آن یک لام ست بر چار حرف اصلی و همزه وصل در ماضی
و امر چون اَلْاِقْشَعْرَادُ موبرتن خواستن ○ تصریفه اِقْشَعَرُ يَقْشَعُرُ
اِقْشَعْرَادًا فَهُوَ مُقْشَعَرٌ الامر منه اِقْشَعِرْ اِقْشَعِرْ اِقْشَعِرْ والنهي عنه
لَا تَقْشَعِرْ لَا تَقْشَعِرْ لَا تَقْشَعِرْ الظرف منه مُقْشَعَرٌ ○ اِقْشَعِرْ در اصل

شنیدن آن پوست آنرا که می ترسند از پروردگار خود: فتح الرحمن اِقْشَعِرْ در اصل اِقْشَعِرْ بود حرکت لام اول نقل کرده بر عین داده لام را دو لام ادغام کردند اِقْشَعِرْ شد علی هذا القیاس در دیگر صیغ **له**

له واین باب اکثر لازم می آید و متعدی نیز آید بر سبیل ندرت چون قول شاعرانی **أَرَأَيْتَ النَّعَاسَ يَغْرُزُنِي بِأُطْرُودَةٍ عَجْزِي وَكَيْفَ رُنْدِي** ترجمه بدستیک می بینم خواب را که علیه میکند بر من + دفع میکنم او را از خود و علیه میکند بر من و این هر دو باب لازم است بدانند که گاهی الحاق کرده می شود کلمه دیگر بعده حرفیکه بر اصل ملحق به زیاده کرده می شود بر ملحق نیز اضاف نموده می شود چنانچه شیطان و شعلی که ملحق بدخروج است بعد **۳۰** آن تا و نون و همزه که در دو خروج زیاده کرده اند

بر ملحق به آن نیز زیاده کردند چون شیطان اسلنقی ملحق بدخروج و اخرجتم و این قسم را ملحق بر باعی مزید خوانند **له** مجزآن جلبب بای موصه برائے الحاق مکرر گردانیدند و در زیادت این اختلاف است نزد بعضی **له** و لا لای هر یک بجله خود در سائل مذکور و این باب در قرآن مجید نیامده **له** سوال مصنف سابق در ابواب ثلاثی مزید فی لفظ علامت استعمال فرموده و در این ابواب لفظ زیادت چرا ایراد نموده جواب تا تنبیه باشد بر اینکه اطلاق علامت بر حرفی می آید که زیادت آن برائے حصول

معانی مقصود باشد و در الحاق این معنی مفقود است زیرا که در ملحق صرف ترکیب وزن مطلوب است و بس + **له** از جمله لطقات غیر این باب در قرآن مجید نیامده قال الله تعالی **لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِصَيِّطٍ** نیستی بر ایشان نگاشته شده صویر ماضی مجهول این باب در اصل صیطر بوده یا از جهت ضمّه ماقبل خود او گشت صویر شده

اِقْشَعَرَّ بود و **يَقْشَعُرُّ** و **يَقْشَعُرُّ** و همچنین دیگر صیغها بنحیکه در صیغ **اِحْمَرَّ** **يَحْمَرُّ** ادغام کردند همچنین در صیغ این باب هم کردند مگر در این باب ماقبل اول متجانسین ساکن بود لهذا حرکتش بماقبل داده ادغام کردند **بنا** **دوم** **اِفْعَلَّلَ** علامتش زیادت نون است بعد عین و همزه وصل در ماضی و امر **حَوَّلَ** **اَلْبُرْنَشَاقُ** سخت شاد شدن **تَصْرِيفُهُ** **اِبْرُنَشَقُ** **اِبْرُنَشَقًا** **فَهُوَ مُبْرُنَشَقُ** الامر منه **اِبْرُنَشَقُ** والنهی عنه **لَا تَبْرُنَشَقُ** الظن منه **مُبْرُنَشَقُ** بیان ابواب ثلاثی مزید ملحق بر باعی **فصل چهارم** در ثلاثی مزید فی ملحق بر باعی ثلاثی مزید ملحق یا ملحق بر باعی مجز باشد یا ملحق بر باعی مزید اول را هفت باب است **①** **فَعَلَّلَهُ** زیادت آن تکرار لام است چون **الْجَلْبَبَةُ** چادر پوشانیدن **تَصْرِيفُهُ** **جَلْبَبَ** **يَجْلِبِبُ** **اَلَمْ** **②** **فَعَوَّلَهُ** زیادت آل و او است بعد عین چون **السَّرْوَلَةُ** شلوار پوشانیدن **تَصْرِيفُهُ** **سَرَوَلٌ** **اَلَمْ** **③** **فَعَعَّلَهُ** زیادت یا بعد فا چون **الصَّيْطَةُ** برگماشته شدن **صَيِّطَرٌ** **اَلَمْ** **④** **فَعِيلَهُ** زیادت یا بعد عین چون **الشَّرِيفَةُ** افزونی برگمائے کشت بریدن **تَصْرِيفُهُ** **شَرِيفٌ** **اَلَمْ** **⑤** **فَعَوَّلَهُ** زیادت واو بعد فا چون **الْجَوْدَبَةُ** پاشابه پوشانیدن **تَصْرِيفُهُ** **جَوْدَبٌ** **يُجَوْدِبُ** **اَلَمْ**

له یعنی اولاً بالف گشت بعده اجتماع
ساکنین شد در میان یا و نون بتوین یا بیفتاد
مقلّس شد به معنی ملحق بر باعی مزید قسم
ست اول ملحق به تفعّل یعنی تشریک در ملحق
یا فاعل ملحق یعنی اثر نشان سوم ملحق یا فاعل
یعنی اثر قرار سوال سابق اثر قرار از
اثر نشان مقدم ذکر فرموده درین جا ملحق اثر قرار
را چارم و غیره دانید جواب بنا بر تنبیه برین معنی
که مثل اقیناس و اولیفتا و مطردست و مثل
اکو و ملحق اثر قرار شاذ و غریب به مولانا و
محمد علی عم فیضه سه یعنی ملحق به تفعّل یعنی
تشریک هشت باب است و ازین باب ششگانه
کدام در قرآن مجید نیامده به سه بدانکه زیاده
تا درین ابواب نیز اکثر برائے الیاق نیست بلکه
برائے معنی مطاوعت است چنانکه در مذکور
و مطاوعت در اصطلاح اهل تصریف عبارت
ست از آنکه فعلی را بعد فعلی ذکر نمایند برائے
اظهار آنکه مفعول اثر فاعل قبول کرده است
چون و خرجت فخر جرح گردانیدم او را پس
بگردید به مصنف تصاریف این ابواب را
ذکر فرموده بنا بر آنکه تصریف این ابواب بعینه
مثل ملحقات رباعی مجردست با دانی تفاوت
از آنکه تجلب مثل تجلب و تسرول مثل تسرول
و تشیطن مثل تشیطن و تجورب مثل تجورب
و تقنّس مثل تقنّس و تقلّس مثل تقلّس است
زیادت تا در اول و باب تمکن و تقفرت
بر دو از قبیل شاذ و غریب اند پس تصریف این ابواب
را بر تصریف سابق ملحوظ باید داشت +

⑥ فَعْلَةٌ بزیادت نون بعد عین چون الْقَلَسَةُ کلاه پوشانیدن
تصریفه قَلَسٌ یَقْلِسُ الز ④ فَعْلَةٌ بزیادت یا بعد لام چون الْقَلَسَةُ
کلاه پوشانیدن ⑤ تصریفه قَلَسٌ یَقْلِسُ قَلَسَةٌ فَهُوَ مَقْلَسٌ وَقَلَسَ
یَقْلِسُ قَلَسَةٌ فَهُوَ مَقْلَسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَلَسٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْلِسُ الظَّنَّ
مِنْهُ مَقْلَسٌ ⑥ اصل قَلَسٌ قَلَسٌ بُدِیَا متحرک ما قبل مفتوح یا را الف
کردند و همچنین قَلَسَةٌ مصدر که قَلَسَ بُدِیَا و همچنین یَقْلِسُ مضارع مجهول
که اصل آن یَقْلِسُ بُدِیَا و در مَقْلَسٌ مفعول که اصل آن مَقْلَسٌ بُدِیَا
دران الف بسبب اجتماع ساکنین با نون بیفتاد یَقْلِسُ مضارع معروف
که اصل آن یَقْلِسُ بُدِیَا را ساکن کردند و همچنین مَقْلَسٌ اسم فاعل که اصل آن
مَقْلَسٌ بُدِیَا بود لیکن یاء آن بعد سکون بسبب اجتماع ساکنین با نون بیفتاد
و ملحق بر باعی مزید یا ملحق به تفعّل است یا ملحق یا فاعل ملحق یا فاعل
اول را هشت باب است ① تَفَعَّلَ بزیادت تا قبل فا و تکرار لام چون تَجَلَّبَبَ
چار پوشیدن ② تَفَعَّلَ بزیادت تا قبل فا و او میان عین و لام چون تَسَرَّوَلَ
شلوار پوشیدن ③ تَفَعَّلَ بزیادت تا قبل فا و یا بعد فا چون تَشَیْطَنَ شیطان
شدن ④ تَفَعَّلَ بزیادت تا قبل فا و او بعد فا چون تَجَوَّرَبَ پاشابه پوشیدن
⑤ تَفَعَّلَ بزیادت تا قبل فا و نون بعد عین چون تَقْلَسَ کلاه پوشیدن ⑥

له در باب تمسک و تعفرت اختلاف است
بعضی گویند که ملحق است زیرا که در دو حرف ناله
ست در تمسک تا و میم ناله و در تعفرت تا و اول
و تا و آخر و بعضی گویند که ملحق نیست بلکه میم در
تمسک و تا و آخر در تعفرت اصلی است زیرا که
الحاق در اول کلمه نمی شود و این دعوی نزد مصنف
ضعیف است چنانکه ذکر خواهد یافت و صاحب
فصول اکبری نگاشته که این باب نادر است و
نادر مثل معدوم و نادر آزا گویند که فصیح نباشد
اگر چه خلاف قیاس نبوده و استعمال آن کمتر آید و
شاذ آزا گویند که مخالف قیاس باشد اگر چه موافق
استعمال فصحا باشد و غریب آزا گویند که فصیح
نباشد و در استعمال کم آید و هر دو قسم اول مقبول
است و ثالث مردود است که تقلس در اصل
تقلسی به تنوین بود و ضمه لام را بکسر نقل
کرده بنا بر موافقت با بعده ضمه بر یا دشوار
داشته ساکن کردن تقلس شده است که بدانکه
بعضی در باب اقنئاس و اسلنقاء گفته اند
که همزه و نون برائے الحاق نیست بلکه اعراس
در اقنئاس و الف در اسلنقاء برائے الحاق
است زیرا که الف و همزه و نون زائد در ملحق
بر آن یعنی با حرجام نیز موجود است و شرط در
زیادت الحاق آنست که زیادت در مقابل فاو
عین و لام باشد و شیخ رضی گفته که جمله زوائد
اقنئاس و اسلنقاء برائے الحاق است و
ضرورت نیست که همه زیادات الحاق بمقابل فاو
عین و لام آید زیرا که در ملحق به مزید فیہ بعینه آوردن
حروف زائد ملحق به در ملحق لازم است و همزه و
نون در اقنئاس و اسلنقاء از آن قبیل است
و مصنف نیز مذہب ثانی را اختیار فرموده به مولانا محمد علی عم فیضه که صاحب فصول اکبری نوشته که این باب هم از قبیل نوادر است و نظیر آن کمتر وارد گردیده

تَمَفْعَلُ بزیادت تا و میم قبل فا چون تمسک مسکین شدن ⑥ تَعَفَّلْتُ
بزیادت تا قبل فا و تا و دیگر بعد لام چون تَعَفَّرْتُ خبیث شدن ⑧ تَقَفَّلِي
بزیادت تا قبل فا و یا بعد لام چون تَقَلَّسِي کلاه پوشیدن ⑩ صَرَفُ صَغِيرٍ
الوَابِ رابرو زن صرف صغیر تَسْرُبُ باید گردانید و در باب آخر یعنی تَقَلَّسِي تعلیل
بقیاس قَلَّسِي یَقَلَّسِي باید کرد و در مصدرش ضمه لام اول را بکسر بدل کرده اعلال مَقَلَّسِ
کرده اند ⑪ ملحق با فَعْلَلْ را دو باب است ① اِفْعَلَّلْ بزیادت لام
دوم و نون بعد عین و همزه وصل چون اِقْعَسَّاسُ سینه و گردن بر آورده خرامیدن
② اِفْعَلَّلْ بزیادت یا بعد لام و نون بعد عین و همزه وصل چون اِسْلَنْقَارُ
بر قفا خفتن ③ اِسْلَنْقِي یَسْلَنْقِي اِسْلَنْقَاءُ فَهُوَ مُسْلَنْقٍ الامر منه اِسْلَنْقٍ
و انھی عنه لَا تَسْلَنْقِ الظرف منه مُسْلَنْقٍ ④ در مصدر این باب که اصلش
اِسْلَنْقَاءٌ بود یا بسبب وقوع آن در طرف بعد الف همزه شد و در دیگر صیغ
تعلیل بقیاس باب قَلَّسِي باید کرد ⑤ ملحق با فَعْلَلْ را یک باب است ⑥
اِفْعَلَّلْ بزیادت واو بعد فا و تکرار لام چون اِکُوْهَدَادُ کوشش کردن ⑦
اِکُوْهَدَّ یَکُوْهَدَّ اِکُوْهَدَادُ فَهُوَ مَکُوْهَدٌ الامر منه اِکُوْهَدَّ اِکُوْهَدَّ
اِکُوْهَدَّ و انھی عنه لَا تَکُوْهَدَّ لَا تَکُوْهَدَّ لَا تَکُوْهَدَّ ⑧ در جمیع
صیغ این باب ادغام است تعلیل بوضع صیغ اقشعر بر زبان باید آورد ⑨

(بقیه از صفحه ۳۳) نوشته است که مَنکَن و مَنکَن
و مَنکَن مَنکَن مَنکَن مَنکَن مَنکَن و مَنکَن مَنکَن
مناسبت باعتبار دلالت مطابقی یافته می شود
مصنف

له و دیگر آن که مثلاً اگر الف تفاعل برائے
الحاق بود درین صورت الف مذکور در مصدر و
اسم فاعل و مفعول خواهد آمد درین صورت
قول او که الف در وسط اسم برائے الحاق نمی آید
صحیح نخواهد بود: **له** چون جَلَبَبَ و مَرَدَلَبَ
و سَبَطَرَه و شَرِیفَه و جَوْرَبَه و قَلَنْسَه و قَلَنْسَه
سوال تعقیر که در آخرش تاسست بنا بر

ضابطه مذکور می باید که مابعد ساکن اولش مفتوح
بود حال آنکه مفتوح نیست جواب ضابطه مذکور
برائے مصادر نیست که تا زائد در آخر آن باشد
تا که در آخر تعقیر است در آن اختلاف است
نزد بعضی اصلی است و نزد بعضی زائده و گاهی

اول برائے الحاق است بنا بر این اختلاف
مصنف آنرا در قسم ثانی داخل فرموده: **له**
چون شَطِیْطَن و مَجْرَب و مَنکَن و تَعْقُرَت
و عَلِیَّی اصل آن تَقْلِسَ یعنی ضم لام بود ضم را

بکسر بدل کردند چنانکه سابق گذشت: **له**
جواب سوال مقدر که در افتعل و اقاعل همزه
در ابتدا موجود یا آنکه مابعد ساکن اولش مکسور
نیست: **له** دفع مظنه است که بالخصوص
وجه ضبط حرکت مابعد ساکن اول چیست
با وجود عدم تعرض حرکات دیگر حروف مثل فا
و عین و لام: مولانا محمد علی کاپوری عم فیضه

شافیه تَفَعَّل و تَفَاعَلَ را از ملحقات شمرده جمیع محققین تخطیه او نموده اند همین
جهت که هر چند تَفَعَّل و تَفَاعَلَ بر وزن رباعی گردیده لیکن درین هر دو باب خواص
و معانی زائد است نسبت به ملحق به پس مناط الحاق یافته نمی شود ○ فائده حضرت
استاذی مولوی سید محمد صاحب بریلوی عَفَرَ که برائے ضبط حرکات مصادر غیر ثلاثی مجرد
قاعده تفریر فرموده اند افاده نوشته می شود ○ قاعده هر مصدر غیر ثلاثی مجرد
که در آخرش تا باشد و ف مفتوح بود مابعد ساکن اولش مفتوح باشد چون مَفَاعَلَه
و فَعَلَلَه و ملحقات آن ○ و هر مصدر مذکور که تا قبل فائے آن باشد و ف مفتوح
بود مابعد ساکن اولش مضموم باشد چون تَقَابَل و تَقَبَّل و تَسَرَّب و ملحقات آن ○
و اگر ف ساکن بود مابعد آن مکسور باشد چون تَصَرَّف ○ و هر مصدر که همزه وصل در
ابتدا داشته باشد مابعد ساکن اولش مکسور باشد چون اجْتَنَب و اِسْتَنْصَار و غیر آن جز
اِقْعَل و اِقَاعَلَ که از فروغ تَفَعَّل و تَفَاعَلَ اند اصلی ازا بواب همزه وصل نیستند ○
هر مصدر که همزه قطعی اولش باشد مابعد ساکن اولش مفتوح بود چون اِفْعَال دین
قاعده وجه ضبط حرکت مابعد ساکن اول بالخصوص اینست که خطا در تلفظ بهمین حرف
بیشتر از مردم واقع می شود اکثر مناسبت و دیگر مصادر مَفَاعَلَت را بکسر عین و اجْتِنَاب
رافع تا بر زبان می آرند ○ قاعده برائے ضبط حرکت عین مضارع معلوم در ابواب
غیر ثلاثی مجرد ○ اگر در ماضی تا قبل فا باشد عین مضارع مفتوح خواهد بود و الا

الح جواب دخل مقدره در تفقّل و ملحقاش با وجودیک تا قبل فاموجودست عین دران مفتوح نیست بلکه ساکن است : **سؤال** مابقی آخرادر غیر ذی التا جر اسکور گردانیدند جواب زیرا که تغیر مضارع از ماضی اصل ست و تغیر مذکور بجهت وجهی می شود به سقوط همزه وصل چنانکه در یکتوب و یکتبم واضح حرف اول چنانکه در بعضی لغات آمده موافقت **۳۵**

مضارع بیج تغییر و ابدال راه نیافت نظیر آن تغییر حرف نیز در افعال تجزیه نمودند بعضی **کلمه** بدانکه هجزه را اقصائے حلق است و در اخراج آن صورت کبریه پیدای شود لهذا ادائے آن بر مشغلت ثقیل است لهذا اکثر اهل محاور خصوص اهل قریش به تخفیف آن صحیح اند چنانکه از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه منقول است **فَکُلُ الْقُرْآنِ یُسَانِی قُرِیشَ وَکَلِیْهُمَا** یا صحاب هجزه و **لَوْلَا اَنَّ جِبْرِیْلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ نَزَلَ بِالْهَجْزِ عَلَی النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ** یا هجرتا ترجمه اش آنکه نازل شد قرآن بر زبان قریش و ایشان اصحاب هجزه نیستند و اگر نه آن بود که جبریل نازل شد با هجزه بر پی صلی الله علیه و سلم استعمال هجزه نمی کردیم و نزد غیر اهل محاور هجزه مثل سایر حروف صحیح است و تخفیف آن بنظر استحسان است در بعضی احتیاج و تخفیف هجزه مخفصر است در ابدال و تسبیل و حذف و قوا اعدان در رساله ذکر خواهد یافت و شرط در تخفیف هجزه آنست که در ابتدا و کلام ملحق نشود زیرا که ابدال هجزه موقوفست بر ما قبل خود و این معنی در وسط موجود است بعضی **کلمه** اعلان نیز سه صورت دارد ابدال و اسکان و حروف و اطلاق اعلان بر تغییر هجزه نمی آید چنانکه تغییر حرف علت را تخفیف نخواهند و حفظ قلب مختص است در ابدال حروف علت و هجزه و لفظ

اول عام است در غیر حروف علت و غیره: **هـ** در آو کش که در اصل آن و کش بود تا نون مذکور موجود است چرا همزه بدل نگردد جواب در آو کش اعلال و ابدال معارض شدند و هر جا که اعلال و ابدال معارض شوند اعلال را تو جیب دهند زیرا که مختلف مع اعلال بیشتر است از ابدال:

مکسور و در رباعی و لمحات کل آں لام اول و بر حرفیکه بجائے آن باشد حکم عین دارن
پس تَقَاعُلُ وَتَفَعُّلٌ ودر لمحاتش ما قبل آخر در مضارع معلوم مفتوح باشد
و در جمله ابواب دیگر مکسور ○ باب سوم در صرف مہموز و معتل و مضاعف
مشتمل بر سہ فصل چون از سر د ابواب فارغ شدیم حالا بقواعد تخفیف و اعلال
و ادغام می پردازیم تغییر ہمزہ را تخفیف گویند ○ و تغییر حرف علت را اعلال ○
و در آوردن یک حرف را در دیگرے و مشد نمودن را ادغام ○ فصل اول در
مہموز مشتمل بر دو قسم ○ قسم اول در قواعد تخفیف ہمزہ ○ قاعدہ ہمزہ
منفرده ساکنہ وفق حرکت ما قبل خود شود جزا یعنی بعد فتح الف و بعد ضمہ واو و بعد
کسرۃ یا چوں رَاسٌ و ذِئْبٌ و بُؤْسٌ ○ قاعدہ ہمزہ ساکنہ بعد ہمزہ متحرکہ وجوبا
وفق حرکت ما قبل شود چوں اَمِنْ و اَوْ مِنْ وَاَيْمَانًا ○ قاعدہ ہمزہ منفردہ
مضمومہ بعد ضمہ او شود بعد کسرۃ یا جزا چوں جَوْنٌ و مَيِّزٌ ○ قاعدہ در دو
ہمزہ متحرکہ اگر یک ہم مکسور باشد ثانی یا سُود و جوبا چوں جَاءٌ و اِيْمَانَةٌ ورنہ واو چوں
ادَامُهُ و اُوْدِلْ صریحا این قاعدہ را در صورت کسرۃ ہم وجوبی لکنتہ اندگر این

اول نقل کرده بماقبل دادند موم را و موم ادغام کردند و مرتبه
شده بعده همره دوم را بیا بید کرد و مرتبه همره خود کسوت
سوال در آئینه ادغام را با احوال چنان مقدم کرد که بخوا
آنرا کلمه به نسبت اول نقل می باشد پس اول تخفیف
انقل مناسب است **ف** دفع نقل آنکه (تعبیر و تفسیر)

سوال مصنف "حکم ہمزہ مفتوحہ کہ بعد فتح واقع شود درین مقام ذکر لغز مود برائے آنکہ درین مثال اختلاف است نزد بعضے درین محدث روایت ابدال ہمزہ بالغ و اوایل اثبات ہمزہ است و نیز اکثر قاعدہ تسبیل دران جاری است چنانکہ در آخر این قسم ذکر خواہد یافت کہ جامع در اصل جائز نموده یا بعدالف زائد افتاد ہمزہ شد و ہمزہ ہم آمد و ہر دو متحرک و ماقبل دوم یا بعد اول کہ در مدجوعہ ضمیر یا و دشوار داشته سناکن گردانیدند اجتماع سناکنین شد میان یا و متون یا یافتند قاعدہ شد

و بقیه از صفو ۳۵ گفته شود که در قرآن شریف هر جا که لفظ انحر واقع است بیانست و بموجب قاعده ابدال حمزه دوم بتایرسمیل و موجب ی باید: **له** و بنقض
 قرارت را خلاف قیاس گفته اند و این پسندیده نیست و سکاکی در مثل **انحر** مجاز است. اما بیا شخص مثل جار حمزه ثانیه در طرف باشد خود: **انحر** **له** بداند که
 صریح دوم آنکه قابل حرکت باشد چنانکه حرف **۳۶** صریح دوم آنکه قابل حرکت نباشد و آن چهار است

نمده زانده و یا نه تصغیر و فون انفعال و الف که
 جمیع اینها ساکن الاصل اند و قید زانده در مدیه بر
 آنست که اگر مدیه را وصل باشد و سکون آن لازم
 باشد چون **شود** و **رسی** پس این چنین مدات قابل
 حرکت اند و حرکت بر فاعلین و لام آن غیر متعین است
 و همچنین اگر اجتماع در دو کلمه باشد چون **اجتمع الزم**
 و **اشیعی الزم** هر چه را که واو یا درین کلمات مکتسب
 اند و تحمل حرکت تواند ساخت **نله** در اصل
 مفروقه بود همزه بعد واو زانده افتاد همزه را
 واو کرده و او را در واو ادغام نمودند مفروقه شد
 همچنین خطیه در اصل خطیه بود همزه را بیا بدل
 کرده و یا ادغام کردند خطیه شد **نله** یعنی
 هر همزه که بعد الف جمع و قبل یا واقع شود بیانه
 مشهور بدل گردد و جواب ابدال بنظر آنکه دو فصل
 بهم آمده یک همزه در میان آن کسور و متصل طرف که
 موضع تخفیف است و قلب همزه یا بجهت آنکه یا
 اخف است از واو و قریب الخرج است از همزه
 و شیخ رضی نوشته که این قاعده در دو موضع مختلف
 میشود یکی هرگاه در مغز آن الف و بعد از همزه
 باشد چون مشائیة از شامت درین صورت همزه بحال
 خود ماند و جمیع آن شرا بر آید دوم آنکه هرگاه در مغز
 آن الف در مرتبه ثالث باشد و بعد از او چون **کواوی**
 درین صورت همزه مذکور بواو بدل شود نه بیا برائے رفع
 در میان مفروجه و جمع و مصنف بنظر قلت احتمال این
 باخراج آن اعتنا نفرموده **هه** بدانکه هرگاه که در
 وزن فعیله افتد در جمیع اقصی همزه بدل شود چنانکه
 در باب اعلال خواهد آمد چون **کبیره** و **کبار** هر خطیه
 و خطا بر نزد سبویه اصل آن خطائی بود قبل آن
 چنانکه مؤثرین مذکور است و اما بنظر اصلا آن خطای

صحیح نیست زیرا که در بعضی قرائت متواتره لفظاً آنکه همزه دوم آمده پس معلوم شد
چنانچه قاسم و ابن عاصم و قنبره و کسان و بعضی و یعقوب بر اوایت روح همزه تانی

○ قاعده مذکور جوازی است ○ قاعده همزه بعد واو و یائے مدیه زائده و یائے
تصغیر جنس ما قبل گشته در اداء مایه جواز اچون مقروءه و خطیه و اقیس
○ قاعده چون بعد الف مفاعل همزه قبل یا واقع شود یائے مقصوره بدل
خوانده شده + بدون تغییر یعنی گناه + تصغیر اونس

شود و یا بالف چون خطایا جمع خطیه خطایی بود بسبب وقوع آل قبل طرف بعد
الف جمع همزه شد پس خطایا گردید بعد از آن همزه ثانیه بقاعده جابریا شد پس
حسب این قاعده همزه رایان مفتوحه و یا را الف کردند خطایا شد ○ قاعده
همزه متحرک که پس حرف ساکن غیر مدّه زائده و یا را تصغیر بعد نقل حرکتش بما قبل
این قاعده است آنست که اگر از خود از مثل خطیه و یا و یا
محذوف شود جواز چون یسَلْ و قد فَلَ ویرَیْمَا ○ قاعده در یری و یری

و جمله افعال رویت این قاعده بطور خوب مستعمل است نه در ایسا و مشتقه
از رویت پس در مژای ظرف و مصدر می و در مژای آله و در مژای اسم مفعول حر
همزه بما قبل داده همزه را حذف کردن جائز نیست نه واجب ○ قاعده همزه
سبب قلت استعمال

متحرک اگر بعد متحرک باشد در آن بین قریب و بین بعید هر دو جائز است خواندن همزه میان مخرج خود و مخرج حرف علتی که وفق حرکتش باشد بین بین قریب

همزه وصل که ماقبل آن متحرک شود یقیناً بسبب همزه احتیاج به
 کسره یعنی هر فعلی که ترکیب این ماده حاصل شود مثل نوشت
 یا ادا را می یازد یا هر گاه وارد شود بر آن حرف دیگر درای آن
 ساکن گردد و حرف همزه بعد نقل حرکت واجب است و واجب

برای بعد از هر سه همزه و ابوجهیم همزه نقل کردند چنانکه در جای گذشت خطای می شد بعد از بقاعده مذکور یا الف گشت خطا یا شده **له** اصل یسأل بود همزه حرکت بعد حرف ساکن حرکت همزه را با قبل دادند همزه و اوقاف گویند نیکسل شد و همچنین در قدس و یزیدی خاه که در اصل قد فاع و یزیدی آخاه بود اختیار مثال قد فاع و یزیدی آخاه است بدو معنی که آنکه این قاعده عام است که در یک کلمه یا باشد یا در دو کلمه و هم آنکه همزه مذکور اصل کلمه یا باشد چنانکه در نیکسل و یزیدی آخاه و خواه و ناه باشد چنانکه در قد فاع و همچنین

الحاصل آنکه اگر همزه بعد الف واقع شود بین بن قریب است پس اگر همزه مفتوح است میان الف و همزه خوانند

چون قَرَّار و اگر مضوم باشد

میان همزه و واو چون قائل

و اگر مکسور باشد میان همزه

و یا چون سَائِل سؤال

بین بن را چرا متعین کردند

در حذف را جواب حذف

همزه بتقل حرکت ممکن نیست

زیرا که الف قبول حرکت نمی

سند سوال ادغام خوانند

جواب ادغام نیز ممکن نیست

چرا که الف مدغم نمی شود

مدغم فیہ مولانا مولوی محمد علی

رحمته علیه آردن این

الف وقتی است که در اول کلمه

باشد چنانکه در مثال مشهور

ست و اگر در وسط کلمه باشد

فلا و آردن الف مذکور در

خط را نیست زیرا که اجتماع

سه الف مکرره است شرح

فصول اکبری علیه عذر اصل

آنرا عذر بود همزه ثانی را حذف

کردند برخلاف قیاس بنا بر

کثرت استعمال زیرا که حذف

همزه اقرب به تخفیف است

از قلب آن و او بعده همزه

وصل را بیگانه در بسبب هم

اعتیاد اما حذف همزه در

عذر واجب است و همچنین در

مقاله قال الله تعالی عذرا عذرا

و کلاما فاشترکوا اولاً لا یستحقان

و میان مخرج او و مخرج حرف علت وفق حرکت ما قبل بن بین بعید و بین بن

را تسهیل هم گویند مثال سَالَّ سَيَّوْ لَوْمْ در سَال هر دو بین بن همزه در مخرج

خود الف خوانده خواهد شد چه خود همزه هم مفتوح است و ما قبلش هم مفتوح و در سَمَّ

در بین بن قریب میان مخرج یا و همزه و در بعید میان مخرج الف و همزه و در لَوْمْ میان

مخرج واو و همزه به بین بن قریب است و میان مخرج الف و همزه بعید و

بعد الف در همزه بین بن قریب جائز است و قاعده همزه استفهام چون همزه

در آید چون اَ اَنْتُمْ در آن جائز است که ثانیه را بحر فیکه قاعده تخفیف مقتضی آن باشد

بدل کنند پس در اَنْتُمْ اَوْ اَنْتُمْ سازند و جائز است که همزه را تسهیل کنند قریب یا

بعید و جائز است که میان همزین الف متوسط بیارند اَ اَنْتُمْ گویند و قسم

دوم در گردانهای هموز و هموز فاذا باب نصر الاخذ گرفتن اخذ

يَاخُذُ اخْذًا فَهَوَّ اخْذٌ و اخْذٌ يُؤْخَذُ اخْذًا فَهَوَّ مَاخُذٌ الامر منه خُذْ

واللهي عنه لَا تَأْخُذُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَاخُذٌ وَاللَّهَ مِنْهُ مِيخَذٌ مِيخَذٌ مِيخَذٌ

و تثنيتهما مَاخُذَانِ و مِيخَذَانِ و الجمع منهما مَاخُذٌ و مَاخِذٌ افعَل

التفضيل مِنْهُ اخْذٌ و المَوْثُ مِنْهُ اخْذِي و تثنيتهما اخْذَانِ و اخْذِيَانِ و

الجمع منهما اخْذُونَ وَاَوَاحِذٌ وَاَخْذِيَاتٌ امر این باب که خدا را

بر خلاف قیاس است قیاس مقتضی آن بود که اَوْخِذْ می آمد بابدل همزه دوم بواسطه قاعده

و کلاما فاشترکوا اولاً لا یستحقان

له لیکن حذف همزه فصیح است از اثبات آن اگر در اول کلمه واقع شود چون قوله علیه السلام **مُرُوا صِبْیَانَكُمْ بِالصَّلَاةِ** إِذَا بَلَغُوا اِسْبَاعًا وَافْرُوا بِهِمْ عَلَیْهَا اِذَا بَلَغُوا اِسْبَاعًا ترجمه حکم کنید اطفال خود را نماز وقتیکه برسد بهشت سالگی را و بزرگید و نشان را و قتیکه برسد ده سال را و اگر در درج کلام واقع شود در بی صورت ایجاب همزه اکثر است از حذف زیرا که علت حذف اجتماع همزین بوده و در درج کلام همزه وصل ساقط میشود و قوله **تَعَالَى وَاتْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ** حکم کن اهل خود را نماز

له یعنی یاخذ در اصل یاخذ با همزه بود همزه منفرد ساکن و ما قبل آن مفتوح بقاعده ناس الف گشت یاخذ شد و همچنین در جمیع صیغ آن متو واحد متکلم زیرا که در آن دو همزه مجتمع شده است پس این قاعده در آن جاری نشود مولا تا مولی محلی و رحانه در ما خود ..... بقاعده مذکور الف گشت له میخند و در اصل میخند بود همزه منفرد ساکن ما قبل آن مکسور همزه ناقه نیز یا گشت میخند شد ه یخند در اصل یخند بود همزه منفرد ساکن ما قبل آن مضموم بقاعده بوس داد گشت و همچنین در جمیع صیغ آن بجز واحد متکلم که در آن دو همزه مجتمع شدند و ذکر آن پیشتر خواهد آمد له اخذ واحد متکلم معروض معروف و همچنین اخذ الفعل التفضیل در اصل اخذ بود همزه ساکن ما قبل آن دیگر همزه مفتوح همزه الف گشت اخذ شد سوال در اخذ و اخذ هر دو صیغه همزه بسبب تحرک ما قبل خود الف گردیده پس در میان آنها چه فرق است که برای آن هر دو را علمند ذکر نمودند جواب در اخذ و دیگر امثال آن ابدال همز الف بر سبیل جواز است و در مثل اخذ بر سبیل وجوب چنانکه در قاعده را و امن ذکر یافت که یعنی او اخذ کرد در اصل اخذ بود و همزه متحرک هم آمدند و مفتوح ثانی را بوابدیل کردند چنانکه در او ایدم گذشت سوال در حال فتح همزین ثانی را با الف چرا بدل نه کنند جواب زیرا که در بی صورت اجتماع دو ساکنین لازم می آید ه الف نیز در اصل انمیر بود همزه ساکن و ما قبل آن همزه مکسور ثانی را بایبدال کردند الف نیز شد بدانکه هموز فادر

در اصل یخند بود

او من و همچنین امر اکل یا کل هم کل آمده و در امر امر یا مؤخر حذف همزین و ایضا هر دو هم جائز است مؤرد او مؤرد و آمده در صیغ مضارع معلوم این باب غیر واحد متکلم قاعده رأس جاری است و در مفعول و ظرف هم و در آله قاعده بیور و در مضارع مجول غیر واحد متکلم قاعده بوس و در واحد متکلم مضارع معروف و فعل التفضیل قاعده امن و در جمیع آن قاعده او ایدم و در واحد متکلم مضارع مجول قاعده او من تعلیلات همه فمید بر زبان باید آورد ۱) هموز فا از باب ضرب الاستیسنه کردن **اَسْرَ یا سِرَّ اَسْرًا** الم تعلیلات صیغ بقیاس باب اخذ باید فمید جز اینکه در امر آن انیسر است قاعده ایمان جاری شده دیگر ابواب ثلاثی مجرد را همین وضع باید گردانید هموز فا از باب افتعال الایتیمار فرمانبرداری کردن ۱) ایتمر یا تممر **ایتماراً فهو مومتّر** و او تممر یوتمر ایتماراً فهو مومتّر الامر منه ایتمر و انهی عنه لا تا تممر الظرف منه مومتّر ۱) در ماضی معلوم و امر حاضر معروف و مصدر قاعده ایمان جاری شده و در ماضی مجول قاعده او من و در مضارع معلوم قاعده رأس و در مجول و فاعل و مفعول و ظرف قاعده بوس ۱) هموز فا از باب استفعال الاستیتذان افن خواستن ۱) استأذنک یتأذنک استیتذاناً الم ۱) صیغ این باب و دیگر ابواب ثلاثی مزید بقیاس صیغ سابقه باید فمید بر آوردن تعلیلات آن دشوار نیست ۱) فائده در هموز عین از ثلاثی مجرد بصیغ ماضی قاعده بین

ثلاثی مجرد از پنج باب می آید از نصر چون اخذ یاخذ و از ضرب چون اسر یا سر و از سیم چون ارج یا رج و از فتح چون اید یا ید و از گرم اوب یا دب و از باب حسب نیامده ه سوال بالخصوص باب افتعال و استفعال را درین مقام چرا ذکر نموده جواب زیرا که هموز از افتعال و استفعال اکثر می آید بخلاف دیگر ابواب که از آنها کمتر آید ه هموز العین از ثلاثی مجرد از پنج باب می آید از ضرب چون ناز یا ضرب و از فتح چون سال یا سال و از سیم چون یس یا یس و از گرم چون کوم یا کوم لیکن از ضرب می ضرب قلیل می آید و فصول کبری

له تدر اصل از کز بود حرکت همزه را نقل کرده بمقابل داده همزه را بسبب التماس ساکنین حذف نمودند و همزه وصل و نیز حذف کردند بسبب عدم احتیاج زید شد و همچنین
سئل در اصل اِسْمَانٌ و لم در اصل اَلَامٌ بود بر قیاس زید همزه بر افتاد و سئل و لم گشت: **ع** هموز لازم از ثلاثی مجرد از فتح باب آید از ضرب چهارم و از سبب چون
صدر یقصر و از فتح چون قر یقر و از کرم چون **ع** خرد بخرد و از ضرب و لیکن از باب ضرب و نصر می آید **ع** احتراز است از مثل یقصر
که مضارع نیست بلکه اسم است بنا بر آنکه فعل
نسبت اسم ثقیل است زیرا که فعل در اشتقاق
خود جانب مصدر محتاج است و این بمنزله ثقیل
معنویت نظر بر آن در لفظ آنم تخفیف است
شمرند تا بر ثقیل معنوی آن اشتعاره بظهور آید
سوال در ماضی مثال چرا اعلان نکنند
جواب زیرا که گفته اند که اعلان مختصر است
به سکون یا ابدال یا حذف و در اول کلمه هر صورت
غیر ممکن است اما سکون بسبب آنکه ابتدا بر حرف ساکن
متعذر است و همچنین ابدال زیرا که مقلوب اغلب
حرف ساکنی باشد و اما حذف پس بسبب نقصان
از قدر مصالح در ثلاثی مجرد و غیر آن برائت اتباع
وجود **سوال** و او را در ماضی حذف کرده بعده
تا در آن عوض آن چرا نیامدند تا نقصان
لازم نیاید **جواب** در بی صورت التماس
بمصدرا یا بمستقبل لازم می آید حاصل آنکه هر
واو که در مضارع ضرب و سبب و فتح و سبب
واقع شود بیفتد قید حرف حلق احتراز است از
مثل یو فعل که در آن چهار لغت منقول است
یکه آنکه و او بجا مال خود ماند چون یو فعل دوم و او
الف شود چون یا فعل زیرا که الف اخف است
از او و سوم و او یا شود و ماقبل آن مفتوح ماند
زیرا که یا به نسبت و او خفیف است چون یخیل چهارم
و او یا شود و ماقبل آن کسور زیرا که کسره موافق یا
چون یخیل **فصول** اکبری **سوال** در حال ضمیر
چرا و او را حذف نمودند **جواب** زیرا که فعل یفعل
مضموم العین برائت صفات لازم می آید لهذا در
لفظ نیز مناسبت معنی مناسب متصور گشت
سوال **ع** مضموم العین با وجود عدم شرط

بین جاری است و در مضارع و امر قاعده یَسْتَلُ زَائِرٌ از ضرب است و
سَأَلَ یَسْأَلُ از فتح و سَمِعَ یَسْمَعُ از سَمِعَ و لَوْ یَلُومُ از کرم در امر بوقت اجرائی
قاعده یَسْأَلُ همزه وصل ساقط خواهد شد در از **ع** زید و در اسْتَلُ سئل خواهد گفت
و در اِسْمَانٌ سَمٌ و در اَلَامٌ لَمٌ و در اِنهائے اینها را باین وضع ضبط باید کرد مثلاً زید زاید
زید و از یزیدی زیدان سَلَّ سَلَا سَلَوَا اسَلَّ سَلَنَ لَمَ لَمَّا لَمُوا لَمْنٌ لَمْنٌ در هموز عین از
ابواب ثلاثی مزیدیم برین قیاس قواعد جاری باید کرد **فائده** در هموز لام با کثر
صیغ چون قَرَّهَ یَقَرُّهَ قاعده بین بین است و در واحد ماضی مجهول چون قَرَّیْ
قاعده هَیْزٌ و در امر و جمع صیغ مضارع مجزوم قاعده همزه منفرد ساکنه پس در
اَقَرَّهَ و لَوَّ یَقَرُّهَ همزه الف شود و در اَزَّهَ و لَوَّ یَزَّهَ و او و در کسور العین یا و در
ابواب ثلاثی مزیدیه از هموز عین و هموز لام بقواعد مذکوره بالا تعلیلات صیغ پیدا یابد و در
اشکالی ندارد **فصل دوم در معتل مشتعل بر پنج قسم** **قسم اول**
در قواعد معتل **قاعده** هر واو که میان علامت مضارع مفتوحه و کسره
یا فتح کلمه که عین یا لامش حرف حلق باشد واقع شود بیفتد چون یَعِدُّ و یَهَبُّ و یَسْعُ
اینکه اصل قاعده در یا تقریر میکنند و دیگر صیغ مضارع را تابع میگردانند تطویل طائل
ست و همچنین در یَبُّ و غیره قائل باین معنی شدن که اینها در اصل مکسور العین بودند
بر عایت حرف حلق عین را فتح دادند تکلف بار دست تقریر درست برائے قاعده

چرا حذف نمودند **جواب** ضمیر در یَعِدُّ لغته بی عام است و گفته اند که این مذہب ضعیف است و اصل آن کسور العین است زیرا که مثال و او ی از تقریر و کرم
وارد گردیده **ع** **سوال** حذف مذکور را در و او چرا مختصر گردانیدند **جواب** زیرا که واو ثقیل است از یا و ثقل که پیدا گردیده بسبب جوی و او است از یا زیرا که یا
در علامت مضارع نیز موجود و مخفی مانند اعلان و تقریر حرف علت بسبب ثقل آنست بلکه بسبب حایت خفت آن است که تحمل ادنی ثقل نتواند ساخت و چونکه در و او
آنها دو کلام اکثر و بیشتر است لهذا زیاده تر محتاج به تخفیف گشته و مخفی

له احترام از مثل وقایع و ولایه که واو در آن حذف نشده به **کله** تا ابتدا بسکون لازم نیاید و به تخصیص کسره چنانکه سابق گذشت سوال واو در اول کلمه حذف شده عوض آن تا در آخر قرار آورده بخواب اگر تا در اول کلمه آورده شود القاس لازم آید بمصدر و فعل مضارع **کله** احترام از واو متحرک چون بعضی که در امثال آن واو با وجود کسره با قبل بیاید نشود زیرا حرف متحرک نسبت حرف ساکن قوت دارد و لهذا از ما قبل چندان قبول اثر نمی کند به **کله** اصل آن موعود بود و واو

همین ست که کردیم و صاحب منظوم نیک این تقریر را نوشته ○ قاعده داو

فائے مصدر کہ بروزن فعل باشد بیفتد و عین کسرہ یابد مگر در مفتوح العین گاہے فتح

وَسَّعَ بَدَنَهُ قَاعِدَهُ وَأَوَسَاكَنَ غَيْرَ دُغْمٍ بَعْدَ كَسْرِهِ يَأْشُودُ حُجُولٌ مِيعَادُهُ أَجْوَادُ

و یائے ساکن غیر مدغم بعد ضمہ واو شود چون مؤنث مؤننہ میزن والف بعد ضمہ واو

شود چوں قوتِ تزلزل و بعد کسرہ یا چوں حجابِ ریب ○ قاعۃ واو و یا اصلی کہ فائے

افعال باشد تا شده در تا ادغام یابد چون اَقْدَمَ که اَوْتَقَدَ بود و اَيْتَمَرَ که اَيْتَمَرَ

بود ○ قاعده واد مضموم و مکسور در اول و مضموم در وسط حوازه همزه شود

چوں اجوہ و اشاح و اِقت و ادع و کہ وجوہ و وِشاح و وِقت و ادوہ

بود ابدال بهمزه در او مفتوح شادست چون اَحَد و اَنَاة ○ قاعده چوں

دو واو متحرک در اول کلمه جمع شوند اول وجوباً ہمزہ گرد چوں اَوَاصِلُ وَاَوَاصِلُ

که واصل جمع واصله و واصل تصغیر واصل بود ○ قاعده وادو

یا مے متحرک بعد فتح الف شود بشرط ① فالکلمہ نباشد پس فوعَدَ و تَوَفَّى

دو سبب بود و اول از ازل حذف کرده عین را در عدد و در
کسر و در سقمه مفقود عین فسخ دادند بعد از تار و عرض در

عزت ابلال و اوویا بافت محرک نمودند و بسبب ضعف
استد عارضه ما قبل بلادی عارض تاثیر این قاعده اختلال
۱۶

یابد: **است** زیرا که بعد از آنکه اولی است افعال در اولی
کلمه مکرره است مگر عند الضرورة: **است** در اصل و بعد و در

لیکن ابدال واو و یار مذکور بالف بنا بر آست که الف
خف است از سایر حروف لهذا نظر بر کثرت دوران حرف
علت ابدال واو و یا بالف مجزئ شوند و بسبب ضعف
استعاره حرفی ماقبل بانی عارض تاثیرش قاعده اختلاف
یابد **نکته** زیرا که تغییر در ترکیب اولی است اطلاق در ادبی
کار گرفته است که عند الضرورة **ع** در اصل و **و** در

غیر موجود؛ **لله** زیرا که اجتماع مثلیں در اول کلمہ ممنوع است و ازین جا ست که مثل **بِرَّ و دَوْن** در کلام عرب قلیل است خصوص اجتماع دو واو اقل خواهد

بعد کسره افتاد یا گشت بر معیاد شده: **هـ** احتراز
از مثل بجلو آمد زیرا که واو بسبب ادغام قوت حرف
صیغ بهرسانیده: **هـ** مؤنبر در اصل مخبر بوده
یا بعد ضمیه افتاد یا و او شد مؤنبر گشت: **هـ**
صیغه ماضی مجهول از تیسر یعنی جدا کردن از مضارع
یا **هـ** مجهول از قاطل الف بسبب ضمیه و ما قبل
واو گشت مجهول شد **سوال** در مؤنبر و قوئل یا و
الف را با و بدل کردند بسبب ضمیه و ما قبل ضمیه
ما قبل را بر عایت ما بعد کسره و فتح چرا نقل نه
نمودند **جواب** زیرا که اگر تغییر حرکات نکند تغییر
وزن لازم آید بحکاف تغییر حرف ک و ز ن بر حال
خود باقی ماند پس تغییر حرف از حرکات اولی است
رضی **هـ** جمع عرب الف بسبب کسره و ما قبل
دم جمع با گردید معاریب شده: **هـ** **سوال** در
الفتح و اشتر بقواعد سابق عمل نموده واو و یا را
بنا چرا بدل کردند **جواب** زیرا که اگر الف فتح و اشتر
معروف و الف فتح و اشتر مجهول بقواعد سابقی عمل
کرده بیا و او بدل می کردند و در معروف و اشتر
و اشتر و در مجهول او فتوحه و او تیسری می گشتند
صوت و در تصریفات اختلاف راه بیافاقت پسند
اختلاف باب را کرده داشته بواسطه قریب خروج
ک در میان واو و تاست ادغام را متعین گردانیده
و یا اگر چه نسبت و از آنجا بعد از خروج واقع است
لیکن بنظر مخالفان الفت مذکور آنرا هم در حکم و او نمودند
رضی **هـ** زیرا که ضمیه بر او ثقیل است بنا بر آنکه
ضمیه بنزله او دیگر است پس بر تقدیر ضمیه بر او
اجتماع مثنیه لازم می آید و اجتماع مثنیه کرده
است و کسره نیز بر او ثقیل است: **هـ** لایله زیرا که

[illegible]

له زیرا که در آخر کلمه محل اعلال است اگر در عین کلمه نیز اعلال کرده شود قوای اعلالین لازم آید و این مکرره است : **له** زیرا که اگر درین صورت اعلال کرده شود الف ثانی را متحرک سازند القیاس لازم آید با هم فاعل و اگر الف را با اجتماع ساکنین حذف کنند به فعل مفتوح العین ملتبس شود **له** خواه باین نسبت باشد یا مصدریه زیرا که اگر دران تعلیل کرده شود زائل **۳۱** شود مکرره مطلوب در ما قبل **له** زیرا که اگر تعلیل کرده شود فتحه ما قبل زائل شود و با وجودیکه اصل

ست **له** زیرا که در معانی مثل این کلمات معنی اضطراب و حرکت مشهور است لهذا درین کلمات اعلال روان دارند تا حرکت لفظی بر حرکت واضطراب معنوی دلالت کند و چه دم آنکه این تعلیل در رسم مشابهت وزن صوری فعل بوده است و این هر دو وزن فعل ندارند : نوادر **له** با تحریک نام آبی ست کذا فی شرح الاصول الاکبریة و در قاموس بروزن سکری

نام آبی ببلاد خزیه و از شرح مذکور هم بروزن سکری بودن و بی معلوم می شود : **له** زیرا که مشارکت از خصوص تفاعل ست زائعا

لذا مخالفت قاعده لفظی را برائے دلالت قائم مقام تخالف معنوی گردانیدند : **له** در اصل قول و یجمع و دعوا و یقول و یب و یب بر فتح عین بوده و او و یا بسبب فتح ما قبل الف گشت قال و باع و البشده : **له** یعنی بعاری الف مبدل از فو و یا اگر حرف ساکن با تانیث واقع شود بهمت اجتماع ساکنین ساقط گردد :

له در اصل دعوت بود و او الف گشت بعد اجتماع ساکنین شد در میان الف و تانیث الف افتاد دعت شد و در دعا اگر چه اجتماع ساکنین در لفظ نبوده لیکن چونکه اصل تانیث سکون ست لهذا حرکت عارضی اعتبار را نشاناید و عوا و ترصین .... در اصل دعوا و ترصین بود و او و یا الف شده بعد اجتماع ساکنین پیش از دعوا و ترصین ماند : **له** در اصل قول و طون بود و او بسبب فتح ما قبل الف شده بعد اجتماع ساکنین ساقط گشت قل و طون ماند بعد فتح فاکمه را بضم بدل کردن ما دلالت کند بر

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

و تیسر و او و یا الف نشود **۲۵** عین لفیف نباشد چون طوی و حی **۳۵** قبل الف تنفیه نباشد چون دعوا و رمیا **۳۶** قبل مده زائده نباشد چون

طویل و غیور و غیابة و او فعلوا و لو فعلوا و یفعلون و تفعلون و یائے تفعلین که کلمه جدا گانه و فاعل فعل اندیده زائده نیستند لهذا قبل اینها و او و یا الف شود و با اجتماع ساکنین بیفتد چون دعوا و یخشون و یخشون و تخشین **۳۷** قبل یائے مشد و نون تاکید نباشد چون علوی و اخشی **۳۸** بمعنی لون و عیب نباشد چون عود و صید **۳۹** بروزن فعلان نباشد چون

دوران و سیلان و نه بروزن فعلی چون صوری و جیدی و نه بروزن فعله چون حوکه **۴۰** و هم افعال بمعنی تفاعل نباشد چون اجنود و اعتور که بمعنی تجاوز و تعاور ست مثال قال و باع و دعوا و ی و باب

ذباب و قورع ساکن و وقوع تائیت فعل ماضی اگر چه متحرک باشد بعد این چنین الف موجب سقوط آنست مثل دعت دعتا و دعوا و ترصین مکرر

صیغ ماضی معروف از جمع مؤنث غائب تا آخر بعد حذف الف فاذا در او و مفتوح العین و مضموم العین ضمه دهند چون قل و طل و در یائی و او ای کسوا العین کسر چون

یعن و یخفن **۴۱** قاعده حرکت و او و یا با قبل آن که ساکن باشد نقل کنند و اگر آن حرکت فتح باشد و او و یا الف کنند بشرط مذکوره بالا چون یقول و یب

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

واو محذوف و یعن که در اصل یعن بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یعن در اصل حرفی بود و او الف بدل کرده بسبب التقاء ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : **له** در یقول و یجمع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یجمع مجهول و او متحرک و ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را با قبل دادند و او یا الف کردند : **له** زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد القیاس مفرد لازم آید : عطف زیرا که اغلب الوان و میوه حتی باب افعال و افعیال ست لهذا الفاطمه معنی مذکور از غیر این ابواب نیز باشد برین ابواب مجمل گردانند **۳۲** سوال در عین (رقیع بصح ۳۲)

(بقیه از صفحہ ۳۱) افعال و افعیال چرا تعلیل نشود جواب برائے محافظت صیغ که اصل است مثلاً اگر در اعوژ و اشوا و تعلیل کرده شود وزن عار و ساد گردد پس التباس لازم آید بامضی مفاعله مولنا مولوی محمد علی مدظلہ لہ یعنی بعد از چنین واو و یا اگر حرف ساکن واقع شود بسبب اجتماع ساکنین ساقط گردد اگر واو و یا مذکور قبل از نقل مضمو یا مکسور بوده باشد و اگر مفتوح بود درین صورت واو (۴۲) و یا مذکور الف شده با اجتماع ساکنین ساقط شود

لہ یعنی و من و عذ بسبب بودن واو بجائے فاکل نقل حرکت واقع نشد لہ و نیز اگر در مثل مقوال و تحوال اعلان شود التباس بوزن فعال لازم آید برضی لہ دفع دخل مقدر یعنی در مفعول اگر چه مدہ زائده موجود لیکن خوف التباس ندارد لہ زیرا کہ در معنی الوان و عیو اند لہ زیرا کہ اعلان حتی فعل است و فعل تعجب اگر چه فعل است لیکن بسبب عدم تصرف مشابہت با سماء بهم رسانید نہ لہذا اعلان در آن ممنوع گشت و چونکہ الفعل التفضیل نیز بہ فعل تعجب در معانی و اکثر احکام مطابقت لہذا از ہم در حکم فعل تعجب گردانیدند لہ زیرا کہ درین صورت غرض الحاق باطل می شود لیکن اگر اعلان مذکور در آخر کلمہ باشد اعلان ممنوع نیست زیرا کہ آخر کلمہ محل تغییر و اعلان است لہ حاصل این قاعده آنکہ در مثل قیل و یبع نہ صورت دارد بیک آنگہ بعد نقل حرکت و او را یا گردانند بنا بر تخفیف دوم آنگہ یا واو شود چون قول و یبع سوم اشام معنی آن در متن مرقوم است لہ قیل در اصل قول بود کسرہ بر او بعد ضمہ تھیل داشته بہ قاف دادند بعد حذف حرکت قاف بعدہ قاعده یافتند و او ساکن ما قبل آن مکسور آن و او را بیا بدل کردند قیل شد و یبع در اصل یبع بود کسرہ بر یا بعد ضمہ و شوار داشته بما قبل و اند بعد از حرکت ما قبل یبع شد و یبعین در آخر ضمہ ... نقل حرکت بما قبل آخر گشت لہ و گفته اند کہ این مذہب غیر افصح است زیرا کہ برین مذہب لازم آید تعلیل گردانیدن تخفیف و مذہب اول افصح است زیرا کہ در مذہب اول از دو وجه تخفیف حاصل است

و این مذہب را در بعضی کتب از اصحاب کتب معتبره ذکر کرده اند

و یقال و یباع و در صورت وقوع ساکن بعد از یبعین واو و یا آنها ساقط شوند بر تقدیر ضمہ و کسرہ و بر تقدیر فتح الف بدل آنها در من و عذ بسبب شرط اول و در یطوی و یحیی بسبب شرط ۲ و در مقوال و تحوال و تہیان و تمیز بسبب شرط ۳ نقل حرکت نکردند لیکن واو مفعول از شرط رابع مستثنی است لہذا در مقول و مبع نقل حرکت کردند و در یغور و یصید و اسود و ابیض و مسودہ بسبب شرط ۴ نقل حرکت نشد بودن ○ کلمہ افعال التفضیل یا فعل تعجب یا از ملقات مانع نقل حرکت است لہذا در اقول و ما اقولہ و اقول بہ و شریف و جہور نقل حرکت نکردند ○ قاعده حرکت واو و یای عین ماضی مجهول بعد اسکان ما قبل بما قبل دہند پس واو یا شود چون قیل و یبع و اخیر و انقید و جائز است کہ حرکت ما قبل باقی دارند و واو و یا را ساکن کنند پس یا واو شود چون قول و یبع و اخیر و انقید و در صورت ابدال اشام بضمہ مکسرہ فایم جائز است قیل و یبع نہی اذ انکند کہ بوی ضمہ در کسرہ قاف دبا یافته شود درین قاعده شرط است کہ در معروف تعلیل شده باشد لہذا در اعوژ تعلیل نکنند و ہر گاہ این یا بالتقاء ساکنین در صیغ جمع مؤنث غائب تا آخر بیفتد در وائے مفتوح العین فاما ضمہ دہند و در یای مکسور العین کسرہ صیغ معروف و مجهول بیک صورت شود چون قلت و یعت و خفت ○ فائزہ در مجهول استفعال نقل حرکت

۴ ساکنین بیفتاد قلت شد و یحیی بعت از ضرب اصل آن بعت بود یا متحرک یا قبلش مفتوح یا را بالف بدل کردند	اجتماع ساکنین میان الف و عین الف را حذف نمودند بعدہ فتح یا را کسرہ بدل کردند الف (بقیہ بر صفحہ ۴۳)
---	--

یکساکن دوم ضمہ را کسرہ گردانیدند بشرح فصول اکبری لہ زیرا کہ در معروف آن تعلیل نشده است چنانکہ سابق گذشت لہ قلت در اصل قول بود از انصر و بسبب فتح ما قبل الف گشت پس الف از اجتماع ساکنین بیفتاد بعدہ فتح قاف را بضم بدل کردند تا دلالت کند بر حذف واو بعضی اول واو را ضمہ دہند و آخر باقی نقل کنند بعدہ واو را حذف سازند و این یک است و این تعلیل معروف بوده اما در مجهول پس اصل آن قول بود و او را بقاعده قیل یا کردند پس یا از اجتماع

(بقیه از صفحہ ۴۲) دلالت کند بر حذف یا پنداشت شد و در مجول تعلیل مثل بیع باید کرد و اصل خفت خوف بود از بیع و او متحرک و ماقبلش مضبوط آن و او را با ف بدل کردند اجتماع ساکنین شد الف افتاد و طه معجم را کسر دادند تا دلالت کند بر اینکه عین کلمه مکسور است خفت شد و تعلیل مجول چنانکه در بیعت گذشت: **قاعده** زیر که ماقبل عین در باب استغفال ساکن است پس حاجت با ساکنان

متصور است بیکه او و ماقبل مضبوط چون یدعوهم و او و ماقبل مکسور هم یائے ماقبل مضبوط و این هر دو صورت نادر الوقوع است چنانکه یائے ماقبل مکسور چون یزیدی در اول و چهارم توالی ضمات و کسرات لازم آید و در دوم و سوم خروج کسره بسوئے ضم و بالعکس و هر چهار صورت تعلیل است و خارج بتخفیف: **قاعده** همان آن سابق گذشت و تکرار آن در این جا بعضی برای مناسبت منقصه: **قاعده**

یعنی هر وا که در میان ضم و ماقبل و او و دیگر و هر یک از ماقبل آن مکسور و مابعد آن یائے دیگر باشد و او و یائے مذکور ساکن گرددیده با اجتماع ساکنین

ساقط شود: **قاعده** اصل آن یدعوهم بود و او متحرک و ماقبل آن مضبوط و بعد آن و او و او اول

و ساکن گردد و اجتماع ساکنین شد میان هر دو و او و او اول بیفتاد یدعوهم شد و همچنین ترخین در

اصل ترخین بود یا متحرک و ماقبل آن مکسور و بعد آن یا اول ساکن گردد و اجتماع ساکنین شد

میان هر دو یا اول افتاد ترخین گشت: **قاعده** یعنی بیکه بجائے لام فعل و ماقبل آن مضبوط باشد

آن یا او شود: **قاعده** احتراز از مثل قول و مضبوط که ماقبل و او در آن مضبوط است: **قاعده** بعضی

شرط کرده اند که در مثل آن اعلال از بهان جنس شده باشد و این شرط باطل است بلکه شرط صحیح

همین است که در فعل آن تعلیل شده باشد: **قاعده** اصل آن قواماً و صوماً آمده و در فعل آنها یعنی

قائم و صام تعلیل شده لهذا و او را در مصدر یا بدل نموده قواماً و صوماً یا شد و تعالی جعل الله

الکعبة التیئت الحرام قیاماً للناس از همین قبیل است: **قاعده** زیرا که وجه اعلال در قوام موجود

باین قاعده نیست بلکه بقاعده ۸ پس در این جمیع احوال قیل مثل قول و اشام جار

خواهد شد: **قاعده** و او یائے لام فعل بعد کسره و ضم و در یفعل و تفعل و افعل و فاعل

و فاعل ساکن شود چون یدعوهم و بعد فتم بقاعده قال الف شود چون یخشی

و یدعی: **قاعده** و اگر و او بعد ضم بود و بعد آن و او و یا بعد کسره بود و بعد آن یا آن هم

ساکن شود و با اجتماع ساکنین بیفتد چون یدعوهم و ترخین: **قاعده** و اگر او متحرک بعد ضم

بود و بعد آن یا چون تدعین که در اصل تدعون بود: **قاعده** یا بعد کسره

بود و بعد آن و او چون یومون با ساکنان ماقبل حرکت و او و یا بآن نقل کنند پس و او

یا و یا و او شده با اجتماع ساکنین بیفتد چون تدعین و یومون که این هر دو مثال

گذشته و لقوا و رموا: **قاعده** و او طرف بعد کسره یا شود چون دعی دعی

و اعیان داعیه: **قاعده** یائے طرف بعد ضم و او شود چون نهو که در اصل

نهو بود صیغه واحد مذکر غائب از کرم: **قاعده** و او عین مصدر بعد کسره یا شود

بشرط آنکه در فعل آن تعلیل شده باشد چون قیاماً مصدر قائم و صیاماً مصدر صام

نه قواماً مصدر قائم همچنین و او عین جمع که در واحد ساکن بود یا معلل چون حیاض

جمع حیض و حیاء جمع حیث: **قاعده** چون و او و یا غیر مبدل جمع شوند در

غیر لمخی و اول اینها ساکن باشد و او یا شده در یا ادغام یا بد و ضم ماقبل کسره گردد

از داده: **قاعده** و در جائے این قاعده شرط است که اجتماع مذکور و دیگر واحد باشد و اگر در دو کلمه باشد پس ادغام نشود

نیست: **قاعده** مثال جمعی که او در مفرد آن ساکن است و مثال جمعی که در مفرد آن تعلیل شده مفرد آن چیده می باشد مثل چیده و او و یا در یک کلمه هم آمدند و او را

یا کرده در یا ادغام کردند چیده شده: **قاعده** و او و یا با وجودیکه با هم مقابرت فزج ندارند پس ادغام در آن چرا تجزیه کردند جواب زیرا که اجتماع و او و یا تعلیل است لهذا بنظر تخفیف ادنی مناسبت که هر دو از حرف مدولین اند و ادغام را اختیار نمودند زیرا که این قاعده عام است و او و یا انحصار ابدال و او و یا بنظر نگار یافت

له اصل آن سینو بود و او ویا در یک کلمه بهم آمدند و اول ایشان ساکن و او یا شده در یا ادغام یافت و ما قبل را کسره دادند برای موافقت یا سیند شد و بدانکه در سیند اختلاف است بعضی گویند که بروزن فیعل است بکسر عین و فتح فاو زیادت یائے ساکن و بعضی گویند که بروزن فیعل بفتح عین و نزد بعضی بروزن فیعل است یعنی اصل سیند سینو بود و او مکتور را موضع یا و یا را موضع و او آوردند بعده و او را یا کرده (۳۴) در یا ادغام کردند سیند شد بفتح عین جعکه بروزن

چون سیند و مزحی و مضی مصدر مضی میضی که در اصل مضوی بود و در ی میضی بکسر فای اتباع عین هم جائز است و در این امر حاضر ادوی یا وی بسبب مبتدئ یا از همزه و در ضیون بسبب الحاق این قاعده جاری نشد ○ قاعده دو واو که در آخر فعول باشد هر دو یا شده ادغام یابند و ضمیه ما قبل کسره شود و رواست که فایم کسره یا بد چون دلی در دلو و جمع دلو ○ قاعده او لام کلمه اسم که بعد ضمیه بود بعد کسره شده یا شود و ساکن شده با جماع ساکنین با تنوین حذف شود چون اذلی در اذلو جمع دلو و تعلی و تعالی مصدر تفعّل و تفاعل و یا هم بعد کسره شود و بعد اسکان بسبب اجتماع ساکنین بیفتد چون اظلی جمع ظبی ○ قاعده واو و یا که عین فاعل باشد در فعل تعلیل شده همزه شود چون قائل و بائع ○ قاعده واو و یا و الف زائد بعد الف مفاعیل همزه شود چون عجائز و عجائز جمع عجوز و شراف در شراف جمع شریفه و رسائل جمع رساله و ابدال یا بهمه در مصائب جمع مصیبه با آنکه اصلی است بنا دشت ○ قاعده واو و یا که ظرف باشد و بعد الف زائد افتد همزه شود چون دعاء در دعا و ودا در ودا و این هر دو مصدر اند و دعاء در دعای جمع دایع و اسماء در اسماء و جمع اسم که

فعل بضم فاو عین باشد و بجائے لام آن واو بود هر دو واو یا شده مدغم شود ما قبل برای ففت یا مکتور گردد ○ اصل آن دلو بود و دو واو در آخر بهم آمدند هر دو را یا کرده در یا ادغام نمودند و ضمیه ما قبل را بکسره بدل کردند و بی شفا کسره یعنی هر واو که در طرف افتد و ما قبل آن مضموم و اسم متمکن ابدال و او و یا و نقل ضمیه بکسره واجب است زیرا که در کلام عرب هیچ اسم متمکن نیامده که در آخر حرف علت باشد و ما قبل آن مضموم زیرا که در این صورت دو نوع نقل لازم می آید یک بوزن واو و دم ضمیه ما قبل و آن نقل بر نقل است بالخصوص در طرف اسم متمکن که محل اختلاف اعراب است سوال ضمیه ما قبل را کسره چرا گردانیدند جواب زیرا که آخر تغییر اولی است ○ اصل اذلو بود و جمع دلو ضمیه لام را بکسره نقل کرده و او را یا نمودند بعده ضمیه بر یا دشوار داشته ساکن گردانیدند اجتماع ساکنین شد درین یا و تنوین یا افتاد ادا شد و تعلی و تعالی در اصل تعلق و تعلق بود و تعلیل آن چنانکه در اول گفته شد یعنی در اسم مذکر را یا باشد و ما قبل آن مضموم ضمیه ما قبل را کسره گردانند چون اظلی که در اصل اظلی بضم عین بود ضمیه را کسره گردانیدند بعده ضمیه را بر یا دشوار داشته ساکن نمودند و با جماع ساکنین افتاد اظلی ماند ○ که یا را در فعل نباشد چون سائق که بمعنی دو سیف است و فعل ندارد و گاهی در اسم فاعل حرف علت حذف شود چون ما که اصل آن با نر بوده چنانکه در توتل تعالی علی شفا جری پاد و خلیل گویند که در همزه لام آن واو و یا از همزه نکلند بلکه قلب کنند یعنی لام کلمه را

۴ ضمیه کسره بر واو و یا و قفه ثقیل نیست که ساکن ما قبل واو و یا الف زائد نباشد و این جاساکن ما قبل آنها الف زاده است از آنکه الف زاده در حکم عدم	سبب پس در صورت گویا که واو و یا بعد حرف متحرک واقع شده ۵
--	--

مقدم سازند و آن واو و یا را بجائے لام کلمه کنند بعد از آن اعلان دایع کنند چون جار چنانکه بالا گذشت از برای صرف ○ اصل آن عجاو و شراف در سایل بود و او و یا افتاد بعد الف مفاعیل همزه گشت عجاو و شراف و رسائل شده ○ جواب سوال مقدر که در مصائب با وجودیکه یا اصلی است نه زائده چرا یا از همزه کردند ○ سوال ضمیه کسره بر واو یا بعد سکون ثقیل نمی باشد پس بیاید که واو در دعا و ویا در ودا و سلامت ماند و اعلان دران نشود و همچنین در قائل و بائع جواب

له تنبیه بر ضعف مذہب کوفین زیرا که کوفین قائل اند که اصل آن و ضم بکسر اول معقل الفا بوده است و او را همزه گردانیدند و مذہب بصرین آنکه اصل آن بفتح بود و وزن فعل بکسر فا معقل اللام بوده پس و او را از آخر حذف نموده عوض آن همزه در اول در آورند و ضم بر وزن اف گشت چنانکه مصنف ذکر نموده و هو الصیغ عند التحقيق به **۳۵** بیشتر صرفیان درین قاعده

مضر زیرا که از غوی در اصل از غو و لام دوم و او مست پیش و کلمه ثالث نبود و همچنین در قوی پس ابدال آن بیا آنکه ثالث نبود و صاف دلیل

مست بر اینکه بودن او ثالث شرط نیست من المصنف به **۳۶** یعنی هر وا که اکثر از ثالث باشد و او قبل یا مضموم و او ساکن نباشد آن و او را یا اگر داند زیرا که لام محل تغییر و تخفیف است و یا از او تخفیف دوم آنکه در بعضی تصاریف

بعد کسره واقع است و درین صورت قلب آن بیا لازم چون دمی و اعلی و یستعلی و باقی را بران حمل نمودند به **۳۷** در اصل یخمران بود و او

واقع شد در چهارم ما قبل آن ضمه و او ساکن بود و او را یا گردند و همچنین اعلی و استعلی و در اصل اعلو و استعلو بودند و او بقاعده

مذکور یا گشت به **۳۸** زیرا که در قاعده سید شرط است که و او یا غیر مدول از حرف باشد چنانکه گذشت به **۳۹** بمول از ضارب و ضروب و ضمیر

ضارب الف بسبب ضمه ما قبل و او شد ضروب و ضروب گشت به **۴۰** یعنی اگر الف بعد کسره افتد یا شود چون محارب جمع حارب الف مذکور

در جمع بعد کسره افتاد و بسبب کسره ما قبل یا گردید به **۴۱** مفرد آن جلی چون آنرا تشنیه و جمع کردند الف یا گشت زیرا که الف قابل حرکت

نیست و او و انقل است لهذا بیا بدل شود به **۴۲** یعنی جمیع که بر وزن فعل بضم فا و سکون عین و صفت که بر وزن فعلی باشد عیش اگر یا بود

آنرا یوا و بدل نکنند بلکه یا را اسلا مت داشته ضمه ما قبل را کسره گردانند چون بیض در اصل بیض بود جمع بیض و مثل مخرف جمع احر جکی در اصل

در اصل **۳۵** بود و اخیاء جمع حی و کساء و رداء اسم جامد **۳۶** قاعده

و او یک رابع باشد یا زائد و بعد ضمه و او ساکن نباشد یا شود چون یدعیان و اعلیت و استخلیت در مد اعی جمع مدعاء که کور اصل مداعی و نزدیک محققان

فن صرف و او بهمین قاعده یا شده در یام غم گردیده و رنه قاعده سید در آن جاری نمی تواند شد زیرا که یا در مداعی و بدل است از الف **۳۷** قاعده الف بعد ضمه

و او شود چون ضروب و ضویرب و بعد کسره یا چون محارب **۳۸** قاعده الف زائده قبل الف تشنیه و جمع مونث سالم یا شود چون حبلیان و حبلیات

۳۹ قاعده یا که عین وزن فعل جمع و فعلی مونث باشد در صفت بعد کسره گرد چون بیض جمع بیضاء و حیاتی در اسم و او شود بقاعده **۴۰** اسم تفضیل

را حکم اسم داده اند چون طوبی و کوسلی مونث اطبیب و اکیس **۴۱** قاعده و او عین فعل و مصدر یا شود چون کیئونه **۴۲** قاعده

این قاعده بسیار تطویل کرده اند و اصل کیئونه کیئونه بر آورده بقاعده

که کوسلی شد سوال در اسم یا را و او بدل کردند و در صفت چرا گردند جواب برائے فرق میان اسم و صفت سوال عکس چرا گردند جواب صفت ثقیل است و یا خفیف و همچنین اسم خفیف است و او و ثقیل بسزا و او در اسم سلامت ماند و در صفت ابدال یافت برائے حصول اعتدال به **۴۳** اصل آن حسب مذہب مصنف گونونه بود بر وزن فعل و بضم فایض ضمه را بفتح نقل

کرده بعد و او را بیا بدل نمودند کیئونه و مذہب ثانی اصل آن کیئونه و او و یا هم آمدند و او را ایثان ساکن و او را یا کرده در یا ادغام کردند کیئونه شد بعد یا ثانی را حذف کردند برائے تخفیف در سید نیز و همچنین اختلا است چنانکه ذکر یافت به

جمعی بضم فا بر وزن فعلی ضمه ما قبل عین را کسره گردانیدند بیض و حیاتی شد به **۴۴** اسم لفظی را گویند که دلالت کند بر ذات غیر مبهم بدون لحاظ صفت انصاف و صفت لفظی را گویند که دلالت کند بر ذات مبهم که بصفت موصوف باشد به **۴۵** نزد سیبویه برائے اسم تفضیل حکم اسامیت زیرا که اسم تفضیل بدون اضافت و من الف و لام نمی آید و این بر سر از خواص اسم است لهذا درین مقام اسم گردانیدند به **۴۶** طوبی و کوسلی در اصل طیبی و کوسلی و یا ساکن ما قبل آن مضموم یا را و او گردند طوبی و

له یعنی بر مذهب تحقیق که مؤنث بر وزن فَعْلُوْة است زیرا که وزن فَعْلُوْة در مصدر در کلام نشان نادرست و باعث اختیار وزن فَعْلُوْة بر مذهب ثانی آنست مثل کَلِمَةُ وَکَلِمَةُ اَزْجَوْف و اویست و در مصدر آنها یا یافتند بنابرین حکم کردند که اصل آن کیوْد و دَه و کیوْت و دَه بوده و برین مذهب اختیار وزن نادر در کلام عرب لازم می آید **سوال** بر مذهب اول ضم فارا فتح چرا گردانند؟ **جواب** زیرا که اکثر مصادر درین باب ذوات یائی آید چون صِرْوَرَه و صِرْوَرَه درین باب ذوات یائی آید چون صِرْوَرَه و صِرْوَرَه

سید و او را یا کرده حذف کرده اند و تحقیق همونست که گفتیم **قاعده**
یا وزن اَفَاعِلُ و مَفَاعِلُ و اَشْأَهْ اَلْاَکْرِمْ عَلَیْهِ بِاللَّامِ یا مضاف باشد در
حالت رفع و جر ساکن شود چون هَذِهِ الْجَوَارِی وَجَوَارِیْکُمْ و مَرَّتْ بِالْجَوَارِی
و جَوَارِیْکُمْ و در بے لام و اضافت محذوف شود و تنوین بعین ملحق شود چون هَذِهِ
جَوَارِیْکُمْ و مَرَّتْ بِالْجَوَارِی و در حالت نصب مطلقاً مفتوح می آید چون رَأَيْتُ الْجَوَارِی
و رَأَيْتُ جَوَارِی و **قاعده** و اولام فعلی بالضم در اسم جامد یا شود و در
بحال خود ماند و اسم تفضیل علم اسم جامد دارد چون دُنْیَا و عَلِیًّا و یَا لَام فَعْلٍ بِالْفَتْحِ
و او شود چون تَقْوَى **قسم دوم در صرف مثال** **مثال** وای
اَزْیَابَ ضَرْبٍ یَضْرِبُ الْوَعْدَ وَالْعِدَّةُ وَعَدَهُ كَرْدَن دَعْدَ یَعِدُّ وَعَدَّ الْعِدَّةُ
فَهُوَ وَعَدٌ و وَعْدٌ یُوعَدُ وَعَدَّ الْعِدَّةُ فَهُوَ مَوْعُودٌ اَلْاَمْرُ مِنْهُ عَدٌّ وَالتَّهْنِیْ
لَا یُعَدُّ الضَّرْفُ مَوْعِدٌ وَاَلَا لَمْ مِنْهُ مِیْعَدٌ و مِیْعَدَةٌ و مِیْعَادٌ وَتَثْنِیْتُهُمَا مَوْعِدَانِ
و مِیْعَدَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَوَاعِدُ و مَوَاعِیدُ اَفْعَلُ التَّقْضِیْلِ مِنْهُ اَوْعَدُ وَاَلْمَوَاقِفُ مِنْهُ
وَعَدَا و تَثْنِیْتُهُمَا اَوْعَدَانِ و وَعْدَانِ و الْجَمْعُ مِنْهُمَا اَوْعَدُونَ وَاَوْعَدُ و وَعْدُ

بنابر آن فارا فتح دادند تا یا سلامت ماند و چون که
ذوات و او درین باب قلیل است لهذا ذوات و او
را بر ذوات یا صل نمود و فتح و ضم ای تو جیس را
انکار کرده نوشته که مصدر ذوات و او هم در عدد
قریب ذوات یاست و الله اعلم و ضمی که یعنی
جمعیک برین وزن باشد چون آوای جمع اُذْنِ
و مدای جمع مذمّی و جوار جمع جاریه **سید** زیرا که
ضم و کسره هر دو بر یا ثقیل است و قید الف و لام
یا اضافه بر بے آنست که درین احوال در آخر آن
تنوین نخواهد بود و در بیک در حالت تنوین یا بعد از سکون
باجتماع ساکنین ساقط شود بلکه بدانکه در
مثل جَوَارِی اختلاف است نزد بعضی منصرف است
و نزد بعضی غیر منصرف و حکم غیر منصرف آنست
که کسره و تنوین در آن نمی آید پس بر مذهب اول
تنوین آن نادرست زیرا که اعلان متعلق بجوهر
کلمه است و مقدم است بر منع صرف که منع صرف
از احوال کلمه است و بعد اتمام کلمه لاحق شود
برین مذهب اصل جوار در حال رفع ضم باتوین
بوده ضم بر یا دشوار داشته ساکن گردانیدند
التقاء ساکنین شد میان یا و تنوین یا افتاد
جوار ماند و در مذهب ثانی منع صرف بر اعلان
مقدم است و برین تقدیر اصل جوار در حال فتح
جوار می بالضم بود ضم بر یا ثقیل داشته ساکن کند
و عوض آن تنوین بر عین افزودند بعد از اجتماع
ساکنین شد در میان یا و تنوین یا افتاد جوار شد
و برین مذهب در حال ضم و نصب هر دو با سلامت
دارند چنانکه کوئی مَرَّتْ بِالْجَوَارِی و رَأَيْتُ الْجَوَارِی
و درین لغت در صورت واحد اعلان واقع میشود
و بر مذهب اول در دو حال به شرح طلبیان آن

از پنج چون و هب یهیب و از حبیب چون و می یحیی و از
کریم و کرم یوکرم چنانچه مصنف مثال هر چهار اول را یاد
نموده است و مثال وادی از نصرتینده است: هایت
الصرف

تیر مفتوح است و آخر آن وا و مفتوح چندان ثقل ندارد
و نیز اگر بواو بدل شود درین صورت آخر کلمه نهایتاً خفیف
گردد و از حد اعتدال برآید **سید** مثال وادی از پنج باب
می آید از ضرب چون و عَدَّ یَعِدُّ و از فتح چون و جَلَّ یَجْلُو و

در حاشیه سابق گذشت **سوال** اَللّٰهُمَّ اَلدُّنْیَا وَاَلْاٰخِرَةُ لَکَ الْعِلْمُ می گویند پس دنیا و علیاً صفة خواهد بود **جواب** زیرا که اسم مذکور بدون الف و لام صفت
فایده نمی شود پس اگر صفت می بود در هر دو حال صفت واقعی می شد **سید** چون تقوی که در اصل تقیا بود یا با و بدل گردند تقوی شد بمعنی پرہیز و درین هم بخلاف فعلی بالضم
شرط است که اسم باشد و اگر صفت باشد یا با و بدل نشود چون صدق و یحیی و فعلی وادی بحال خود اندیم در اسم و هم در صفت چون دعوی و ستوی بسبب حصول اعتدال زیرا که اول

[illegible]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْيَيْسُ وَالْأَنصَابُ
وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ
لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ۔ اے مردمانے کہ ایمان آورید و جدوجہد

این نیست که شراب و قمار و بتان و نروپلید از
کار و شیطان ست پس برهنه کنده از آن قافلاً

در مشاوری یا بید : ۵۰ یوگستر در اصل پیلیسر

وَعِدَايَاتُ ۝ وَاَوْازِ مَضَارِعٍ مَعْرُوفٍ بِقَاعَةٍ مُخْذَفٍ وَازْعِدَّةٌ بِقَاعِهِ ۲

و در ماضی مجهول بقاعده ۵ جائز است که همزه که در دو وعده را اُعد گویند و همچنین در

مَوْنَتْ اِسْم تَفْضِيلٌ جُمْعُ تَكْسِيرِ مَوْنَتْ اِسْم فاعِلٌ اَوَاعِدُ سِتْ اَصْلَشِ وَوَاعِدُ

بود بقاعده ۶ و اوایل همزه شد و در آله و اوقاعده ۳ یا شد لیکن در تصغیر یعنی

مَرَّيْعِدٌ وَجَمْعُ تَكْسِيرٍ عَنِ مَوَاعِيدُ بِسَبَبِ انْعِدَامِ عِلَّتِ اَعْلَالُ كِهْ سَكُونِ وَاوَكْسِرْ

ما قبل ست و او باز آمده ○ مثال یائی از ضرب یضرب المیسره قماربا حق

یَسْرَ یَسْرَ مَبْسُورًا فَهُوَ یَاسِرٌ وَیَسْرٌ یَوْمَئِذٍ مِّنَ الدِّینِ بَابُ حَزَنِیْکَ دَرِ مَضَاعِ

مجموع بقاعدہ ۳ یا واو شدہ اعلائے نگریدیہ ○ مثال واوی از سمع یسع

الْوَجَلُ تَرَسِيدُنْ وَحِلْ يُوَجِّلُ وَجَلًا تَاآخِرْ دَرِسْ بَابِ جَزْآنَكِهْ دَرِ امْرَاضِ رِيعِنِ

بِجَلِّ انْجِلَا تا آخر و همچنین در آله و او بقاعده ۳ باشد در او اَجَلُ بقاعده هفتمه

گشته و در وُجَل و وُجَل همزه شدن جائزست دیگر هیچ تعلیل نشده ○

مثال واوی دیگر از سَمْعُ الْوُسْعِ وَالسَّعَةُ گنجین و سَمْعُ یَسْعَ و سَعَا

مسألة الم ○ مثال واوی از فتح یقع الهمزة بنشیند و ذهب یهب همزة

دریں ہر دو باب واوا از مضارع معروف بسبب بودنش میان علامت مضارع

و فتحه کلمه که عین یا لامش حرف حلق است محذوف شده و در مصدر و سبغ بعد از

فاینین را فتح دادند و کسر هم و اعلا لات دیگر صیغ بقیاس صیغ و عدّ بعد بوده است

نصرت و فتح نیامده است : هدایه العرف

100

و بعد حذف الف تا در آخر افزودند مقوله شد و در مقولاً بسبب مانع که وقوع
الف بعد واوست نقل حرکت نکردند پس درین هر دو که فروع آن هستند هم نقل حرکت
نمودند ○ اثبات فعل ماضی معروف قَالَ قَالَا قَالَتْ قَالَتَا قُلْنَ
قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتُ قُلْنَا بقاعده ۷ واو در قال تا قالاتا باف بدل شد
و در ما بعد قالاتا با جماع ساکنین حذف گردیده قاف مضوم گشته ○ اثبات
فعل ماضی مجهول قِيلَ قِيلَا قِيلُوا قِيلَتْ قِيلَتَا قِيلُنَّ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتُ
قُلْتِي قُلْتِنَا قُلْ در اصل قول بود بقاعده ۹ قیل شد و همچنین تا قیلتا در قلن تا آخر
چون یائے بالتقاء ساکنین بیفتاد بسبب واوی بودنش قاف را ضم دادند ○
اثبات فعل مضارع معروف يَقُولُ يَقُولَانِ يَقُولُونَ يَقُولُ تَقُولَانِ يَقُولُ
تَقُولُونَ تَقُولِينَ تَقُولَيْنِ تَقُولِينَ تَقُولَيْنِ اَقُولُ اَقُولَانِ اَقُولُونَ اَقُولُ
عین بودند بقاعده ۸ ضم و او بقیاف دادند و در یقولن و تقولن آن واو بالتقاء ساکنین
بیفتاد ○ اثبات فعل مضارع مجهول يُقَالُ يُقَالَانِ يُقَالَانِ يُقَالُونَ يُقَالُونِ يُقَالُ
يُقَالَانِ يُقَالُونَ يُقَالَيْنِ يُقَالَيْنِ يُقَالَيْنِ اُقَالَ اُقَالَانِ اُقَالُونَ اُقَالُ
فتح و او بودند بقاعده ۸ فتح و او بقیاف داده و او را الف کردند و آل الف در یقولن و
تقولن بالتقاء ساکنین بیفتاد ○ نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف
لَنْ يَقُولَ لَنْ يَقُولَا لَنْ يَقُولَا لَنْ يَقُولَا لَنْ يَقُولَا لَنْ يَقُولَا

له لم یَقُلْ در اصل لم یَقُول بود لام بسبب
علامت جرسته ساکن گشت اجتماع ساکنین گشت
در میان واو و لام و او افتاد لم یَقُلْ شد **له**
سوال در مثل قُلْ الْحَقُّ با وجود عدم اجتماع
ساکنین و او را چرا حذف کردند جواب زیرا که
حرکت لام عارضی ست پس در حکم سکون خواهد
بود بخلاف قولاً زیرا که حرکت در دال الف فاعل
حاصل ست و آن بمنزله جزو کلمه است **له**
در اصل لم یَقُولْ و لا یَقُولْ بود ضم و او را نقل
کرده بقاف دادند و او را با اجتماع ساکنین محذوف
گردانیدند لم یَقُلْ و لا یَقُلْ شد و لم یَقُولْ و لا
یَقُولْ مجهول فتم و او را بقاف داده و او را الف
گردانیدند بعده الف با اجتماع ساکنین محذوف
گشت یَقُلْ و لا یَقُلْ ماند **له** چون یَقُلْ
و لا یَقُلْ و ان یَقُلْ و غیر ذلک **له** زیرا که هرگاه
نون تاکید به کلمه متصل شود ما قبل آن را متحرک
گرداند درین صورت اجتماع ساکنین باقی نمی
ماند **له** قَوْلٌ نون ثقیله و قَوْلٌ نون
خفیفه در اصل اقُولُ بود ضم و او را نقل کرده
به قاف دادند اجتماع ساکنین شد میان واو و
لام و او افتاد و همزه وصلی نیز بسبب عدم احتیاج
محذوف گشت و چون ساکن دوم یعنی لام بسبب
اتصال نون خفیفه و ثقیله متحرک شد پس ساکن
اول یعنی واو باز آمد قَوْلٌ و قَوْلٌ شد **له**

تغیر دیگر واقع نشده **له** نفی جحد بلیم در مضارع معروف لم یَقُلْ
لم یَقُولْ **له** مجهول لم یَقُلْ لم یَقُولْ **له** درین بحث جزائیکه واو در لم
یَقُلْ و اخوات او و الف در لم یَقُلْ و اخوات او بالتقائے ساکنین بیفاده تغییر
دیگر غیر واقع فی المضارع واقع نشده **له** لام تاکید بانون ثقیله در فعل
مستقبل معروف یَقُولَنَّ یَقُولَانِ **له** مجهول یَقَالَنَّ **له** و
هكذا انون خفیفه درین هر چهار گردان هم تغییر غیر واقع فی المضارع نشده
له امر حاضر معروف قُلْ قَوْلًا قَوْلًا قَوْلًا قَوْلًا **له** قُلْ در اصل تَقُولُ
بود بعد حذف علامت مضارع متحرک ماند در آخر وقف کردند واو بالتقائے ساکنین
افتاد قُلْ شد و بعضی امر را از اصل بنا میکنند پس اقُولُ میشود باز حرکت و او بهما قبل
داده و او را بالتقائے ساکنین حذف کرده همزه وصل را با استغنا حذف میکنند بهمین
وضع دیگر صیغ امر را قیاس باید کرد صیغ امر باللام و صیغ ننی مثل صیغ نفی جحد بلیم است
که در انما در محل جزم و او و الف افتاده است و پس چون یَقُلْ و لا یَقُلْ و قُلْ
علی هذا **له** در نون ثقیله و خفیفه امر و ننی و او و الف که در مواقع جزم ساو ط شده
بود بسبب تحرک ما قبل نون باز آمده **له** امر حاضر معروف بانون ثقیله
یَقُولَنَّ قَوْلًا قَوْلًا قَوْلًا قَوْلًا **له** امر غائب و متکلم معروف بانون
ثقیله یَقُولَنَّ یَقُولَانِ یَقُولَنَّ یَقُولَانِ یَقُولَنَّ یَقُولَانِ **له**

له شیخ رضی نوشته که قلب و او بهمه درین مقام محمول بحقیقه نیست بلکه ابتداء و او بالف بدل شود بعد از ان الف را همزه گردانند بنا بر این قول تعلیل قائل
 بدین گونه که اصل آن قائل بود پس و او بسبب فتحه ما قبل و تحریک خود الف گشت زیرا که الف فاعل مانع قوی نیست چرا که حرف فاعله میزاد معدوم است پس و الف
 جمع شدند و سقوط اول ممکن نیست از انکه القیاس ۵۱ بماضی آید و همچنین در دوم را متحرک نموده همزه گردانیدند قائل شده که و قائلین بحذف ثانی

مذهب ثانی را جواب میدهند که علامت و قیسه
 محذوف نمی شود که علامت دیگر موجود نباشد و
 درین جا علامت دیگر یعنی میم مفعول موجود است
 و نیز غیر مسلم که واد علامت مفعول است بلکه بر
 فرق در میان مفعول و ظرف و او را زیاده نموده
 اند پس بر مذهب اول مفعول بر وزن مفعول خواهد
 بود و بر مذهب ثانی بر وزن مفعول که واد و
 اقتضای این ترنج آنکه چون دیدند که یا در اجوف یافتی
 بعد اعلان ثابت می ماند پس گمان کردند که همین
 واد مفعول از بیج ماقط گردیده و بر همین قیاس
 در وادی نیز همین حکم جاری نمودند و بنا بر این
 مذهب هرگاه واد از تنبیهی حذف شود ضمیه
 ما قبل را برائے مناسبت یا کسره گردانند تا یا
 سلامت مانده که قاعده مقرر است که هرگاه
 دو ساکن بهم آیند و اول آنها مد باشد اول را
 محذوف گردانند زیرا که امتناع و تشکیک همین از
 سکون اول پیدا گردیده و هرگاه این مانع از ان
 شود با عطاء حرکت یا محذوف اول پس نقل نیز
 مرتفع می شود پس بر مذهب اول خلاف قاعده
 مطرود لازم می آید و قائلین مذهب اول بنا بر همین
 قاعده حذف اول را ترجیح می دهند و مذهب اخفش
 نیز همین است چنانکه مفعول است که از و پرسیدند
 که بنا بر مذهب اول لازم می آید که در منبع میبوع
 خوانند پس این یا که یافتی می شود از کما است
 در جرابلس گفت که چون ضمیه یا ما قبل بر وزن قبل
 از آنکه یا بالتقاء ساکنین حذف شود ضمیه مذکور
 را بکسره منتقل گردانیدند بعد از ان یا با جتماع
 ساکنین افتاد و او بسبب کسره ما قبل یا گشت
 میبوع شد و شیخ رضی گفته که اولی آنست که چنین

لِنَقُولَنَّ ۝ بَانُونٌ خَفِيفَةٌ لِيَقُولَنَّ لِنَقُولَنَّ لَا قَوْلَنَّ لِنَقُولَنَّ
 ۝ بحث امر مجهول بانون ثقیله لِيَقَالَنَّ لِيَقَالَنَّ لِيَقَالَنَّ لِيَقَالَنَّ
 لِيَقَالَنَّ لِيَقَالَنَّ لِيَقَالَنَّ لِيَقَالَنَّ لَا قَالَنَّ لِيَقَالَنَّ ۝ نون
 خفيفة همزة قیاس ۝ نهی معروف بانون ثقیله لَا يَقُولَنَّ ۝
 مجهول لَا يَقَالَنَّ ۝ نون خفيفة همزة قیاس ۝ بحث اسم فاعل
 قَائِلٌ قَائِلَانِ قَائِلُونَ قَائِلَةٌ قَائِلَتَانِ قَائِلَاتٌ ۝ قَائِلٌ در اصل قائل
 بود بقاعده ۱ و او همزه شد و همچنین در دیگر صیغ ۝ بحث اسم مفعول مَقُولٌ
 مَقُولَانِ مَقُولُونَ مَقُولَةٌ مَقُولَتَانِ مَقُولَاتٌ ۝ مَقُولٌ در اصل مَقُولٌ
 بود بقاعده ۸ حرکت و او بما قبل داده و او را بالتقاء ساکنین حذف کردند ۝
 فائده اختلاف است درین که و او اول در همچو موقع حذف میشود یا و او دوم بعضی
 میگویند که دوم باین جهت که زائد است و زائد اولی بحذف است و بعضی میگویند که اول
 چه دوم علامت است و علامت محذوف نمی شود ۝ هر چند که بیشتر صریحان حذف
 دوم را ترجیح داده اند مگر نزد راقم راجح حذف اول است چه علی العموم دستور همین
 است که در همچو ساکنین اول محذوف میشود زائد باشد یا اصلی پس این را از سنن
 نظر آرد خود نباید بر آورد ۝ ثمره اختلاف در تعیین حذف و مفعول
 نکته ثمره اختلاف در همچو مواقع بحسب ظاهر بیج معلوم نمی شود چه هر کیف

گفته شود که او لا بعد نقل حرکت یا بسبب اجتماع ساکنین افتاد بعد ضمیه ما قبل را بکسره و او را یا گردانیدند تا در میان وادی و یائی فرق حاصل آید +
 مولانا مولوی محمد علی مدظلله

مَقُول می شود و او اول را حذف کنند یا دوم را مولوی عصمت الله صاحب سهارنپوری
در شرح خلاصه الحساب در بیان صرف و منع صرف لفظ رَحْلَن درین باب سخنی
خوش نوشته و آن اینکه در مسائل فقهیه ثمره خلاف، همچو اختلافات بر می آید مثلاً
شخصی حلف کرد که امروز بواو زائد تکلم نخواهم کرد و لفظ مَقُول بر زبان آورد پس
بر مذهب شخصی که بحدف اول قائل است حانث خواهد شد و بر مذهب قائل بحدف
دوم حانث نخواهد شد ○ یا زن را گفت که اگر تو امروز بواو زائد تکلم کنی ترا طلاق
است و آن زن لفظ مَقُول بر زبان آورد پس بر مذهب حذف اول طلاق خواهد افتاد
و بر حذف دوم نه ○ اجوف یائی از ضرب یضرب الَبَيْعُ فروختن بَاعَ
وادی ازین باب نیامده
يَبِيعُ بَيْعًا فَهُوَ بَائِعٌ وَيَبِيعُ مِثْلًا فَهُوَ مَبِيعٌ وَالْاِمْرَئَةُ يَبِيعُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ
لَا يَبِيعُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَبِيعٌ وَالْاَلَةُ مِنْهُ مَبِيعٌ مَبِيعَةٌ مَبِيعٌ وَتَنْثِيَتُهُمَا مَبِيعًا
وَمَبِيعَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَبَائِعٌ وَمَبَائِعٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَبْيَعُ وَالْمَوْثُ
مِنْهُ بُوعِي وَتَنْثِيَتُهُمَا ابْيَعَانِ وَبُوعِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَبْيَعُونَ وَأَبَائِعُ
وَبُوعٌ وَبُوعِيَاتٌ ○ ظرف درین باب هم شکل مفعول گردیده چون بقاعده
حرکت عین بغا دادند و در مفعول بعد نقل حرکت و حذف عین فارا کسره داده بسبب
آن و او را یا گردند ظرف هم مَبِيعٌ است که در اصل مَبِيعٌ بوده و مفعول هم مَبِيعٌ که
در اصل مَبِيعٌ بود ○ اثبات فعل ماضی معروف بَاعَ بَاعَا بَاعُوا

له و از همین قبیل است که شاعری التزام کرد
که در اطراف یا وسط کلام خود حرف زائد نیارد
پس ایراد مثل مَقُول در آثار این چنین کلام بر
حسب مذهب ثانی صحیح خواهد بود نه بر مذهب
اول: **له** قوله تعالى إِذَا تَوَدَّى لَخْلُقَةٍ مِنْ
يَتِيمِ الْجَنَّةِ فَاسْتَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ أَيْ
هرگاه که اذان داده شود روز جمعه پس بشتابید
بسوی ذکر خدا و بگذارید غریب و فروخت: **له** یعنی
مَبِيعٌ مفعول و ظرف هر دو بر یک صورت واقع اند
و فرق در اصل است اما مَبِيعٌ اسم مفعول اصل
آن میبوع بود صمد بر یاد شوال داشته بمقابل دارند
یا و او شد پس اجتماع ساکنین شد میان دو و او
اول را حذف کردند مَبِيعٌ شد بعده فارا کسره
دادند تا دلالت کند بر حذف یا و او مفعول را
بنا بر موافقت کسره ماقبل یا گردانیدند مَبِيعٌ
و مَبِيعٌ اسم ظرف در اصل مَبِيعٌ بود کسره یا و نقل
کرده بمقابل گردند مَبِيعٌ شد و این تعلیل بموجب
مذهب سیویر بود و اما تعلیل بر مذهب ثانی آنکه
بعد نقل حرکت و او بسبب اجتماع ساکنین افتاد
بعده ضممه یا را کسره گردانیدند تا در میان وادی
و یائی فرق حاصل شود:

بَاعَتْ بِأَعْتَا بَعْنٍ بَعْتُ بِعْتًا بَعْتُمْ بَعْتُ بَعْتُ بَعْنَا ○ بقاعده ے یا
در بار ے تا آخر الف شدہ مابعد باعنا الف بالتقائے ساکنین افتادہ بسبب یا ے
بودن فاکلمہ کسرہ یافتہ ○ اثبات فعل ماضی مجهول بیع بیعنا ○
بیع در اصل بیع بود بقاعده ۹ کسرہ یا ببادادند و یا در بعن تا آخر بالتقائے ساکنین
بیفتاد ○ اثبات فعل مضارع معروف بیع بیعان تا آخر
حرکت یا بقاعده ۸ بمقابل رفتہ و یا در یبعن و یعن بالتقائے ساکنین ساقط شدہ
مضارع مجهول یباع یبعان تا آخر بر قیاس یقال یقلان تا آخر
نفی تاکید بلن لن یبیع تا آخر لن یباع مآخر تغیرے جدید ندارد ○ نفی
جدید لم در فعل مضارع کو یبیع کو یبیعان تا آخر کو یبیع کو یبعان در
لم یبیع ولم یبع ولم یبع یا در معروف والف در مجهول باجماع ساکنین افتادہ در
دیگر صیغ غیر واقع فی المضارع تغیرے نشدہ ○ لام تاکید بانون ثقیلہ
در فعل مستقبل معروف لیبیع تا آخر ○ مجهول لیباع تا آخر
و همچنین نون خفیفہ ○ امر حاضر معروف یبع بیعا یبعوا یبعی یعن یوض
قل قولاً اعلال باید کرد ○ امر حاضر معروف بانون ثقیلہ یبعن تا آخر
در یبعن یا کہ در یبع بالتقائے ساکنین افتادہ بود بسبب مفتوح شدن عین باز آمد
○ امر بالام و نہی مثل کو یبیع مآخر و در نون ثقیلہ و خفیفہ اینہا یا ے

له ایراد مثال از ابواب ثلاثه یعنی از نصر و
ضرب و سبب اشارت بآنست که اجوف غیر از این
ابواب نمی آید : **سوال** در غنّ فارا چرا
ضمه نداند تا دلالت کند بر او و محذوف جواب
تا التباس در باب لازم نیاید و اصل دلالت باب
ست بمنابر آنکه رعایت باب تعلق بمعنی وارد و
رعایت واوی و یائی تعلق بلفظ وارد و رعایت
معنی بر لفظ مقدم است **سوال** در قنّ سبب
ضمه دادن التباس بر باب کم لازم می آید پس
درین جایز رعایت باب ننمودند **جواب** زیرا که
اگر در قنّ فتحر را بضمه نکرده اند پس درین صورت هم
اوراد دلالت بر باب نمی بود زیرا که احتمال داشت
که این فتحه اصلی باشد یا فتحه عین کلمه است که نقل
کرده بمقابل آورده اند پس قطعاً معلوم نمی شد که
این فتحه عین کلمه است لهذا بنظر ضرورت رعایت
واوی و یائی کردند تا اهم و مهم هر دو فوت نشود
بجلافت غنّ جهت آنکه کسره آن دلالت می کند
بر باب زیرا که هیچ ماضی کسره فایده است : **سوال**
غنّ در اصل مخوف بود حرکت و او نقل کرده
بماقبل دادند و او را بسبب استدراج فتحه ما قبل الف
گردانیدند غنّ شد و همچنین در محمول به **سوال** غنّ
در اصل اخوف بود فتحه و او را نقل کرده بمقابل دادند
و او را الف گردانیدند بعد الف بسبب اجتماع ساکنین
محذوف گشت اخف شد بعد هزه وصل بسبب استغناء
حذف نمودند غنّ گردید غافا در اصل اخوفا بود فتحه
و او را بمقابل دادند و او را الف گردانیدند و هزه وصل
را بجهت عدم احتیاج حذف نمودند غافا شد : **سوال**
یعنی غافا و غافو که کشیده و جمع مذکر امر واقع است
و صیغه تشبیه و جمع مذکر غائب ماضی نیز همین و همچنین

محذوف باز آید : **بحث** اسم فاعل بالبع بائعان بايعون تا آخر بقاعده
یا هزه شد : **بحث** اسم مفعول مبيع مبيعان مبيعون مبيعه
مبيعتان مبيعات اعلال مبيع مذکور شده و همبرین نمط اعلال همه صیغ مفعول است
اجوف واوی از سمع لسمع الخوف ترسیدن خاف يخاف خوفا فهو
خائف و خيف يخاف خوفا فهو مخوف الامر منه خف والنهي عنه لا تخف
تا آخر : **ماضی معروف** خاف خافا خافوا خافت خافتا خفن تا آخر
در غنّ تا آخر بسبب کسره عین فاکلمه را بعد حذف عین کسره دادند باقی صیغ را
اعلال بقواعدیکه نوشته ایم و در صرف قال اعمال آن شده می باید بر آورد و مضارع
آن که يخاف يخافان تا آخر است اعلال مثل يقال يقالان تا آخر شده : **امر**
حاضر معروف خف خافا خافوا خافي خفن : **خف** را از تخاف ساختند
بعد حذف تاجون متحرک مانده آخر را وقف کردند الف بالتقاء ساکنین بیفاد
و خافا را از تخافان ساختند بعد حذف علامت مضارع نون اعرابی را بیفکندند
صیغه تشبیه امر حاضر و جمع مذکر آن با صیغه تشبیه مذکر غائب ماضی و جمع آن
متحد شده : **امر حاضر معروف** بانون ثقیله خاف خافا تا آخر الف که در خف
افتاده بود بسبب نماندن اجتماع ساکنین باز آمده صیغ تنی ولم ولن و لام امر
بر زبان باید آورد و اعلال آن باصول محرره تقریر باید کرد : **فائدة**

التباس مضاعف ندانند زیرا که فرق این صیغ از تمام جهات معلوم میشود : **سوال** زیرا که لام در غنّ ساکن بود بسبب انفصال فون تاکید متحرک گشت اجتماع ساکنین که بسبب سکون لام
عارض شده بود و زائل گردید لهذا الف که در غنّ ساقط شده بود باز آمد : **سوال** وجه ایراد این فائده آنست که در امر مبرز العین و اجوف هر دو جا عین محذوف گردیده و در این
صورت التباس محتمل و محذوف لازم می آید نظر بر این وجه احتیاز آن بیان فرموده :

صیغ امر اجوف را از صیغ مہموز عین کہ در اصل بقاعده سَلْ ہمزہ حذف شدہ ہمین وضع امتیاز باید کرد کہ در اجوف غیر واحد مذکر جمع مؤنث بہمہ صیغہا عین باقی می ماند چون قُولَا قُولُوا قُولِي وَبِعَا بِيْعُوا بِيْعِي وَخَا خَا خَا خَا خَا فِي وَدُر نون ثقیلہ و خفیفہ ہم عین باز آید چون قُولَنْ بِيْعَنْ خَا فَنْ وَدُر مہموز عین در جمع صیغ عین مخدوف ماند چون زَرَا زَرُوا زَرِي وَزَرَنْ وَصَلَا صَلَوَا صَلِي وَسَلَنْ

○ اجوف یائی از سَمِ الدَّيْلُ یافتن نالِ يَنَالُ نَيْلًا اِلْمَاعِلَات جملہ صیغش بقیاس آنچہ بیان کردہ ایم میتوان کرد و ہمچنین از دیگر ابواب ثلاثی مجرد تصاریف و صیغ می باید بر آورد ○ اجوف واوی از باب اِفْتَعَالُ اِخْتِيَادُ کشیدن اِفْتَادُ يَفْتَادُ اِفْتِيَادُ اَفْهَوُ مَقْتَادُ اُقْتِيدُ يَفْتَادُ اِفْتِيَادُ اَفْهَوُ مَقْتَادُ اِمْرَمْنَه اِفْتَدُّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْتَدُّ الظَّرْفُ مِنْهُ مَقْتَادُ ○ اسم فاعل و مفعول بیک صورت شدہ لیکن اسم فاعل در اصل مُقْتَوِدُ بود بکسر واو و اسم مفعول مُقْتَوِدُ بفتح واو و طرف ہم کہ مہموزن مفعول میباشد ہمیریں صورت ست صیغہ تشنیہ و جمع مذکر امر حاضر اِفْتَادُ اِفْتَادُوا با تشنیہ و جمع مذکر غائب ماضی متحد ست مگر اصل ماضی بفتح واو ست و اصل امر کہ از مضارع ساخته شدہ بکسر واو ست بر آوردن اعلال دیگر صیغ دشوار نیست ○ اجوف یائی از باب اِفْتَعَالُ اِخْتِيَادُ برگزیدن اِخْتَارُ يَخْتَارُ اِخْتِيَارًا اِلْمِثْلُ اِفْتَادُ يَفْتَادُ ○ اجوف واوی از باب استفعال الاستِفْعَا

سَلْ در اصل اِشْتَلْ بود حرکت ہمزہ نقل کردہ بماقبل دادہ ہمزہ را حذف نمودند سَلْ شدہ سَلْ تشنیہ بر زد کہ در اصل اِزْوَر بود ہمزہ را بعد نقل حرکت مخدوف گردانیدند چون خَا خَا ہمزہ اول نماند اوزا نیز حذف نمودند زُو شدہ سَلْ نال در اصل نِيلُ بود بر وزن سَمِیع یا سَمِیْع ماقبل او مفتوح یا را بالف بدل نمودند نال شد و ہمچنین یَنَالُ در اصل یَغِیْلُ بر وزن یَسِیع بود یا بقاعده مذکور الف گشت یَنَالُ گردیدہ سَلْ در اصل مُقْتَوِدُ و او متحرک بود بسبب فتح ماقبل خود الف گردیدہ مُقْتَادُ شد و ہمچنین در اسم مفعول ہ و تعلیل ہر دو بیک نوح است یعنی اِفْتَادُ و اِفْتَادُوا ماضی در اصل اِفْتَوْدَا و اِفْتَوْدُوا بودند و متحرک ماقبل آن مفتوح و او را الف گردانیدند اِفْتَادُ و اِفْتَادُوا اگر دیدہ و اصل امر حاضر اِفْتَوْدُ و اِفْتَوْدُوا بکسر عین واقع است و او درین صیغہ نیز بقاعده مذکور الف ..... گردیدہ و در اسم آن واؤ مذکور بسبب اجتماع ساکنین بفتح و در جمع بسبب زوال سکون لام کہ موجب اجتماع ساکنین بودہ الف باز آمد

استوار شدن اِسْتَقَامَ اِسْتَقِيمَ اِسْتِقَامَةً فهو مُسْتَقِيمٌ الامر منه اِسْتَيْمَ والنهى عنه لَا تَسْتَيْمُ الظرف منه مُسْتَقَامٌ ○ اِسْتَقَامَ واصل اِسْتَقَوْمَ بود بقاعده حرکت و او بما قبل داده و او را الف کردند اِسْتَقِيمَ و در اصل اِسْتَقَوْمَ بود بعد نقل حرکت و او بما قبل و او بقاعده ۳ یا شد اِسْتِقَامَةً در اصل علی ما هو المشهور اِسْتَقَوُا بود بعد اعمال قاعده یُقَالُ الف بالتقائه ساکنین افتاد و تا در آخر برائے عوض افزون استقامت شد مُسْتَقِيمٌ در اصل مُسْتَقَوْمٌ بود مثل اِسْتَقِيمَ در آن تعلیل کردند در امر و نهی و دیگر صیغ مضارع مجزوم عین بالتقائه ساکنین افتاده و بکذا در اِسْتَقِيمَنَّ و تَسْتَقِيمَنَّ و آن محذوف بوقت لحوق نون ثقیله و خفیفه در امر و نهی باز آید اِسْتَقِيمَنَّ و لَا تَسْتَقِيمَنَّ گویند ○ اجوف یا ئی از باب استفعال اِلِسْتِقَارَةُ طلب خیر کردن اِسْتَقَارَ اِسْتَقِيرَ تا آخر چوں اِسْتَقَامَ اِسْتَقِيمَ ○ اجوف و او ی از باب اِفْعَال اَقَامَ يَقِيْمُ اِقَامَةً فهو مُقِيْمٌ و اَقِيْمْ يَقَامُ اِقَامَةً فهو مُقَامٌ الامر منه اَقِ و النهی عنه لَا تَقِ الظرف منه مُقَامٌ ○ اعلالات صیغ این باب بعینه اعلالات اِسْتَقَامَ اِسْتَقِيمَ هست ○ قسم چهارم در صرف ناقص و لقیف ناقص و او ی از باب نَصَرَ نَصْرًا و الدَّعَاءُ و الدَّعْوَةُ خواستن دعا یا دَعَا نَاقِص و اجزین یائے الاین باب تمامه است و درایه العرب دَعَاءٌ و دَعْوَةٌ فهو دَاعٍ و دُعِيَ يَدْعُو دَعَاءً و دَعْوَةً فهو مُدْعٍ الامر منه اُدْعُ و النهی عنه لَا تَدْعُ الظرف منه مَدْعًى و الالة منه مَدْعًى مَدْعَاةٌ مَدْعَاءٌ

الف حرکت و او نقل کرده بماقبل دادند بعده
و او ساکن و ماقبل آن کسور و او را یا گردانیدند
بسیقیم شد + **له** قولی ماهو المشهور اشارت
است بدینکه نزد بعضی اصل آن **اِسْتَقْوَمَ** و بعضی
اصل **اِقَامَه** **اِقْوَمَه** بوده است و تحقیق آن در
ذکر اقادات خواهد آمد + **له** فتح و او نقل کرده
بقاف دادند لهذا و او را الف گردانیدند اجتماع
ساکنین شد میان هر دو الف بر مذهب اخفش
و عباس الف اولی محذوف گشت و مذهب مصنف
نیز همین است چنانکه سابق با آن اشعار رفت و بعد
تا در آخر عوض آن در آوردند که از فعل متنازع شود
و نزدیک سیبویه و غلیل الف ثانی محذوف گردیده
دری که **اِ** نامست چنانکه تصریح آن در بحث مقول
گذشت + **له** و صرف باقی ابواب از ثانی مجز
و رباعی مثل صحیح است لهذا مصنف **ب** ذکر آن
تقرض نفرموده + **هه** اصل آن **اِقْوَام** بود
و او متحرک ماقبلش حرف صحیح ساکن حرکت و او نقل
کرده بماقبل دادند و او را بسبب متحرک و سه **اصل**
و فتح ماقبلش بالف بدل کردند اجتماع ساکنین شد
میان هر دو الف ادلی را حذف نمودند و عوض آن
تا در آخر در آوردند **اِقَامَه** **ث** سه سوال در قول
تعالی **وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ** تا را چرا حذف نمودند -

جواب حذف تائے مذکور در حال اضافت جائز
است بالاتفاق زیرا کہ اضافت قائم مقام تائے حذف
ست وحذف تائے مذکور در غیر اضافت البتہ جائز
نیست زیرا کہ عوض ست از حرف اصلی پس اگر حذف
کرده شود حذف عوض ومعوض عنه برد لازم نمی آید
لیکن نزد سببوی تعویض از امور جائزہ است پس
بر مذہب او حذف تاد در اضافت نیز جائز و این

مذهب عزالمحققین مرجع است و انشاء علم **ع** ناقص و اوی از پنج باب می آید از تصریح و دعای دعوی و از تسبیح چون رخصتی رخصتی چنانکه مصنف بمشال آن تسبیح فرموده و از تسبیح چون نقی شیعی و از آنکه چون صفویه برگزیده شدی صفوی نقص و ناقص چون نقی شیعی و از باب ضرب بر سبیل شادی می آید **ف** قصول اکبری اجوف یا **ن** وزیر ناقص و اوی از تسبیح نیامده **ه** هدایه الصرف

له اگرچه در دعوتین و ما بعد آن قاعده میزان هم یافته میشود لیکن چون قاعده دُعِی هم در آن موجود لهذا برای آن گردانیدن جمله صیغ یک بحث
بیک قاعده دُعِی جاری کردند و اعلال آن بقاعده ۱۱ تحریر شده: من المصنف **له** دُعِو ادر اصل دُعِو بود اولاً و او بقاعده مفرد باشد
بعده ضمیر را بر یا ثقیل داشته برما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل اجتماع ساکنین شد **(۵۸)** میان یا و او جمع یا افتاد دعوا گشت: **له**
له دُعِو در اصل دُعِو بود ضمیر بر او ثقیل

بود بفتاد و همچنین حال تدعو و ادعو و ندعو
له یدعون و تدعون جمع مذکر در اصل یدعون
و تدعون بود ضمیر بر او ثقیل بود ساکن
گردانیدند و ساکن بهم آمدند و او یک لام فعل
بود بفتاد یدعون و تدعون شد بر وزن یفعول
و تفعول و تدعین در اصل تدعون بود کسره
بر او ثقیل بوده برما قبل دادند بعد از سلب
حرکت ما قبل و او بالتقائے ساکنین بفتاد
تدعین شد بر وزن تفعیل: **له** یدعی در
اصل یدعو بود و او افتاد در موضع رابع و
ما قبل او غیر مضموم و او را بیا بدل کردند مدعی
شد بعده یا متحرک و ما قبل او مفتوح یا را
بالت بدل نمودند مدعی گشت و همچنین در دیگر
صیغ آن نیز و او را گردیده **سوال** در مدعی
الف را بصورت یا جاری نویسنده با وجود یک
در اصل بدل از او است **جواب** نادالات
کنند بر جواز امل در آن و بر انقلاب الف مذکور
بیا در بعض مقام چون یدعیان و یغزبان
و اغزبت و اعلیت: رضی **له** یدعون
در اصل یدعون بود و او افتاد در موضع رابع
و ما قبل او ضمیر نبود آن و او را بیا بدل کردند
یدعون شد بعده یا متحرک ما قبل آن مفتوح
یا را بالت بدل نمودند التقائے ساکنین شد
میان الف و و او الف را حذف نمودند یدعون
شد و همچنین در تدعون: **له** یعنی واحد و
جمع مؤنث حاضر بعد تعلیل هر دو بر یک صورت
گردیدند و فرق در اصل تعلیل یعنی تدعین
واحد مؤنث در اصل تدعون بود بر وزن

دُعِیادُعِو دُعِیت دُعِیتا دُعِین دُعِیت دُعِیتا دُعِیتو دُعِیت دُعِیت
دُعِیت دُعِیتا **○** در جمع صیغ این بحث و او بقاعده ۱۱ یا شده و در دُعِو جمع
مذکر غائب یا بقاعده ۱۰ بعد نقل حرکتش برما قبل حذف شده **○ اثبات فعل**
مضارع معروف یدعو یدعون یدعون ندعو ندعون تدعون تدعون
تدعون تدعین تدعین ادعو ندعو **○** صیغهای تشبیه مطلقاً و صیغهای
جمع مؤنث بر اصل اند و در یدعو و اخواتش و او بقاعده ۱۰ ساکن شده و در هر دو جمع
مذکر و تدعین بقاعده مذکور حذف شده و صورت جمع مذکر و مؤنث در این بحث یک
ست **○ اثبات فعل مضارع مجهول** یدعی یدعیان یدعون
تدعی تدعیان یدعین تدعون تدعین تدعین ادعی ندعی **○** در
جمع این صیغها و او بقاعده ۲۰ یا شده بعد از آن بقاعده ۷ الف شده در غیر تشبیه
و غیر جمع مؤنث و آن الف در یدعون و تدعین واحد مؤنث حاضر بالتقائے
ساکنین حذف شده **○** و صورت واحد مؤنث حاضر و جمع مؤنث حاضر متحد شده
تدعین لیکن واحد در اصل تدعون بود و او بقاعده ۲۰ یا شده بعد از آن یا بقاعده
الف شده بالتقائے ساکنین افتاده و جمع مؤنث حاضر در اصل تدعون بود و او را
شد و بس **○ نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف** لن یدعوا لن یدعوا
لن یدعوا لن تدعوا لن تدعوا لن تدعوا لن تدعوا لن تدعوا لن تدعوا

تفعیلین و او در رابع کلمه افتاد یا شده بعد از آن یا متحرک و ما قبل آن مفتوح یا را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان الف و یائے ضمیر الف
مخفف گشت تدعین گردید و تدعین جمع مؤنث در اصل تدعون بود بر وزن تفعیل و او بقاعده مذکور یا گردانیدند تدعین شد

له زیرا که لام درین حال مفتوح میشود
و ثقل نمیدارد؛ **له** یعنی بجز صیغه جمع مذکر
و واحد مؤنث حاضر در هیچ صیغه تعلیل واقع
نشود تعلیل صیغه مذکر هر دو در مضارع
گذشت؛ **له** زیرا که حرف علت است
و چون حرف جازم در مستقبل در آید حرف
علت از آخر ساقط شود چنانکه سابق معلوم
گردید؛ **له** الفیکه در یدعی مستقبل
مجهول بوده؛ **ه** زیرا که نون تأکید مانع
تعلیل است چنانکه سابق در قاعده هفتم
ذکر یافت؛

لَنْ أَدْعُوَ لَنْ تَدْعُو ۝ درین صیغ عمل لن نهی که در صحیح جاری میشود جاری شده
تغیر جز آنکه در مضارع شده بود بظهور نیامده ۝ **نهی تأکید بلن در فعل**
مستقبل مجهول لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُو ۝
لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو ۝ در یدعی و اخوات
او بسبب بودن الف نصب لن ظاهر نشده و در باقی صیغ هم صحیح عمل لن جاری
شده تغیر جدید رونموده ۝ **نهی جزم لم در فعل مستقبل معروف**
لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو ۝
لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو ۝ در مواقع جزم و ادسا قاطعه
و در دیگر صیغ مثل صحیح عمل لم ظاهر شده تغیر نیفروده ۝ **مجهول** لَوْ يَدْعُو
لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو ۝
لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو ۝ در مواقع جزم الف حذف شده و بس
بحث لام تأکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف لَيْدْعُوْنَ
لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ ۝
لَا دَعُوْنَ لَا دَعُوْنَ ۝ در صیغ مضارع نهی که در صحیح از نون ثقیله تغیرات میشود
همون طور اینجا شده و بس ۝ **مجهول** لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ ۝
لَا دَعُوْنَ لَا دَعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ لَيْدْعُوْنَ ۝

له زیرا که ماقبل نون ثقیله همیشه مفتوح
می باشد و وجه آن سابق در بیان صیغ گذشت
له مراد مصنف درین مقام در اجتماع ساکنین
علی غیر مده است زیرا که اجتماع ساکنین علی مده
در کلام عرب مطرود شایع است چنانچه ذکر آن
در رساله خواهد آمد و همچنین ساکن دوم که بران قف
باشد این چنین اجتماع نیز جائز زیرا که ساکن مکتوم
فی الحقیقه متحرک است سکون بران برائے
استراحت نفس و قطع کلام متعین گردیده سوال
در صورت مده حذف را چرامتعین کردند جواب
حذف می کنند برائے تخفیف سوال ساکن دوم
را چرا حذف نمودند جواب در مده نقص
بسیار است و در غیر مده قلیل است ، له
سوال در غیر مده و او و یا را چرا حذف نکنند
جواب زیرا که اگر او و یا درین جا حذف کرده
شود هیچ دلیل نمی ماند بر او و یا یه محذوف
بمخلاف مده که در صورت حذف او و دران جا
از ضمیه ماقبل معلوم می شود که او و ازین جا محذوف
است و در حذف یا از کسره ماقبل معلوم میشود
که یا محذوف است ، له قوله تعالی ادرع
الی سبیل ذلک یا محکمۃ و الموعظۃ ترجمه
بخوان بسوسه راه پروردگار خود به دانش و
نصیحت ، هه ادرع ساخته شد از تدرع
علامت مضارع را حذف کردند بعد فاکمه
آن ساکن ماند و عین آن مضموم بهره وصل ضمیر
در اول در آوردند و او و لام کلمه بسبب وقف
از آخر اسقاط یافت ادرع شد +

لید عین در اصل یدعی بود چون لام تأکید در اول و نون ثقیله در آخر آوردند نون
ثقیله فتحه ماقبل خود خواست الف قابل حرکت نبود لهذا یا را که اصل الف بود
واپس آوردند و فتحه دادند لید عین شد و قس علیه لید عین لا دعین لند عین
سوال در کن یدعی چرا بسبب نصب یا را واپس نیاوردند که بران فتحه
ظاهر می شد جواب اگر یا را باز می آوردند باز الف میشد چه علت اعلال که
تحرک یا و انفتاح ماقبل ست موجود است و در لید عین و در خواش علت
اعلال موجود نیست زیرا که اتصال نون ثقیله از موانع اجرائی قاعده است
لید عون در اصل یدعون بود بعد آوردن لام تأکید در اول و نون ثقیله در آخر و
حذف نون اعرابی اجتماع ساکنین شد میان واو و نون ثقیله و او غیره بود آن را ضمه
دادند و همچنین در لند عون و در لند عین یا را کسره دادند فائده بین اجتماع
ساکنین اگر اول مده باشد آنرا حذف می کنند و اگر غیر مده باشد و او را ضمه می دهند و
یا را کسره مده حرف علت ساکن را گویند که حرکت ماقبل آن موافق باشد و غیر
مده آنکه چنین نباشد لام تأکید با نون خفیفه در فعل مستقبل معروف
لید عون لید عون لند عون لند عین لا دعین لند عون مجهول
لید عین لید عون لند عین لند عون لند عین لا دعین لند عین
امر حاضر معروف ادرع ادرع ادرع ادرع ادرع و او در ادرع بسبب

له یعنی دیگر صیغ امر از مضارع تعلیل
 شده بر قیاس صحیح بر می آیند ولیکن اگر صیغ
 مذکور از اصل مضارع برآیند درین صورت
 تعلیل دیگر دران واضح خواهد شد چنانکه گویی
 اَدْعُوا در اصل اَدْعُوْهُ بود ضمیه بر او و ثقیل
 بود نقل کرده بما قبل دادند و او را بسبب اِخْلَاع
 ساکنین حذف نمودند اَدْعُوا شد یعنی اَدْعِ
 در اصل اَدْعُوْهُ بود کسره را بر او و ثقیل داشته
 بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل و او را
 بسبب التماس ساکنین حذف کردند اَدْعِ شد
 له یعنی تعلیل اینکه در مضارع شده بودند
 له بسبب اتصال نون ثقیله به له
 زیرا که این لام امرست و لام امر کسوری باشد
 و در مضارع لام تاکیدست و آن مفتوح
 می باشد

سکون و قفی حذف شده و دیگر صیغ از مضارع بهمبران نمط ساخته شده اند که
 در صحیح ساخته بودند ○ امر غائب و متکلم معروف لِیَدْعُ لَیَدْعُوا لَیَدْعُوْهُ
 لِتَدْعُ لِتَدْعُوا لِتَدْعُوْنَ لِأَدْعُ لِأَدْعُ لِأَدْعُوْهُ لِأَدْعُوْهُ
 مانند کَوْنُیَدْعُ کَوْنُیَدْعُوا کَوْنُیَدْعُوْنَ کَوْنُیَدْعُوْهُ
 اَدْعُوْنَ اَدْعُوْا اَدْعِ اَدْعِ اَدْعُوْا اَدْعُوْا اَدْعُوْا اَدْعُوْا
 اَدْعِ و او مخذوف را که بسبب وقف حذف شده بود و حالا وقف نمانده باز آوردند
 و فتحه دادند و در دیگر صیغ حسب معمول تغییرات کردند ○ امر غائب و متکلم معروف
 بانون ثقیله لِیَدْعُوْنَ لِیَدْعُوْا لِیَدْعُوْا لِیَدْعُوْا لِیَدْعُوْا لِیَدْعُوْا
 لِأَدْعُوْنَ لِأَدْعُوْا لِأَدْعُوْا لِأَدْعُوْا لِأَدْعُوْا لِأَدْعُوْا
 باز آمده مفتوح شده دیگر همه حسب معمول است ○ امر مجهول بانون
 ثقیله لِیَدْعِیْنَ تا آخر ○ بصورت مضارع مجهول بانون ثقیله است
 سوائے اینکه لام این مکسورست و لام مضارع مفتوح در لِیَدْعِیْنَ و اخوات
 او بسبب انعدام جزم یا را که اصل الف مخذوف بود باز آوردند چرا که الف قابل
 فتحه که نون ثقیله آزادی خواهد نبود نون خفیفه جمیع صیغ امر بقیاس نون ثقیله میتوان
 دریافت ○ نهی معروف لَا یَدْعُ لَا یَدْعُوا لَا یَدْعُوْا لَا یَدْعُوْا لَا یَدْعُوْا
 لَا یَدْعُوْنَ لَا یَدْعُوْا لَا یَدْعُوْا لَا یَدْعُوْا لَا یَدْعُوْا لَا یَدْعُوْا

له داغ دراصل داغ بود و او افتاد در رایج کلمه و ما قبل آن غیر مضموم و او را بیا بدل کردند و داغ شد بعده ضمه بر یا ثقیل بود حذف نمودند التماس
ساکتین شد میان یا و تنوین یا اسقاط یافت و داغ ماند ؛ کلمه زیر که دخل تنوین درین حالت ممنوع است پس بعد سکون یا اجتماع ساکتین لازم نمی آید
لہذا یا حذف نمی شود ؛ کلمه از جهت تخفیف و تمجید در فعل نیز حذف یا در لام کلمه جائز است (۶۲) اما مطرد نیست کما فی قوله تعالی و الیل اذا کسر

که در اصل یسری بود یا را بنا بر تجنیف حذف
نمودند نظر بر کثرت استعمال **که** و همچنین
در **یَوْمَ النَّارِ وَالْآخِرَةِ الْمَعَالِ** رای روز قیامت
بزرگ و بلند که در اصل **تَنَادَعِي** و **مَتَعَالِي** بود
یا را حذف نمودند با وجودیکه معرف بلام واضح
است **که** زیرا که رفع و جر بر یا ثقیل است
بجلاف نصب **که** میگوید نقل اذان واضح نمیشود بنا بر
آن یا را درین حالت ثابت و سلامت میدارند
که **مَدْعُوٌّ** در اصل **مَدْعُوٌّ** بود و او زائد را
در او و اصلی ادغام نمودند **مَدْعُوٌّ** و همچنین
قاعده در دیگر صیغ سوال شرط ادغام آنست
که قاعده اعلان یافته نشود و در مدعو قاعده
اعلان موجود است زیرا که او و مضموم است
و ضمه بر او و ثقیل میدارند درین صورت ادغام
چرا نمودند جواب قاعده اعلان در مدعو یافته
نمی شود زیرا که هرگاه با قبل او و یا ساکن مد
باشد درین صورت نقل باقی نمی ماند **که**
ناقص یا ای ازین باب می آید از ضرب چون **رَمَى**
یَسْرَمِ و از صیغ چون **خِشِي** **يَخْشِي** و از فتح چون **رَعَى**
يَرَعَى و از کرم چون **هَدَى** **يَهْدِي** و از نصر چون
هَدَى **يَهْدِي** لیکن از نصر و کرم کمتر می آید لهذا
مصنف **که** را بر ادغام آن نبرداخت **که**

تَاآخِرُ ۝ نَهِي مُجْهولُ بِقِياسِ لَعُوْدُ عَ مجْهولُ تَاآخِرُ ۝ نَهِي مُعْرُوفُ
بِأَنونِ ثَقِيلُهُ لَا يَدْعُوْنَ لَا يَدْعُوْنَ تَاآخِرُ ۝ مُجْهولُ لَا يَدْعُوْنَ
لَا يَدْعُوْنَ عِيَاكُ تَاآخِرُ ۝ بِقِياسِ اِمْرٍ بِأَنونِ ثَقِيلُهُ لَا هَمِيرِ بِقِياسِ
مِي بَايِدُ بَرَأوَرْدُ ۝ بِحِثِّ اسْمِ فاعِلٍ دَاعٍ دَاعِيَانِ دَاعُوْنَ دَاعِيَةٌ
دَاعِيَتَانِ دَاعِيَاتُ ۝ دَرِيسِ هِمِّ صِغِ وَاوْ بِقَاعِدِهِ اِيَا شُدْ وِدْرِ دَاعٍ بِقَاعِدِهِ
سَاكِنِ شُدْ بِسَبَبِ اجْتِمَاعِ سَاكِنِيْنَ حَذْفِ گَرْدِيْدِهِ اِگَر تَرِيْنِ صِغَةِ الْفِ وِلَامِ آيِدِ
يَا بِسَبَبِ اِضَافَةِ بَرانِ تَتَوِيْنِ نِيَايِدِ صِرْفِ بَرِ اسْكَانِ يَا اِكْتِفاكَ نَكْنِدْ وَحَذْفِ نَشُوْدِ
چُونِ الدَّاعِي وَدَاعِيَكُوْ وِدْرِ الدَّاعِي كَلْبِهِ حَذْفِ يَاهِمِ آئِدِهِ چَنانچِرِ وِرْقُولِ تَعَا
يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ وَايْنِ هِمِّ وِرْ حَالَتِ رَفْعِ وَجَرَسَتْ وِرْ حَالَتِ نَصَبِ دَاعِيَا
وَالدَّاعِي وَدَاعِيَكُوْ گُوِيْنِدْ ۝ بِحِثِّ اسْمِ مَفْعُولِ مَدْعُوْ مَدْعُوْنِ
مَدْعُوْنِ مَدْعُوَّةُ مَدْعُوْنَانِ مَدْعُوَاتُ ۝ دَرِيسِ صِغِ وَاوْ مَفْعُولِ وِرْ
وَاوْلَامِ فَعْلِ ادْغَامِ يافْتِهِ وِسْ ۝ نَاقِصُ يَائِيْ اِزْ بابِ ضَرْبِ يَضْرِبُ التَّوْحِي
تِيْرانْدِ خَتَنِ رُمِّيْ رُمِيًّا فَهُوَ لَرَمِ وِرْمِيْ يَرْمِيْ رُمِيًّا فَهُوَ مَرْمِيْ الْاَمْرُ
لَرَمِ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَرْمِ الظَّنُّ مِنْهُ مَرْمِيْ وَالْاَلَةُ مِنْهُ مَرْمِيْ مَرْمِئَةً وَرَمَاءُ
وَتَثْنِيَتُهُمَا مَرْمِيَّانِ وَرَمْمِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَرَامِ وَمَرَامِيْ اَفْعَلُ التَّفْضِيلِ
مِنْهُ اَرْمِيْ وَالْمَوْثُ مِنْهُ رُمِيْ وَتَثْنِيَتُهُمَا اَرْمِيَّانِ وَرُمْمِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا

۱- شعر ظرف یفعل مضارع آید جز ناقص ای کمال به غیر یفعل مضارع آید به چنین الامثال به ۲- مرفی و راصل مرفی بوده یا متحرک و ما قبل آن مفتوح یا الف گردد آید نه اجتماع ساکنین شده میان یا و تنوین یا محذوف گردد مرفی شد و تعلیل اسم آن نیز به مرفی قیاس باید کرد به ۳- بسبب عدم اجتماع ساکنین ۴- یا افتاد در وزن افاعل و مفاعیل در غیر ۵۳

اَرَامَ وَاَرْمَوْنُ وَرْمِيَّاتٌ ○ ظرف ازين باب باوصف كسر عين مضارع
مفتوح العين آمده بقاعده كه نوشته ايم كه از ناقص مطلقا ظرف مفتوح العين
آيد و يائے آن الف شده بسبب اجتماع ساكنين باتنوين افتاده و همچنين در
مَرْمِيَّاتٍ اَلْبَوَاقِ باقى ماند چون المَرْمِيَّاتِ و مَرْمَاكُم مَرَامٍ جمع ظرف اَرَامَ
جمع تفضيل كه در اصل مَرَامِي بوده باعمال قاعده ۲۵ مَرَامٍ و اَرَامٍ شده در اَرْمِيَّاتِ
يا بقاعده ۷ الف شده رْمِيَّاتِ مونث و هر دو تشبيه بر اصل اند و همچنين رْمِيَّاتِ در
رْمِيَّاتِ جمع نكسبه رْمِيَّاتِ يا الف شده با اجتماع ساكنين باتنوين افتاده ○ اثبات
فعل ماضى معروف رَمِيَ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ
رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ رَمِيَتْ
الف شده در غير رَمِيَّاتِ بالتقائى ساكنين با تا، تانيث حذف گرديده و ديگر همه صيغ بر اصل
○ اثبات فعل ماضى مجهول رُمِيَ رُمِيَتْ رُمِيَتْ رُمِيَتْ رُمِيَتْ رُمِيَتْ رُمِيَتْ رُمِيَتْ
اين صيغ در غير رُمُوْا كه بقاعده ۱۰ حركت يا بما قبل رفته يا حذف شده ايتج يك تعليل
نشده ○ اثبات فعل مضارع يَرْمِيْ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ
يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ يَرْمِيْنَ
و اَرْمِيْ و اَرْمِيْ يا بقاعده ۱۰ ساكن شده و در يَرْمُوْنَ و تَرْمُوْنَ و تَرْمِيْنَ بقاعده مذكور حذف
شده باقى صيغ يعنى تشبيه با هر دو جمع مونث بر اصل است و صورت واحد مونث حاضر

و احزان که در ترمذیون شد و اعلا ترمذیون قیاس بر اعلا ترمذیون هست ترمذیون که صیغه واحد مؤنث مخاطبه هست در اصل ترمذیون بود یا بعد کسر و بعد آن هم هم ساکن شود و با اجتماع ساکنین بیفتد ترمذیون شد :

له یومون در اصل یومون بود یا متحرک
ما قبلش مفتوح یا ا با الف بدل کردند القاء
ساکنین شد میان الف و واو الف را حذف
کردند یومون شد و یومون قیاس بر یومون
هست یومون که صیغه واحده مؤنث مخاطبه
هست در اصل یومون بود یا متحرک ما قبلش
مفتوح آن یا را با الف بدل کردند القاء ساکنین
شد میان الف و یا الف را حذف کردند و اثر
اعلم بالصواب له اشعار است بر اینکه دخول
لن ولم و دیگر عوامل بعد اعلال مضارع
واقع می شود به سکه زیرا که در حال جزم و
وقف حرف علت ساقطی شود چنانکه مکرر
معلوم گردید به سکه یعنی صیغ آن تمام مثل
صیغ واقع است :

بعد حذف یا مثل جمع مؤنث حاضر یعنی ترمین ○ مجهول یومیا یومیا
یومون ترمی ترمیا یومین ترمون ترمین ترمین ارمی ترمی ○

تشبیه با و هر دو جمع مؤنث بر اصل ست و در باقی صیغ یا بقاعده الف شده در
مواقع اجتماع ساکنین یعنی یومون و ترمون و ترمین واحده مؤنث حاضر حذف شده
نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف لن یومیا لن یومیا

تا آخر ○ جز عملیکه لن میکند تغییر در صیغ حادث نشده ○ مجهول لن یومیا
لن یومیا تا آخر ○ جز اینکه در یومی و یومی و ارمی و ترمی عمل لن بسبب الف
ظاهر نشده در هیچ صیغه تغییر جدید بظهور نرسیده ○ نفی جزم لم در فعل

مستقبل معروف لویوم لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا
لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا لویومیا
در دیگر صیغ عمل لم بطور صحیح ظهور پذیرفته ○ مجهول لویوم لویومیا

تا آخر ○ حال آن مثل معروف ست ○ لام تاکید بانون ثقیله در
فعل مستقبل معروف لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین
لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین

○ مجهول بعد اعلال نهجیکه مضارع مانده بود مثل صحیح تغیرات شده ○
مجهول لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین لیومین

له اړموا ساخته شد از ترمون علامت
مضارع را حذف نموده همزه وصل مکسور
دواول در آوردند و نون اعرابی را از آخر حذف
کردند اړموا شد و همچنین اړنی را از ترمین
افزاید ساخت به کله زیرا که اگر از اصل
کلمه قطع نظر کرده شود باید که در اړی که از
تدعین ساخته اند همزه وصل مکسور آورده
شود چه که عین در تدعین بعد اعلال مکسور
واقع است نه مضموم و مطرد برخلاف
آنست

لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ بِرَقِيَّاسٍ لَيَدْعِيَنَّ مَا آخِرُ ۝ نون خفيفة
معروف و مجهول هم برین نمط ۝ امر حاضر معروف اِذْ اِذْمَا اِذْمَا اِذْمَا
اِذْمَا ۝ در صیغه واحد مذکر حاضر یا بسبب وقف افتاده و دیگر صیغه از مضارع
حسب دستور ساخته اند ۝ سوال چون اِذْمَا را از تَرْمُونِ ساختند بعد حذف
علامت مضارع بسبب سکون مابعد آن هر گاه همزه وصل آوردند بایست همزه
مضموم آرند زیرا که عین کلمه مضموم است ۝ جواب اگر چه عین کلمه فی الحال در
تَرْمُونِ مضموم است لیکن در اصل مکسور است چه اصلش ترمیون بوده و همزه
وصل باعتبار حرکت اصل می آرند و بهمین جهت در اِذْمَا که از تَدْعِيَنَّ ساخته شده
همزه وصل مضموم آورند ۝ امر غائب و متکلم معروف لَيَدْعِيَنَّ لَيَدْعِيَنَّ
لَيَدْعِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ ۝ امر مجهول لَيَدْعِيَنَّ لَيَدْعِيَنَّ
۝ بر قیاس لم يَدْعِيَنَّ لم يَدْعِيَنَّ ما آخر بوده است و همچنین ۝ نمی معروف چون
لَا يَدْعِيَنَّ لَا يَدْعِيَنَّ ما آخر ۝ و نمی مجهول چون لَا يَدْعِيَنَّ ما آخر ۝ نون ثقیله
و خفیفه چون در امر و نمی در آید حرف علت محذوف باز آمده مقتوح گردد و در دیگر
صیغ تغییر زائد غیر مافی الصبح نشود ۝ امر حاضر معروف بانون ثقیله
اِذْمِيَنَّ اِذْمِيَنَّ اِذْمِيَنَّ ما آخر ۝ امر غائب و متکلم معروف بانون ثقیله
لَيَدْعِيَنَّ لَيَدْعِيَنَّ ما آخر ۝ مجهول بانون ثقیله لَيَدْعِيَنَّ ما آخر ۝

له رام در اصل راجی بود ضمه بر یا ثقیل
داشته ساکن گردانیدند اجتماع ساکنین شد
میان یا و تخوین یا افتاد رام گشت و و را مئون
در اصل را مئوین بود ضمه بر یا ثقیل بود نقل کرد
بما قبل و داد بعد یا ساکن و ما قبل آن مضموم
یا را وا و گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان
هر دو وا و او اول افتاد را مئون گردید و
که مئوین در اصل مئوین بود بر وزن مفعول
واو و یا در یک کلمه بهم آمدند اول ایشان ساکن
بدل از چیز بنه نبود و او را یا کردند و یا را در یا
ادغام نمودند و میم را از برائے مناسبت یا
کسور گردانیدند مئوین شد و که رضی در
اصل رضو بود و او بود در طرف و ما قبل آن
کسور و او یا گردید رضی شد و دیگر تعلیلات
را نیز برین قیاس باید کرد و

امر حاضر معروف بانون خفيفه اَرْمِيْن اَرْمُنْ اَرْمُنْ ۝ امرًا
 و متكلم معروف بانون خفيفه لِيَرْمِيْن لِيَرْمُنْ لَتَرْمِيْن لَاتَرْمِيْن
 لَتَرْمِيْن ۝ امر مجهول بانون خفيفه لِيَرْمِيْن لِيَرْمُونْ لَتَرْمِيْن
 لَتَرْمُونْ لَتَرْمِيْن لَاتَرْمِيْن لَتَرْمِيْن ۝ نهي معروف بانون خفيفه
 لَا يَرْمِيْن لَا يَرْمُنْ لَا تَرْمِيْن لَا تَرْمُنْ لَا اَرْمِيْن لَا اَرْمُنْ
 نهي مجهول بانون خفيفه مثل امر مجهول ۝ اسم فاعل رَامٍ
 رَامِيَانِ رَامُونْ رَامِيَةً رَامِيَتَانِ رَامِيَاتٌ ۝ در رام که یا ساکن شده با جمع
 ساکنین افتاده و رَامُونْ که حرکت یا با قبل رفته یا واو شده حذف گشته بهج یک
 صیغه اعلال نیست ۝ اسم مفعول مَرْمِيٌّ مَرْمِيَّتَانِ تا آخر ۝ در جمع
 این صیغ و اوبقاعده ۱۳ یا شده در یا ادغام یافته و ضم ما قبل بکسره بدل شده ۝
 ناقص و اوی از باب سمع یسمع الرضى والرضوان خوشنود شدن و پسند
 کردن ۝ رَضِيٌّ يَرْضِي و رَضَوْنَا فهو رَاضٍ و رَضِيٌّ يَرْضِي رَضًى و رَضَوْنَا
 فهو مَرْضًى قرآن تعالی رضی الله عنهم ورضوا عنه و النهى عنه لَا تَرْضَ الظف من مَرْضًى و اللآله منه
 مَرْضًى مَرْضَاةٌ مَرْضَاءٌ و تنثیتها مَرْضِيَانِ و مَرْضِيَانِ و الجمع منهما مَرْضًى
 و مَرْضًى أَفْعَل التفضيل منه اَرْضًى و المؤنث منه رَضًى و تنثیتها اَرْضِيَانِ
 و رَضِيَّانِ و الجمع منهما اَرْضَوْنَ و اَرْضًى و رَضًى و رَضِيَّاتٌ ۝ در جمع صیغ

معروف این باب هم اعلال مثل اعلال دُعی ویدعی شده و همه اعلالات صیغ این باب مثل صیغ باب دَعَا یَدْعُوست جَزْ مَرَضُیْ مفعول که در اصل مَرَضُوْهُ بوده برخلاف قیاس قاعده دِیْ دران جاری شده میباشد فمیدومی باید گردانید ○ ناقص یائی از سَمِعَ الخَشِیةُ تَرَسِیدَن خَشِیْ یَخْشِی خَشِیةً فهو خَاشٍ تا آخر ○ بوضع مجهول رُمِیْ رُمِیْ اعلال افعال این باب شده در دیگر صیغ صرف صغیر رُمِیْ رُمِیْ ○ لَفِیْفٌ مَفْرُوقٌ اَنْضَرَبَ یَضْرَبُ الْوَقَایةُ نگاه داشتن دُقی یَقِیْ وَقَایةٌ فهو وَاقٍ وُوقِیْ وَقَایةٌ فهو مَوْقِیٌ الامر منه قِیْ والنهی عنه لَا تَقِیْ الظرف منه مَوْقِیٌ وَالْاَلَّةُ مِنْهُ مِیقَاةٌ مِیقَاةٌ وَتَشْتِیهُمَا مَوْقِیَانِ وَمِیقَايَانِ والجمع منهما مَوَاقٍ وَمَوَاقِیْ اَفْعَل التفضیل مِنْهُ اَوْقِیْ وَالْمَوْنِثُ مِنْهُ دُقیی وَتَشْتِیهُمَا اَوْقِیَانِ وَدُقییَانِ والجمع منهما اَوْقُونِ وَاَوَاقٍ وَوُقیی وَدُقییَاثِ ○ در فاکلمه این باب قواعد مثال ودر لام کلمه قواعد ناقص جاریست ○ ماضی معروف وَقی وَقیَا وَقُوا تا آخر چون رُمِیْ رُمِیْ تا آخر ○ اشیات مضارع معروف یَقِیْ یَقِیَانِ یَقُونِ یَقِیْ یَقِیَانِ یَقُونِ تَقِیْ تَقِیَانِ تَقُونِ تَقِیْ تَقِیَانِ تَقُونِ تَقِیْ تَقِیَانِ تَقُونِ تَقِیْ تَقِیَانِ تَقُونِ تَقِیْ تَقِیَانِ تَقُونِ تَقِیْ تَقِیَانِ تَقُونِ حذف شده ودر یا قواعد صرف رُمِیْ رُمِیْ جاری گشته ○ مضارع مجهول یُوقِیْ یُوقِیَانِ یُوقُونِ تا آخر چون یُرُمِیْ ○ نفی تاکید بدلن در فعل مستقبل معروف

له زیر که در قاعده دُتُوْ شرط بود که برود فعلی باشد بخلاف مَرَضُوْهُ که بر وزن مفعول واقع است دو واو در آخر کلمه هم آمده هر دو را یا که دند و یا در بادغام نموده ضمیر ما قبل را برائے موافقت یا کسره گردانیدند مَرَضُیْ شده ○ کقول تعالی تَوَاسَّلْنَا بِمَا فُتِنَا عَلَى جَبَلٍ لَّنْزِلَ عَلَيْنَا مَتْنٌ خَشِیةً الله ترجمه اگر نازل کردیم این قرآن را بر کوه البتة میدیدی آنرا در حالیکه خشوع کنده و هشت گیرنده است از ترس خدا تعالی ○ کله یعنی تعلیل اینکه در رُمِیْ ماضی مجهول و رُمِیْ مضارع مجهول وقوع یافته بعیندها تعلیل در خَشِیْ خَشِیْ ودر افعال بعمل آمده است در خَشِیْ یا سلامت ماند زیرا که حرکت قبل یا موافقت ودر خَشِیْ یا با سبب فخر یا قبل الف گردانیدند ○ کله یعنی در ظرف واکه واسم فاعل واسم مفعول واسم تفضیل این باب تعلیل مثل باب رُمِیْ رُمِیْ واضح گردیده است یعنی خاش را بر دام و خَشِیْ مثل رُمِیْ و خَشِیْ اسم ظرف مثل مَرَضُیْ و خَشِیْ اسم تفضیل مثل اُرُمِیْ قیاس باید ساخت ○ هه بدانکه لفیف مَفْرُوقٌ از سه باب می آید از مَرَبَّ چون وَقی یَقِیْ و از حَسِبَ چون وَلی یَلِیْ و از سَمِعَ چون وَقی یُوقِیْ و از سَمِعَ کمتر آید ○ کله کقول تعالی وَفَنَآ عَذَابَ النَّارِ ○ کله یعنی در اصل یُوقِیْ بود و او یک میان یائے مفتوح و کسره لازمی بود حذف کردند ..... یَقِیْ شده بعده ضمیر را بر یا تعلیل داشته ساکن گردانیدند یَقِیْ شده و همچنین در دیگر صیغ عمل باید ساخت ○

له واتی در اصل واتی بود ضمیر یا بعد
کسر و شوار داشته ساکن کردند اجتماع ساکنین
شد میان یا و تنوین یا افتاد واتی شد قوله
تعالی و ما کم من الیوم واتی نیست
برای کافران از جانب خدا کدام کس نگاه دارند
له ایراد لفیف مفروق درین مقام از باب
ضرب یضرب و حسب یکسب اشارت است
بدانکه مفروق ازین دو باب بیشتر آید که
لفیف مقرون از دو باب آید از ضرب یضرب
چون طوی یطوی و دوم از سمع یسمع چون
قوی یقوی از قوت بمعنی استوار شدن و
مصنف ظاهر نظر قلت مثال دیگر بیان
نفرموده که قوله تعالی یوم یطوی السحاب
کطی السحاب و کتبت

لیقن تا آخر ○ امر مجهول لیوقین تا آخر ○ امر حاضر معروف بانون
خفیفه قین قن قن ○ امر مجهول بانون خفیفه لیوقین تا آخر ○
نهی معروف لایق لایقیا تا آخر ○ مجهول لایقون تا آخر ○ نهی معروف
بانون ثقیله لایقین لایقین لایقین تا آخر ○ مجهول لایقین لایقین
لایقون اله ○ نهی معروف بانون خفیفه لایقین لایقین تا آخر ○
مجهول لایقین لایقون لایقین لایقون لایقین لایقین لایقین
○ اسم فاعل واتی واتیان واتیون تا آخر چون را دم تا آخر ○ اسم مفعول
موتی چون موتی تا آخر ○ لفیف مفروق از حسب یکسب الولاية مالک
شدن ولی یولی و لایة فهو ولی و ولی یولی و لایة فهو موتی الامر منه لایة
عنه لا تل الظن منه موتی و الالة منه میلی میلا و میلا و تنشیهما مؤلیان
و میلیان و الجمع منهما موال و موالی افعل التفضیل منه اولی و المونث منه
ولی و تنشیهما اولیان و ولیان و الجمع منهما اول و اولون و ولیات
○ حسب قواعد مشرعه بالا بقیاس و قی یقی صیغ این باب را اعلال باید کرد
و جمله صیغ صرف کبیر بیاید خواند ○ لفیف مقرون از ضرب الکی میچیدن
طوی یطوی طیاً فهو طاد و تا آخر چون رمی یرمی تا آخر ○ ناقص راوی
از باب افتعال الاحیاء زانو استاده کردن جبوه بسته نشستن احتبی یحتبی

۱۰۰ قولہ تعالیٰ تَحِیَّتُهُمْ فِیْہَا سَلَامٌ : ۱۰۰

و صحیح و مثال اجوف درین باب بریک قیاس
می آید چون ضارب و واعد و قائل و سلم

قوله تعالى في قصه هابيل وقابيل ابنا آدم عليه

الْفَرَّابِ فَأَوَّارَى سُوَّةَ أَخِي تَرْجُمَهُ قَابِيلُ

ای حیف کہ عاجز سدّم ازینکہ من بودم مثل
این زارع کہ می پوشیدم عیب برادر خود را با پتہ

بعد کسرہ ثقیل داشته ساکن نمودند اجتماع سب کهنه
شهرمان با و تنون با افتاد تعلّ مانده خاکریز سابق

در بیان قاعده گذشت و وقتی که الف و لام بران

صورۃ اجتماع ساکنین واقع نمی شود. +

لے کہ قولہ تعالیٰ تعالیٰ اللہ عما یشرکون سورۃ
برتر است خداے تعالیٰ از چیزیکہ شرک می گردانند

۱۰ شماری یتزاری تمای فو ممتای
و شموری یتزاری تمای فو ممتای الامر منه تمای

والنبي عنه لا تمار الظرف منه متمار ي: كـ
 ميم ز فا وا ح ف وا وى از نه ا كثر آيد ح (ب)

اَلْیَوْمَ وَاذِمْعْ کَمَا تَرٰی اِذْ جَاۤءَکَ الْوَحْیُ اَنْ اَنْتَ رَسُوْلُ اللّٰهِ ۚ وَتَزِیْرُکَ ۙ اَنْ یَّکُوْنَ لَکَ اِلٰهٌ اِلَّا اللّٰهُ ۚ فَتَعٰلٰی عَنِ الظّٰلِمِیْنَ ۙ اَلْحَدِیْثُ

اوب بیتی بار سنگن

100

100

○ لَئِنْ مَقَرُّوا لَتَقْوِيَنَّ قُوَّتُ دَارِن قُوَّتِي تَقْوِيَّةً فَهُوَ مَقَرٌّ بَاخِر

○ مقرون دیکر النجیۃ سلام کروں حیّیٰ محییّیٰ بحیّۃؔ فهو محیّیٰ تا آخر ○ سنو

در عین افیف تعلیل نمی شود پس حرکت عین تَحْمِیَّةٌ چر اقل کرده بمقابل دادند جواب

تجیهٔ لایف هم هست و مضاعف هم نقل حرکت درین بحیثیت مضاعف بودنش

کرده اند و لهذا در تقویّه لعل نبردند ○ ناقص واوی از مفاعله مفاعله

گراں کرون ہر عالی یعالی مغالۃ الخ ○ یابی مراعاتاً باہم تیر اندازی کردن

لا مای یو راجی مرماۃ الم ○ لیف مھروں موداۃ پوسیدن واری یو راجی

معروف مداواة دوار کردن داوی پیداوی الم ○ ماس واوی

از فعل السعبي بربری نمودن لعنې يعنى لعليا فهو معلى ام ○ «مصد

ناقص

لفظ مفروق اللّٰه : دوستی نمودن ○ مقولون التّقوى : قوی شدن

○ ناقص واوی از تقاضای تعالی برتر شدن تعالی تعالی تعالی

پے درپے کارکردن تَوَالِی تَوَالِی تَوَالِی الہ ○ مقرون التَّسَاوِی برابر شدن

بے درپے کارکردن تَوَالِی تَوَالِی تَوَالِی الہ ○ مقرون التَّسَاوِی برابر شدن

قسم پنجم در مرکبات مهموز و معقل ○ مهموز فا و جوف واوی از نصر

له ال در اصل اول بود و متحرک ماقبل آن
مفتوح و او را الف گر دانیدند ال شد و قاعده
اعلام هموز درین مفقود است زیرا که همزه از
اول کلمه افتاده است و اعلا در آن منتفع به
له یقول در اصل یا و ل بود چون یقول او
مضموم و ماقبل او حرف صیغ ساکن حرکت و او
نقل کرده بماقبل دادند یقول شد درین اعلا
و تخفیف معارض شدند اعلا را ترجیح دادند
چنانکه در متن مذکور است: **له** هموز فا و جوف
یائی از ضرب اکثر آید چون اَدَّیْتُکَ و اَسْمِعْ قِل
چون اس یاس: **له** یعنی جائیکه تخفیف همزه
و اعلا معارض شود اعلا را ترجیح دهند مثل
سابق: **هه** هموز فا و ناقص وادی از ضرب
اکثر آید چون اَلَّکَ یا کُتُوبُکَ کمتر آید چون اَمُو
یا مَو: **له** هموز فا و ناقص یائی از ضرب
و فتح اکثر آید چون اَتَى یائی و از سمع کمتر آید چون
اَسَى یا سَى گفته میشود اَسِیتُ فلا نابعنی بخانید
او را و از دیگر ابواب نیامده: **فصول اکبری:**
که هموز فا و لفیف مقرون غیر ازین باب
نمی آید: **هه** هموز عین و مثال وادی از
ضرب اکثر آید و از سمع نیز آید بر سبیل قلت
چون و اب یکت و مثال یائی و هموز از سمع و
حسب می آید چون یا سَی یکتس بفتح و کسر عین
و هرو شاذ اند: **هه** هموز عین و ناقص
یائی از فتح اکثر آید و از ضرب شاذی آید چون
جاء یکتی درین لغت اختلاف است نزد بعضی
هموز لام است و نزد بعضی هموز عین: **هه**
هه در قرآن مجید آمده و اِذَا الْمَوْءُودَةُ
سُئِلَتْ:

الْأَوَّلُ رجوع کردن ال یقول اَوَّلًا چون قَالَ یَقُولُ قَوْلًا اَلَمْ در همزه قواعد هموز
جاری باید کرد و در او قواعد معتل مگر جائیکه قاعده هموز و معتل با هم متعارض شود
ترجیح قاعده معتل را باشد چنانچه یَاوُلُ که در اصل یَاوُلُ بود قاعده رَأَسُ مقتضی
ابدال همزه بالف است و قاعده معتل مقتضی نقل حرکت و او بماقبل همین را ترجیح
دادند و بکذا درءِ اَوَّلُ که در اصل اَوَّلُ بود بقاعده اَمَسُ مقتضی ابدال همزه بالف
بود بران قاعده معتل را که مقتضی نقل حرکت بود ترجیح دادند اَوَّلُ شد بعد از ان همزه
دوم را بقاعده اَوَادِمُ و او کردند اَوَّلُ شد **هموز فا و جوف یائی از**
ضَرْبِ الْأَیْدِ قوی شدن اَدَّیْتُکَ اَیْدًا اَفْهَوَاتُکَ تا آخر چون باع یکتس تا آخر
درین باب هم ضابطه مرقومه مرعی باید که دیس در یکتس بر قاعده رَأَسُ قاعده یکتس
ترجیح یافته و همچنین در اَیْتُکَ صیغه واحد منکلم لیکن بالاخر همزه دوم بقاعده اَرْمَیْتُکَ باشد
هموز فا و ناقص وادی از نَصْرُ الْأَلْفِ کوتاهی کردن ال یا لَو
در همزه قاعده هموز و در او قاعده ناقص جاری باید کرد **هموز فا و ناقص**
یائی از ضَرْبِ الْأَتِّیَانِ آمدن اَتَى یائی چون رَهَى یَوْمِی از فتح یکتس ال یا باء
انکار کردن اَتَى یائی **هموز فا و لفیف مقرون از ضَرْبِ الْأَیْ جات پناه**
گرفتن اَوَى یا وِی چون طَوَى یَطْوِی **هموز عین و مثال از ضَرْبِ الْأَوَادِ**
زنده در گور کردن وَاَدَّیْتُکَ چون وَعَدَّ یَعُدُّ **هموز عین و ناقص یائی**

[illegible]

له زیرا که حرکت بر الف متبوع است به
در اصل تَرْتِین بود چون نون تاکید در آخر آن در
آوردند نون اعرابی را ساقط گردانیدند یا را که
ساکن بوده کسره دادند تا اجتماع ساکنین میان
یا و نون ثقیله لازم نیاید به

معروف در اعلال ○ نفی تاکید بلن معروف و مجهول لَنْ یُرَى لَنْ یُرَیَا
لَنْ یُروَا تا آخر ○ در الف یُرَى و اخوات اولن عمل نکرده چنانکه در لَنْ یَحْشَى
ولَنْ یَرْضَى و در دیگر صیغ نهجیکه در صحیح عمل می کند عمل کرده اعلالاتی که در مضارع
بود همچون باقی مانده ○ نفی تحذیر بلم در مستقبل معروف و مجهول لَوْ یُرَى
لَوْ یُرَیَا لَوْ یُرَوْنَ لَوْ یُرَوْنَ لَوْ یُرَوْنَ لَوْ یُرَوْنَ لَوْ یُرَوْنَ لَوْ یُرَوْنَ
○ لَوْ یُرَى در اصل یُرَى بود بسبب لم الف از آخر افتاد لَوْ یُرَى شد و بهذا لَوْ یُرَى
لَوْ یُرَوْنَ و در باقی صیغ عملی که در مضارع صحیح میکند نموده بر اعلالاتی که در مضارع
بود اعلال نیفروده ○ لام تاکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف و
مجهول لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ
لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ ○ لَیُرَیَنَّ در اصل یُرَی بود لام تاکید در اول و نون
ثقیله در آخر آوردند نون ثقیله فتحه ما قبل خواست الف قابل حرکت نبود لهذا
یا را که اصل الف بود باز آورده فتحه دادند لَیُرَیَنَّ شد و همچنین لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ
لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ در اصل یُرَوْنَ بود بعد آوردن لام تاکید و نون ثقیله و حذف
نون اعرابی اجتماع ساکنین شد میان واو و نون و واو غیره بود لهذا آنرا ضمه دادند
لَیُرَوْنَ شد و بهذا لَیُرَوْنَ و در لَیُرَیَنَّ واحد مونث حاضر بعد حذف نون اعرابی یا را
کسره دادند ○ بانون خفیفه لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ

له را در اصل را بری بود ضمیر بر یا ثقیل بود ساکن نمودند اجتماع ساکنین شدند در میان یا و تنوین یا را حذف گردانیدند که از شد سوال همزه را در را بر حذف نکردند جواب زیر که ما قبل همزه الف است و الف قبول حرکت نتواند کرد: **له** مَرَّی در اصل مَرَّوْی بود و او و یا در یک کلمه بهم آمد و اول آنها ساکن بدل از چیزه نبود و او را یا کرده در یا اداغام نمودند و ما قبل یا را کسور گردانیدند چنانکه در مَرَّوْی گذشت **له** سوال در مَرَّی همزه را چرا حذف نکردند جواب

۷۶

○ اسم فاعل **لَا یُکَانِ لَا وُنْ لَا رِثِیَّةً لَا یُکْتَنَانِ لَا یُکَاتِ** چون **لَا یُکَاتِ** تا آخر

○ اسم مفعول **مَرَّی مَرَّیَّتَانِ** تا آخر چون **مَرَّی** تا آخر ○ هموز لام

واجوف یائی از ضرب المجرئی آمدن **جَاءَ یَجِئُ یَجِئَانِ** فهو جاء و **جِئَ یَجِئَانِ**

فهو **جِئَ** الامر منه **جِئَ** والنهی عنه **لَا یَجِئُ** الظرف منه **جِئَ** تا آخر ○ بر وضع باع

یَجِئُ تا آخر جز آنکه جاء اسم فاعل که در اصل جاری بود چون بطور باع اعلال

کردند جاء شد پس بقاعده دو همزه متحرکه ثانیه رایا کردند جاری شدند آن زمان

در یا کار را کردند جاء شد جمله صیغ صرف کبیر هم مثل صیغ صرف باع است

جز آنیکه هر جا همزه ساکن شده در آن بقاعده همزه ساکنه ابدال شده چنانچه در **جِئَ**

جِئَ تا آخر همزه بسبب کسره ما قبل یا شده جوازا ○ و هم بین بین قریب

و بعید در همزه حسب اقتضای قاعده جائز است ○ **فَانْدَه** شاء یَشَاءُ مَشِئَةً

که هم واجوف یائی و هموز لام ست هم از سمع میتواند شد و هم از فتح چه حرف حلق بجا

لام در و موجود است و کسره عین ماضی ظاهر نشده در صیغ ما قبل شئی یا الف شد

است و اصل الف یا کسور و مفتوح هر دو میتوان شد و در شئی و ما بعد آن کسره

فا چنانکه بسبب کسره عین ممکن است همچنین بسبب یائی بودن با و وصف فتح چنانکه در **عِئَ**

ولهذا صاحب صراح آنرا از فتح شمرده و بعضی لغویان از سمع ○ **فَانْدَه** در **جِئَ**

امر حاضر و **لَوْ یَجِئُ** و غیره صیغ منجزه مضارع همزه یائی تواند شد و در **لَوْ یَشَاءُ**

زیرا که حذف همزه در اسما مشتقه از رویت و آن نیست چنانکه در قواعد ذکر یافت: **له** هموز لام واجوف یائی از ضرب اکثر آید چون **جَاءَ یَجِئُ یَجِئَانِ** یَجِئُ از فتح انداختن از گلو و از سمع و کرم نیز می آید بر سبیل قلت بدانکه مصنف رحمه الله نظیر هموز عین و ناقص وادی و هموز لام و مثال وادی واجوف وادی و هموز لام و هموز عین و لغیف مفروق ذکر نموده زیرا که مثل این مرکبات کثرت می آید اما هموز عین و ناقص وادی از فتح می آید چون **نَاوُ** و از نصر و از ضرب بطریق شاذ و نادر و مثال وادی و هموز لام از فتح و کرم و سمع اکثر آید از کرم و **وَصَوُ یَوْصُو** و از فتح چون **وَجَا یُوجِئُ** و از سمع چون **وَجَا یُوجِئُ** و از حسب کثرت چون **وَجِئَ یُوجِئُ** و **یُوجِئُ** و واجوف وادی و هموز لام از نصر اکثر آید چون **ضَاوُ یُضَوُّ** از ضمیر بمعنی روشنی و از سمع کثرتی آید چون **ضَاوُ یُضَوُّ** و هموز عین و لغیف مفروق از ضرب می آید چون **وَأَمِ یُئَمِّی**: فصول اکثر **له** یعنی اگر آنرا از سمع قرار دهند الف آن بدل از یا کسور خواهد بود و اگر از فتح خوانند از مفتوح: **له** جواب سوال مقدّر که اگر این لغت را از فتح قرار دهند پس فارا کسره چا ادا دهند و تقریر جواب آنکه کسره در هر دو صورت بر جائز خودی نشیند زیرا که اگر لغت مذکور از سمع قرار داده شود در بی صورت کسره فادالت بر کسره عین خواهد کرد و اگر از فتح خوانند کسره مذکور مشعر خواهد بود بر یائیه مخذوف چنانکه در لغت که اصل آن یغنی بروزن ضربان بوده بعد حذف یا فاکمه را کسره دادند تا دلالت کند بر یائیه مخذوف: **له** زیرا که هر سه ساکن است و ما قبل آن کسور و در **لَوْ یَشَاءُ** و **لَوْ یَجِئُ**

ما قبل آن مفتوح است و در اول بیا و در ثانی بالف بدل شود لیکن این ابدال جائز است نه واجب چنانکه در قاعده ذکر یافت:

هم جائزست چون کومد مضاعف از نصر المذ کشیدن مذ یمد
 مذ افهوماد و مذ یمد مذ افهومد الامر منه مذ یمد مذ امذ والهی
 عنه لامذ لا تمذ لا تمذ لا تمذ الظرف منه ممذ والالة منه ممذ وممذ
 وممذ و تثنیتهما ممذان وممذان والجمع منهما مماد ومماد ید افعل
 التفضیل منه امذ والمونث منه مذی و تثنیتهما امذان ومذیان والجمع منهما
 امذون و اماد ومذد ومذیات در مذ که اصلش مذ بود بقاعده
 ادغام کردند و همچنین در مذ و یمذ بقاعده ج ادغام کردند و هكذا یمذ و اماد
 اسم فاعل و مماد جمع ظرف و آله و اماد جمع اسم تفضیل بقاعده د عمل کردند
 و در امر و نهی بقاعده ه عمل شد اثبات فعل ماضی معروف مذ مذ
 مذ و امذ مذ تا مذ دن مذ ذت مذ ذتا مذ ذتو مذ ذت مذ ذت مذ ذت
 مذ ذتا در مذ ذن و ما بعد آن بسبب سکون دال دوم دال اول را ادغام
 نکردند مگر از مذ ذت تا مذ ذت دال دوم در تا بقاعده ا ادغام یافته بسبب قرب
 مخرج دال با تا مجهول مذ مذ امذ و امذ تا مذ دن مذ ذت
 مذ ذتا مذ ذتو مذ ذت مذ ذت مذ ذت مذ ذتا بر قیاس مضارع معروف
 یمذ یمذان یمذون تا آخر و هكذا مجهول نفی بلن کن یمذ کن یمذ
 کن یمذ و تا آخر نهجیکه بن در صحیح عمل میکند کرده ادغام مضارع بحال خود

له مضاعف از چهار باب می آید از نصر چون
 مذ یمد و از ضرب چون قر یقر و از یمع چون
 عقی یعق و از کرم چون حب یحب و از بن باب
 کثر آید از بن وجه مصنف نیز بایراد مثال آن
 تعرض نفرموده که دو حرف متجانس در یک
 کلمه هم آمدند ما قبل اول متحرک بود اول را ساکن
 کرده در ثانی ادغام نمودند که در اصل یمد
 بر وزن یقر بود و دو حرف متجانس هم آمدند
 و ما قبل اول ساکن غیر مدیه حرکت اول نقل کرده
 بما قبل دادند و اول را در ثانی ادغام نمودند که
 شده که نا در اصل نا و بر وزن فاعل
 و نا در اصل نا و بر وزن مفاعل و اماد
 در اصل نا و بر وزن فاعل بوده و دو حرف
 متجانس در یک کلمه هم آمدند و هر دو متحرک و
 ما قبل اول ساکن مدیه به نقل حرکت اول را ساکن
 کرده در دوم ادغام نمودند سوال نقل حرکت
 در بن جا چرا نکردند جواب زیرا که مدیه قبول
 حرکت نمی کند که مد و لا تمذ در اصل امذ
 و لا تمذ بود از تمذ ساخته شدن علامت مضارع
 را اول دور نمودند و آخر بسبب وقف ساکن گشت
 چونکه ادغام بدون حرکت حرف ثانی متنع است بنابر
 آن آخر را متحرک گردانیدند و فتح و کسر و کلمات
 هر سه صورت در بن جائزست و ضم نیز زیرا که ما قبل
 اول مضوم است که جواب شبهه که در مد
 چرا ادغام ننمودند که دفع دخل که در مذ ذت
 نیز دال دوم ساکن است ادغام چرا نمودند و تقریر
 جواب آنکه این ادغام در اول ساکن واقع نشده
 بلکه دال دوم را در تائنه تا نیت متحرک است و سطح
 قرب مخرج در یک دیگر ادغام نموده اند که

تنبیه بر اینکه از فقره سابق گمان شود که تصریف آن نیز بعینه مثل صحیح است

و همچنین مجهول ○ نفی جحد علم معروف لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
 لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ وَالْوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
 لَوَيْمَدُ وَالْوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
 لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
 لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
 قس علی مجهول ○ لام تاکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف
 لَيَمَدَنَّ لَيَمَدَنَّ لَيَمَدَنَّ تا آخر ○ طوریکه در صحیح می باشد بوده است ادغام
 مضارع بحال خود مانند همچنین مجهول ○ نون خفیفه معروف لَيَمَدَنَّ لَيَمَدَنَّ
 تا آخر و لهذا مجهول ○ امر حاضر معروف مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ
 اُمَدُّنَّ ○ در تنبیه و جمع مذکر واحد مؤنث حاضر فک ادغام جائز نیست زیرا که
 موقع جزم و وقف دال دوم نیست و لهذا اُلْفَافاً و اور شعر قصیده برده ع فَمَا
 لَعَيْنَيْكَ اِنْ قُلْتَ اُلْفَافاً هَمَّتَا غُلَطَّ قَرَار داده اند امر بالام معروف و مجهول بقیا
 لم ست ○ امر حاضر معروف بانون ثقیله مَدَّنَ مَدَّنَ مَدَّنَ مَدَّنَ مَدَّنَ
 اُمَدَّدَنَّ ○ در مَدَّنَ هم که وقف باقی مانده جز حالت واحده یعنی فتح دال
 فک ادغام و ضم و کسره جائز نیست ○ امر حاضر معروف بانون خفیفه
 مَدَّنَ مَدَّنَ مَدَّنَ ○ امر بالام بهمین قیاس ○ نهی معروف لَا يَمَدُّ
 لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ لَا يَمَدُّ
 نون ثقیله و خفیفه بوضعی که
 و بس ○ یعنی در پی هم بجز فقه و دیگر
 رواست ○

له یعنی در مجهول آن نیز مثل معروف از دخول
 لن تغییر سه جری از جهت اعلان بظهور نیامده ○
 له ما خود از جمله مجهولم جازم بر آن در آمد و
 آخر را ساکنی گردانید لهذا حرف دوم را حرکت فتح
 یا کسره دادند و فک ادغام یعنی اگر هم بجز خوانند
 نیز جائز است زیرا که حرف دوم ساکن است ادغام
 در پی حال جائز است نه واجب چنانکه در ماسبق
 مکرر تحریر یافت ○ له ای اندازه کن بران
 مجهول را قس ما خود است از تنقیص که مصدر آن
 قیاس است یا بسبب اجتماع ساکنین افتاده ○
 له معروف تانی این شعر این است وَ مَا يَفْعَلُكَ
 اِنْ قُلْتَ اَشْتَقُّ بِهَمٍّ ○ و همیشه دل ترا که اگر
 می گوئی باز آئی بهوش متحیری شود بدانکه نام
 مصنف این قصیده شیخ محمد بوسیری از اکابر دین
 و صاحب مقامات عالیه بوده است گویند که
 در سابق حال آزار برص داشت به نیت حصول
 صحت این قصیده را با خلاص تمام نظم فرموده
 چنانچه بعد اتمام قصیده در عالم رویا زیارت
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم مشرف گشت و
 قصیده در حضور پر نور بعضی رسانید و آنحضرت
 صلی الله علیه و سلم بدرج غایت محفوظ شده
 دست مبارک را بر بدن و سه شش فرموده برود
 خاص خود با وعظایت کرد ..... چون بیدار شد
 آزار مذکور زایل شده بود حتی که اثری از آن بدرج
 محسوس نمی گشت و برود خاص که در عالم رویا افتاد
 فرمودند در دست خود داشت و چه تسبیح این قصیده
 برده همین است و الله اعلم ○ به زیرا که بسبب
 اتصال نون ثقیله دال دوم در پی صحیح مفتوح آید
 و بس ○ یعنی در پی هم بجز فقه و دیگر
 رواست ○

يَمْدُ اِمْدَادًا فَهُوَ مَمْدٌ الامر منه اَمَدٌ اَمْدٌ اَمْدُ والنهي عنه لَا تَمْدُ لَا تَمْدُ
لَا تَمْدُ الظن منه مَمْدٌ ○ مضاعف تَقِيلُ وَتَقْعُلُ بِهِمْ وَجْهٌ مِثْلُ صَمِيعٍ
سِتْ چون جَدَّ يَجِدُّ يَجِدُّ يَجِدُّ دَا ○ مفاعلة
الْمَحَاجَّةُ بِهِمْ حِجَّتْ بِشَرِّهِمْ كَرْدَنِ يَكِرْدُ دِگَرِ رَا حَاجَّ يَحَاجُّ حَاجَّةٌ فَهُوَ مُحَاجٌّ وَ
حُجَّ يَحَاجُّ مُحَاجَّةٌ فَهُوَ مُحَاجٌّ الامر منه حَاجَّ حَاجَّ حَاجَّ والنهي عنه لَا تُحَاجَّ
لَا تُحَاجَّ لَا تُحَاجَّ الظن منه مُحَاجٌّ ○ در جمع اِسْ بَابِ بَقَاعِهِ دَا اِدْغَامُ شَرْ
تَفَاعُلُ التَّضَادُّ بِهِمْ ضَرْبُ شَرْ تَضَادُّ يَتَضَادُّ تَا اَخْرَجْتُ مِفَاعِلَةً سِتْ
قسم دوم در مرکبات مضاعف با مَمُوز و مَعْلُ ○ مَمُوز فَاو
مضاعف الْاِمَامَةُ اِمَامُ شَرِّ اَمَّ يَوْمُ اِمَامَةٌ فَهُوَ اَمٌّ وَاَمْرِي اَمٌّ اِمَامَةٌ فَهُوَ
مَامُومٌ الامر منه اَمَّ اَمَّ اَمَّ اَمُّ والنهي عنه لَا تَوْمُ لَا تَوْمُ لَا تَوْمُ لَا تَا مَمُوز
الظن منه مَامٌ تَا اَخْرَجْتُ ○ در هَمْزِ بَقَاعِهِ مَمُوز وَ دَرْ مَتَجَانِسِينَ بِقَوَاعِدِ مَضَاعِفِ
عَمَلِ خَوَاهِنْدِ كَرْدِ مَرْبُوقَتِ تَعَارُضِ قَاعِدِهِ مَضَاعِفِ رَا تَرْجِعْ خَوَاهِنْدِ دَا پِشْ دَرْ
يَوْمُ قَاعِدِهِ رَاسُ عَمَلِ نَكُنْدِ بَلَكِ بَقَاعِهِ يَمْدُ وَ دَرْ اَوْقُرْ بَقَاعِهِ اَمْنُ قَاعِدِ
يَمْدُ رَا تَرْجِعْ دَا دَنْدِ لِيَكِنْ اِدْغَامِ بَقَاعِهِ هَمْزَيْنِ مَتَحَكِّتَيْنِ هَمْزِ دَوْمِ رَا وَاوْ كَرْدَنْدِ
○ مِثَالُ وَ مَضَاعِفِ اَزْ سَمْعِ الْوَدِّ دَوَسْتِ دَا شَرِّ وَ يَوْدُ وَ دَا فَهُوَ
وَادٌ وَ يَوْدُ وَ دَا فَهُوَ مَوْدُودٌ الامر منه وَ دَا وَ دَا اَيْدُ وَ والنهي عنه لَا تَوْدُ لَا تَوْدُ
وَادٌ وَ يَوْدُ وَ دَا فَهُوَ مَوْدُودٌ الامر منه وَ دَا وَ دَا اَيْدُ وَ والنهي عنه لَا تَوْدُ لَا تَوْدُ

یعنی اگر قاعده ادغام و اعلال متعارف شوند ادغام را ترجیح داده شود زیرا که مقصود از تخفیف است و این امر در ادغام بیشتر اصل است از اعلال. **س** زیرا که اصل آن **س** بود که است بروزن مضاعف و او ساکن است و ما قبل آن کسور قاعده میزان انزال و او بیامی می آید و اجتماع و حرف مجناس متعنی است که حرکت اول را باقی نقل کرده در دیگر ادغام سازند. **س** بدانکه خروج نون از فیشوم است و اخراج آن مودی بر رفع صوت میشود لهذا اظهار آنرا نکرده و داشته در یکی از حروف

زیرمقون ادغام سازند **له** زیرا که راولام با نو
 مقارب الخارج اند و درصفت مجوسیت نیز مشترک
 اند و بر صورت و سبب داعی برائت غایت اخفایم
 رسیدنیکه قصد اخفاء دوم مقاربت خرج که داعی
 ادغام است لهذا خنده را که از امارت اظهار بود ترک
 نمودند و بعضی عرب در راولام نیز ادغام مع غنة
 جایز میدانند و برین تقدیر ادغام تام حاصل نمی شود
 و این مذهب غیر افصح است و مذهب سیبویه و اکثر
 سخا است که ادغام مع غنة نیز ادغام تام است
 زیرا که غنة مذکور بسبب نون نیست چرا که نون مذکور از
 حرف مابعد مقلوب گردیده بلکه غنة مذکور بعد ادغام
 صورت بانی غنة گردانیده تا دلالتی بر وجود نون در اصل
 پیدا آید **هـ** نون خوین که در آخر نون بوده
 راشده در را که مابعد است ادغام یافت و همچنین
 در مثال پنجم نون خوین به میم بدل شده و میم کلمه
 ثانی مدغم گشت **سؤال** مصنف **ربیع** مثال چرا
 اقتضای فرموده با وجودیکه در زیرمقون شش حرف
 است پس شش مثال می باید جواب ادغام نون
 در نون مستثنی از زبان است زیرا که هر دو حرف
 متجانس و متماثل اند و ادغام در آن از پیشتر معلوم
 است **له** تا رمثناة و ثناة مشته نیز در حکم
 شامل است چون قول تعالی **هوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ** تا **خَوَّجَ**
 به من التَّوَابَ و چون ادغام این حرف در لام تعریف
 بدو وجه است یک آنکه لام تعریف در کلام عرب بکثرت
 می آید و دوم حروف مذکور بالای ادغام حروفی زیرا که
 جمیع آن از طرف لسان بر می آید و لام نیز از همین مخارج
 بر می آید و خدا دشمنی اگر چه به نسبت دیگر حرف بنید
 واقع است تا هم او را در احوال خود از حروف مذکور
 مقاربت حاصل ست زیرا که خدا سبب رخاوت

لَا تُؤَدُّ الظَّنَّ مِنْهُ مَوْدٌ وَالْأَلَّةُ مِنْهُ مَوْدٌ مَوْدَةٌ مُيَدَّادٌ وَتَنْثِيَهُمَا مَوْدَانِ وَ
مَوْدَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَوَادُّ وَمَوَادٍ يُدُّ أَفْعَلَ الْقَضِيلُ مِنْهُ أَوْدٌ وَالْمَوْنُثُ مِنْهُ
وُودِي وَتَنْثِيَهُمَا أَوْدَانِ وَوُودِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَوْدُونٌ وَأَوَادٌ وَوُودٌ وَوُودِيَانِ
وَمُتَجَانِسِينَ بِقَوَاعِدِ مَضَاعِفِ عَمَلِ سِتْ وَدُرٍّ وَأَوْبِقَوَاعِدِ مَعْلٍ لِمُحَرِّينَ تَعَارُضَ خِثْمَةٍ
دُرٍّ مَوْدٌ أَلَا أَنَّ قَاعِدَهُ مَعْلٌ مَقْتَضِي إِبْدَالِ وَأَوْبِقَ أَوْ قَاعِدَهُ مَضَاعِفِ مَقْتَضِي نَقْلِ حُرْكَتِ

[illegible]

در این صورت از بعد منزل فاصل واقع است:

متحرک را در آن مدخل نه: **ع** احتراز است از فون
متحرک که ادغام آن در حرف یزملکون بعد از ساکن جائز است
نه واجب زیرا که مجاورت حرف ساکن مابعد خود اقوی است
از مجاورت متحرک چرا که حرکت جزو حروف لین است

مجموع لام و همچنین سین مجزئ طائصال بهم میرساند **سؤال** مصنف از ادغام این حروف را بطام تعریف چرامقید گردانیدند با وجودیکه ادغام مذکور در غیر لام تعریف در مثل کُنْ رَانَ بر مذموب اکثر قراء واجب است **جواب** زیرا که ادغام غیر لام تعریف در حروف مذکوره قاعده ندارد در مثل کُنْ رَانَ ادغام واجب است و در بعضی آن حسن و در بعضی قبیح چنانچه در بعضی دیگر رسالت مذکور است و ادغام در مثل کُنْ رَانَ نیز مشروط است بدین که برادر است و الا ادغام ممتنع است که و این اصطلاح قراء است این تعریف و

واقع اند اول بادغام و ثانی بی ادغام پس حروفی که در آنها ادغام میشود با لفظ شمس مناسبت دارند و دیگر با لفظ قمر

باب چهارم در افادات نافعہ ○ جناب استاذی مولوی سید محمد صاحب بریلوی اعلیٰ اللہ درجۃ فی الجتۃ ذہنیۃ ثاقب داشتند و بہتے بعلم صرف ہم می گماشتند شذوذ اکثر شواذ صرفیہ را بتقریر قاعدہ بوجہ انیق دفع میفرمودند و مطالب دیگر ہم بہ بیان بدیع ارشادی نمودند بعضی ازان تقاریر افادۃ حوالہ قلم می کنم ○ افادہ در معتل افعال و اِسْتَفْعَالَ اعلال آمدہ چون اَقَامَ اِقَامَةً و اِسْتَقَامَ اِسْتِقَامَةً و تصحیح ہم آمدہ چون اَدْوَحَ اِدْوَحًا و اِسْتَصَوَّبَ اِسْتِصْوَابًا و تصحیح بکثرت آمدہ ○ صرفیان بسبب قصور باع در تقریر قاعدہ ہمہ الفاظ کثیرہ را شاذ قرار دادہ اند جناب استاذی المرحوم المغفور رفع اللہ درجۃ تقریر قاعدہ بہنجہ فرمودند کہ شذوذ بالکل دفع شدہ و ہمہ کلمات صحیحہ بر قاعدہ نشستہ ○ و آن اینست کہ ہر او و یا یے متحرک کہ ما قبلش حرف صحیح ساکن باشد و در مصدر ملاتی الف ساکن نباشد حین تحقق شروط دیگر حرکت آن واو و یا بما قبل دہند و اگر آن حرکت فتح باشد واو و یا الف شود و از افعال و اِسْتَفْعَالَ چنانکہ مصدر برین دو وزن آید بر وزن اِفْعَلَةٍ و اِسْتَفْعَلَةٍ ہم می آید اِقَامَةٍ و اِسْتِقَامَةٍ و ہمہ مصادر افعال مَعْلَلہ این ہر دو باب بر ہمین وزن بودہ اند و این وزن خاص در اجوف آمدہ چنانکہ وزن فَعْلٌ مصدر ثلاثی مجرد مختص بتاقص ست و در غیر ناقص نیامدہ و نہیکہ ناقص را اختصا

لہ حق کہ بعضی قائل شدہ اند کہ تصحیح از خواص باب افعال و استفعال است ○ لہ از قید الف ساکن شذوذ کہ بسبب عدم اعلال در مثل اَرْوَح و اِسْتَرْوَح عارض بودہ زائل گشت زیرا کہ در مصادر آن کہ اَرْوَح و اِسْتَرْوَح است و او ملاتی الف ساکن واقع اند و این مانع اعلال است ○ لہ بحکم آنکہ قاعدہ مقتضی اعلال است و کدام مانع موجود نیست ○ لہ دفع دخل مقدر کہ در وزن اِفْعَلَةٍ و اِسْتَفْعَلَةٍ در اجوف چرا مختص گردانیدند اگر این وزن صحیح است می باید کہ از ہر قسم بیاید ○ لہ در میان وزن فعل و ناقص نسبت عموم و خصوصیت بیانش آنکہ ناقص عام است و فعل خاص زیرا کہ ہر جا کہ ناقص یافتہ شود بودن مصدر آن بر وزن فعل ضرور نیست بخلاف فعلی کہ ہر جا کہ این وزن یافتہ شود ناقص بودن آن ضرور است و ہمچنین ست حال وزن اِفْعَلَةٍ و اِسْتَفْعَلَةٍ نسبت بہ اجوف باب افعال و استفعال چنانکہ مصنف بآن اشارت فرمودہ

بوزن فَعَلَ نیست مصدر ناقص بر دیگر اوزان هم می آید فَعَلَ را البته اختصاص بنا
 ست که در غیر ناقص نمی آید همچنین اجوف اَفْعَال و اِسْتَفْعَال را اختصاص باین دو وزن
 نیست مصدر اجوف این هر دو باب بوزن اَفْعَال و اِسْتَفْعَال هم می آید چنانچه در جمیع
 صیغ مصحح این هر دو باب البته اَفْعَلَةً و اِسْتَفْعَلَةً در غیر اجوف نمی آید ○ پس در
 مصدر اَرْوَح و اِسْتَصَوَّب و امثالش که بوزن اَفْعَال و اِسْتَفْعَال آمده و او و یا ملاتی
 الف ساکن است لهذا در جمیع باب اعلال نمودند و در مصدر اَقَام و اِسْتَقَام و امثالش که
 بوزن اَفْعَلَةٍ و اِسْتَفْعَلَةٍ است و او و یا ملاتی ساکن نیست لهذا در جمیع باب اعلال
 نمودند پس هیچ کلمه برخلاف قاعده نیست ○ سوال فعل را در اعلال اصل قرار
 داده اند و مصدر را فرع چنانکه در قَامَ قِیَامًا و قَاوَمَ قَوَامًا نوشته اند و اینجایکس آن لازم
 می آید که فعل در اعلال تابع مصدر شده ○ جواب این اصالت و فرعیت سخنی است
 سرری اصل در اعلال و همچو احکام اینست که وحدت حکم باب منظوری باشد تا صیغ
 غیر متناسب نشود پس اگر در یک صیغه وجه مقتضی قوی اعلال شود در همه صیغ اعلال
 می کند و اگر در یک صیغه مقتضی قوی تصحیح یافته شود همه صیغ را صحیح میدارند مراعات این
 معنی که مقتضی در اصل یافته شد یا در فرع هرگز ملحوظ نیست مثلاً بودن او و میان یائے
 مفتوحه و کسره ثقیل است و مقتضی حذف او و لهذا در یَعِدُ و او را حذف کردند و در دیگر صیغ
 بر عایت تناسب یا مثلاً اجتماع دو همزه زانده در اول مضارع ثقیل است و مقتضی حذف

سوال اگریم که در اصل اء اگریم بود همزه دوم را حذف کردند و او چرا بدل نکردند و وجود یک قاعده ابدال موجود است جواب ابدال بود و در جائی واجب است که همزه دوم اصلی باشد و این هر دو همزه زائده است لهذا برای کثرت استعمال و تخفیف همزه دوم را محذوف گردانیدند **لے** اشارت است بآنکه بعضی این لغات را از باب سمع بیع نیز خوانند درین صورت تردد باقی نماند و صاحب صراح نیز بعضی بعض را از باب سمع آورده و در قاموس گفته که از فتح هم آمده **سوال** در قرآن تعالی و ین ملک الخ و بعضی لام از باب فتح وارد است با وجودیکه صحت و بوضع عین یا لام کدام حرف از حروف حلقی موجود نیست **جواب** بر تقدیر این قرائت این لغت از باب تداخل خواهد بود و بی تداخل آنست که ماضی از باب دیگر و مضارع از باب دیگر باشد و هر دو از یک باب استعمال کرده شود و از همین قبیل است زکری یزکری که نزد بعضی از باب نصر و نزد بعضی از سمع آمده است پس ماضی آنرا از نصر و مضارع را از سمع گرفته از باب فتح گردانیدند

همزه دوم لهذا در اگریم که در اصل اء اگریم بود همزه دوم حذف شده و در یگریم و منکریم و نکریم این علت موجود نیست صرف بر رعایت تناسب حذف کردند بے لحاظ این معنی که یعد اصل است و تعد و غیره فرع آن میا اگریم اصل است و منکریم و غیره فرع آن والا اگر غائب را اصل قرار دهند تابع کردن میکریم مر اگریم را بے جای شود و اگر متکلم اصل باشد اتباع اعد بعد مر بعد رانا زیبا می گردد **سوال** ازین تقریر واضح شد که اصل قاعده در یعد یافته می شود و تعد و اعد و بعد تابع آن هستند پس آنچه که درین رساله نوشته که تقریر قاعده در مطلق علامت مضارع می باید صرف دریا تقریر قاعده نمودن و دیگران را تابع قرار دادن تطویل لا طائل است غلطی شود **جواب** در تحریر قواعد دو مقام است یک تقریر قاعده دیگر بیان نکته و سبب حکم قاعده در تقریر قاعده بیان کلی باید که شامل جمیع جزئیات باشد و در بیان نکته و سبب شرح نموده شود که علت حکم چنین یافته شد در فلال صیغه و دیگران را تابع کرده اند در اصل تقریر تفریق نمودند موجب انتشار ذهن می شود و لهذا عادت محققین همچنین است کما تروی فی الفصول الاکبریة و الاصول الاکبریة و سایر کتب اولی التحقيق و تحقیق اصالت و فرعیات فعل و مصدر بعد ازین در همین باب حسب افادات جناب استاذی خواهد آمد **افاده** ابی یابی را که از فتح یفتح بے آنکه عین یا لامش حرف حلق باشد آمده شافیه گفته اند و کلمات دیگر مثل قل یقلی و عَص یعص و یقی یقی علی بعض اللغات هم از فتح

لے این قرینہ است بر مذہب کسانی کہ قائل
است کہ در اشیا قلب واقع نشده بلکه بر اصل خود
بر وزن افعال بوده است و منع صرف آن محض
بنابر توهم آن بر وزن فعل واقع گردیده است
لے غیر منصرف اسمیت کہ دو سبب از اشیا
منع صرف درو باشد و اسباب منع صرف در است
عدل و وصف و تانیث و معرف و جمع و ترکیب
و وزن فعل و الف و نون زائد تان و تقریب بر یک
در نوک در دست و مثال آن چون عرواح و طلحہ
و زینب و ابراہیم و مساجد و معدیکرب و احمد
و عمران و از جمله اسباب تانیث را کہ بالف مقصور
و ممدودہ باشد و همچنین جمع اقصی را کہ قائم مقام
دو سبب گردانیدہ اند و حکم غیر منصرف آنست
کہ جر و تنوین بران نمی آید لے نزدیک و پیوستہ
اصل اشیا شیا بر وزن فعل بوده است لام را بر
قامقدم گردانیدہ برائے کہ اہمیت اجتماع ہمزتین
لے و این قاعدہ در معرفت قلب تحقیق و
تصحیح شیخ رضی موافق و مطابق است کہ معرفت
جمع مقلوبات را از اصل آن باید فہمیدہ
تا منع صرف خلاف قیاس لازم نیاید و داعی دیگر
نیز موافق مذہب خلیل درین جا موجود است
زیرا کہ یکے از طریق معرفت قلب نزد خلیل آنست
کہ اگر قلب را دران لفظ اعتبار نکند مودی باطن
ہمزتین شود و در آن حد نیز ہمچنین است :

بود و او بقاعدہ و وجہ ہمزہ شد و بقلب مکانی بجائے فارستہ بقاعدہ آمن الف شد
پس آور بر وزن اعقل شد و گاہے بہر دو عین بجائے لام چون قسی در قوس
جمع قوس سین را بجائے و او ہر دند و او را بجائے سین قسو و شد پس بقاعدہ ۱۵ مثل بی
گشت و گاہے بہر دو لام بجائے فاد فاجائے عین و عین بجائے لام چون اشیا
کہ در اصل شینا بود اسم جمع شئی مثل نعماء اسم جمع نعمت و اشیا بر وزن افعال
نمی تواند شد زیرا کہ اشیا غیر منصرف است و بر تقدیر بودنش بر وزن افعال سبب برائے منع
صرف آن یافتہ نمی شود لہذا اصلش بر وزن فعلا قرار دادند کہ ہمزہ ممدودہ سبب منع
صرف است قائم مقام دو سبب و بعد قلب اشیا بر وزن لفعلا شدہ نوشتہ اند کہ
قلب بدگیرا خوان اشتقاقی آن کلمہ شناختہ میشود مثل آور کہ بلفظ دار و واحد و در جمع
دویرہ تصغیر معلوم میگردد کہ در آور عین بجائے فارستہ و همچنین در قسی از لفظ قوس و
لقوس مدرک میگردد کہ اصل قسی قوس بودہ و همچنین قلب شناختہ میشود باین کہ اگر قائل
بقلب نشوند منع صرف بے سبب لازم آید چنانکہ در اشیا و جناب استاذی می فرمودند کہ
ہمچنین قلب شناختہ میشود باینکہ اگر قلب را اعتبار نکنند شد و لازم آید چنانکہ در کل خدمت
چنانکہ منع صرف بے سبب خلاف قیاس است و داعی اعتبار قلب گردیدہ ہمچنین تخفیف
ہمزہ یا اعلال بے تحقق علت خلاف قیاس است و داعی برائے اعتبار قلب میتواند شد
بیان افادات افادہ در یکن و ان یکن گاہے نون را حذف کردہ

بعضی مبتدیان را در آیه **وَإِنْ يَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ خَرْدَلٍ** وارد میشود که حذف نون اصلی ازل یک خلاف قاعده عرب است زیرا که بحر حروف علت و همزه که نام حرف اصلی در کلام اسقاط نمی یابد این شبه محض بسبب قلت تنجی لغت عرب وارد میشود والا از معانیه کتب عربیه بتحقیق میرسد که در اکثر اسما و افعال و حروف حذف غیر حروف علت و همزه در بعضی ازاں بروفق قیاس و در بعضی بروفق سماع واقع است چون حذف **أَحْسَنُ** و **قُرْنٌ** که در اصل ظَلَّتْ و لبست و اقْرَبَتْ

لم یُکِمْ وَإِنْ یُکِمْ میگویند و این حذف را خلاف قیاس گفته اند جناب استاذی غفر الله له تقریر قاعده برائے آل فرمودند و آن ایس که هر فون که در آخر فعل ناقص واقع شود همین دخول جوازم جائز است که حذف گردد هر چند که این قاعده مخصر در همین یک فرد است لیکن کلیت را انحصار در فرد واحد مضر نیست تحلف بعضی جزئیات در حکم مضرست و بس نظیر این تقریر بعضی محققین است قاعده را در لفظ یا الله که با ثبات همزه با حرف ندائی آید یعنی ایس که هر الف و لام که در اسمی از اسمائے الهی بعد حذف همزه بجایش قائم شده باشد بوقت دخول حرف ندا همزه آن قطعی شده باقی ماند ایس کلیه هم منخصر در لفظ الله است و بس

دفع شد و ذاتخند ○ افاده یائے مبدل از همزه چون قلے اِفْتَعَالَ باشد نامی شود چون اِیْتَنَکَلْ و اِیْتَمَرْ لَکَذَا اِتَّخَذَ که در آن یا تا شده شاذ گفته اند جناب استاذنا المرحوم برائے دفع شد و ذات می فرمودند که تا در اتخذاً اصلی است مجرد آن تَخَذَ یَتَخَذُ بوده است نه اَخَذَ یا خَذَ و بودن تَخَذَ بمعنی اخذاً بیضاوی واضح می شود پس اِتَّخَذَ مثل اِیْتَعَلَ است که ماخوذ از اِیْتَعَلَ و تا را که اصلی است ○ تحقیق اصالت و فرعیت مصدر ○ افاده فیما بین بصریین و کوفیین اختلاف است در ایس که فعل اصل است یا مصدر کوفیان باول قائل اند و بصریان بثنائی و اصل اختلاف در همین است که آیا فعل ماضی را ماده و اصل قرار داده مشتق منه باید گفت و مصدر را فرع و مشتق ازاں یا بالعکس پس بصریان با مر معنوی استدلال می کنند که معنی مصدری ماده و اصل برائے معانی جمیع

بوده در مثال اول لام اصلی و در دوم و سوم سین و در چهارم را مخدوف گردیده و همچنین در اسما چون نَاسٌ و سَمَةٌ و ذُو که در اصل اناس و ساه و دون بوده است و در حروف چنانچه در من اسما علم را و علی الما علم را میخوانند و در من مذکر و من مذکر و مستعمل است و همچنین در دیگر کلمات حذف حرف اصلی در غیر حرف علت و همزه واقع شده و علماء صرف آنرا در مقام خود بر ضبط آورده اند و ازین قبیل در یک فون را بروفق قاعده مذکور در متن حذف گردانیده اند و سیبویه در ایس باب شرط کرده که حرف ساکن بعد نون نباشد و الا نون مذکور بالیه اسقاط نخواهد یافت چون قوله تعالی لم یُکِمْ اَلَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْکِتَابِ و فصاحت عرب قدیمها و جدیدها استعمال لم یک در کلام خود نموده اند چنانچه امره العقیس بن حجر کندری که چهل سال قبل از زمان سعادت توانا آن آنحضرت افصح شمرائے عرب بوده است در قصیده معلقه خود گفته و آن قدر سار تکب منی خلیفه فی فسی ثیابی من ثیابک سله بداند که در اصل لفظ الله سه مذنب است اول آنکه در اصل اِلَآهٌ بود بمعنی معبود همزه را حذف کردند لاه شد بعده الف و لام تعریف را قائم مقام همزه مخدوف گردانیدند و لام را در لام ادغام نمودند الله گفت دوم آنکه اصل آن لاله بود و حرکت همزه نقل کرده بمقابل دادند و همزه را حذف نموده و لام اول را ساکن گردانیده در دوم ادغام نمودند الله شد و سوم آنکه اصلش لاه بوده و این لفظ سریانی است بعد ازاں چون معرب گردند الف آخر را حذف نمودند بعده و در اول آن الف لام در آورده

لام را در لام ادغام نمودند الله شد و مذنب اول اصح است چنانکه از بیان مصنف ثابت میشود سله یعنی مصدر را مشتق من قرار دهند و فعل ماضی را مشتق زیرا که معنی مصدر در جمیع افعال و اسمائے مشتقه یافته میشوند پس مصدر را اصل آنها خواهند گفت و فعل را فرع و دیگر وجه استدلال شان آنکه مفهوم مصدر واحد است و مفهوم فعل متعدد از جهت دلالت آن بر حدوث زمان و احوال قبل متعدد است دیگر آنکه مصدر را اسم است و اسم مشتق از فعل است و افعال برائے استا و بجانب او محتاج اند جواب ایس استدلال نیز از جانب کوفیان در مطلوبات بمقام خود مذکور

اُفعال و اسمائے مشتقہ است پس لفظ مصدر ہم مادہ و اصل برائے جمیع مشتقات
 باشد و کوفیاں با امور لفظیہ استدلال می کنند مثلاً اکثر مصدر تابع فعل در اعلال میا
 و اعلال از امور لفظیہ است پس مصدر را فرع فعل در لفظ و مشتق از آن می باید گفت
 ○ جناب استادنا المرحوم مذہب کوفیین را ترجیح میدادند و فی الواقع دلائل قویہ بر

رحمان مذهب کو فہمیں قائم ست اول اینکه گفتگو در اشتقاق است و اشتقاق از امواء لفظیہ است اگرچہ علاقہ بمعنی ہم دارد پس در لفظ فعل ماضی و مصدر تامل باید کرد کہ آیا

لفظ فعل ماضی لیاقت ماده بودن میدارد یا لفظ مصدر و عند التامل مدرک میگرد که لفظ فعل لیاقت مادیت دارد نه لفظ مصدر زیرا که جمله حروف که در فعل ماضی یافته می شود

بالضرورت در مصدر یافته می شود و لا عکس ○ و هم جز بهفت وزن مصادرتلاثی یعنی

مصدر را از حروف فعل ماضی زائد است ○ وظاهرست که لیاقت مادیت همون میدار
که در جمله فروغ یافته نشود، آنکه یافته نشود و هم مزید علیه احق و البقی است باصالت و

مادیت نه مزید ○ و بودن همه حروف فعل ماضی در جمله مصداق عیان است در این شش
واو بهیام که واو موجود در اخشوش و الف موجود در اداها م یافه نمی شود و جش اینکه واو

الف در مصدر بسبب کسرہ ما قبل حسب اقتضائے قاعدہ یا گردیدہ پس بالاصل واو
الف در مصدر موجود است ○ و اگر مصدر مادہ بودے ماضی اخشین و ادخیم آمدے

دور اصطلاح اہل تصریف عبارت از وہان
تناسب است میان دو لفظ و آن بر قسم است
یکے صغیر و آن تناسب دو لفظ در حروف و ترتیب
است چون **مَرْبُ** از **مَرْبُ** دوم کبر و آن تناسب
لفظ است بدون لحاظ ترتیب چون **جَنْدُ** از **جَنْدُ**
سوم کبر و آن تناسب و اتحاد مخرج است بدون
لحاظ ترتیب و حروف چون **بُحْنُ** از **بُحْنُ** زیرا کہ
با و عین ہر دو از حروف حلق اند لهذا **بُحْنُ** از **بُحْنُ**
و **بُحْنُ** از **بُحْنُ** منہ خوانند و مراد اہل تصریف از
اشتقاق اشتقاق صغیرست و او از تسہیل اخیر
مقصود نہ **ع** این حصہ بر سبیل استقرات
والا و از ان مصادد ثلاثی قاعدہ مقرر نہادہ

که جواب سوال مقدر که یک در اخشیان و ادبیام است در اخشون و ادبام یافته میشود و او را در اخشون و الفیکه در ادبام است و در

مصدر غیر موجود است و لغیر جواب در متن مذکور
 اخیششان در اصل اخیشو شان بود و ساکن
 و ما قبل آن کسور و ا یا شد و همچنین اذ بیما
 کسره و ا و ا شات الف بوده الف ساکن و ما قبل

آں مکسور الف یا اگر دیدار خشیستان و ادبیا گشت
 زیرا که در مصادر آں یا موجود است و
 همچنین در دیگر افعال واسطه مشتقات وجود

..... یا خدا کوری باید :-
 ع و از همین قبیل است شعر ضائی ابن حشر
 البرجمی
 و من یأمل بالآخرة والاولی

فَأَنى دَقِيارِها لَغَرِيبُ

لے دفع دخل کہ گفتہ شود جائز است کہ یاد در
 اخشیان و ادہیام است در اخشوش و ادہام
 بواو والف ابدال یافتہ باشد بر این تقدیر مختلف
 فعل از مصدر لازم می آید : لے جواب سوال مقدر
 از طرف بصریال بر کو فیان وارد میشود کہ بر مذہب آنجا
 جمیع حروف کہ در فعل ماضی ست وجود آن در مصدر کہ
 فرخ آنست می یابد و حال آنکہ عین مکرر کہ در فعل ماضی
 باب تفعیل ست در مصدر آن یافتہ می شود پس ہرچہ
 توجیہ شاید نسبت این باب خواہد بود همچون توجیہ در
 اخشیان و ادہیام نیز مقیر باین ساخت : لے
 و توجیہ دیگر نیز در این باب می تواند شد کہ نزد سیبویہ اصل
 تفعیل فعال بودہ است حرف مکرر را حذف نمودہ تا لے
 عوض در آورد و الف بعد عین می گردانید چنانکہ قبل
 ازین ترقیم یافت : لے و ازین قبیل است لفظ قراط
 کہ در اصل قراط بکسر قاف و تشدید بر آورده زیرا کہ جمع
 آن قراط آمدہ است حرف تضعیف آن را بیا بدل نمود
 قراط گشت : لے و ازانی الصراح ۵۵ سوال یا را در
 تسمیہ و غیر آن چرا حذف نمودند جواب زیرا کہ اگر یا
 را حذف نمی کردند و بعد از تراعی یا شدہ در یا دغا
 می یافت و درین صورت بسبب تشدید یا ثقل عظیم می آید
 و اما تنصیص بر حذف یا لے تفعیل از آن جهت نمودہ اند
 کہ مدہ است و قابلیت حرکت نمیدارد پس اگر یا لے ثانی
 را حذف کنند بر این تقدیر بسبب الحاق تا لے تاثیرت
 مدہ را متحرک بایند گردانند و این امر ممنوع است : لے
 مقیر در لغت زنے را گویند کہ بچہ نواید در اصطلاح
 عبارت ست از مصدر کہ فعل از آن مأخوذ نشود : لے
 لے مثنی یعنی نکاح و حلف و ضرب و رفتن بر روی
 زمین و کشیدن و ہر چیز کہ از زمین سخت شود و فعل
 آن چون کرم و گفتہ میشود مثنی الکبش ہر گاہ صغیر
 شگافہ خصیہ بالان بیرون آنند : ۵۵ دفع شبہ کہ از فقرہ سابق پیدا گردیدہ : ۹۰ در قاموس ست قسمہ بستمہ و قسمہ جزاہ ای پارہ گردانیدہ و در قسم چون کرم و قسم چون
 کرم و مصدر آن قسمت ست :

و همچنین ہمہ افعال و اسمائے مشتقہ زیر کہ قاعدہ و وجہ برائے ابدال یا بواو در اخشوش
 و بالف در ادہام یافتہ نمی شود ○ و در مصدر تفعیل کہ حرف مکرر ماضی یافتہ نمیشود
 محققان گفتہ اند کہ اصل یا لے تفعیل آن حرف مکرر بودہ مثلاً تَحْمِیْدٌ در اصل تَحْمَدٌ بود
 میم دوم را بیا بدل کردند اکثر در مضاعف حرف دوم را برائے دفع ثقل بحرف علت بدل میکنند
 چنانچہ در دَشَمًا کہ اصلش دَشَمًا بود سین آخر را بالف بدل کردند ○ سوال اینکہ
 گفتی بَتَصْفَرَةٍ وَ تَسْمِیَةٍ وَ سَلَامٌ وَ کَلَامٌ مصادر تفعیل و قَالَ وَ قِیَالٌ مصدر مفاعلة
 منقض می شود چہ درین مصادر جملہ حروف ماضی موجود نیست ○ جواب گفتگو
 در اصل مصادر ست کہ کلیتہً در باب باشد مصادر قلیلۃ الوجود اعتبار را نشاناید و سَلَامٌ وَ کَلَامٌ
 را اسم مصدر گفتہ اند و اصل وزن تَفْعِلَۃً تَفْعِیْلٌ بر آورده اند و گفتہ کہ تَسْمِیۃً مثلاً در اصل
 تَسْمِیۃً بود یا را حذف کردہ تا در آخر عوض دادند و او بسبب را بعیت یا شدہ و در قِیَالٌ
 الف کہ در ماضی بود بسبب کسرہ ماقبل یا شدہ و قِیَالٌ مخفف آنست پس در جملہ مصادر
 ہمہ حروف فعل ماضی و لو تقدیراً موجود ست ○ دوم آنکہ فعل بے مصدر یافتہ نمیشود
 مثلاً لَکِیْسٌ وَ عَسٰی پس اگر مصدر اصل باشد وجود فرع بے وجود اصل لازم آید مصدر لے فعل
 نیامدہ و بعضے مصادر را کہ عقیمہ گفتہ اند مثل مثمن و تقسیم کہ ازین ہر دو جز فاعل نیامدہ پس
 بودن اینہا این چنین مسلم نیست چنانچہ از قاموس واضح میشود ○ سوم این کہ بصریال
 بودن معنی مصدری را مادہ برائے معانی افعال و مشتقات دلیل بر اشتقاق لفظ فعل از لفظ

مصدر قرار داده اند ○ این معنی بعد تامل در حقیقت اشتقاق لفظی محض باطل می گردد
و حقیقت اشتقاق لفظی این است که در دو لفظ تناسب باشد لفظاً و معنی و هر جا از لفظ
اعتبار بنا بر لفظ دیگر سهل باشد لفظ دوم را معنی و مشتق از لفظ اول قرار دهند صورت صوغ
آوانی و محلی از ذهاب و فضا که ماده ذهاب و فضا علمیده اولاً موجود است و در آن تصرف کرده
آوانی و محلی می سازند این جا نیست که مشتق منزه علمیده اولاً موجود بود و در آن تصرف کرده مشتق
را ساخته اند تحقق مشتق منزه مشتق باعتبار وضع و استعمال در زمان و احد است ○ پس در
دلیل اشتقاق فعل از مصدر کصوغ الاوانی و المحلی من الذهاب و الفضا ذکر نمودن قیاس مع
الفارق است ○ فائده غیر محققین در بیان این اختلاف و تحریر دلائل طرفین عجیب
خبط می کنند تقریر اختلاف در مطلق اصالت و فرعی می کنند و در بیان استدلال می گویند
که بصریای باین جهت مصدر را اصل می گویند که فعل از مصدر مشتق است و کوفیای باین
جهت فعل را اصل می گویند که مصدر تابع فعل است در اعلال باز محاکمه می کنند که مصدر
من حیث الاشتقاق اصل است و فعل من حیث الاعلال اصل است و اصل حقیقت
آنست که تحریر نمودیم ○ بالجمله نزد بصریای شش اسم مشتق اند اسم فاعل و اسم مفعول
و اسم ظرف و اسم آله و صفت مشبه و اسم تفضیل و نزد کوفیای هفت شش مذکور و یک مصدر
و اصل اختلاف در اشتقاق است که فعل از مصدر مشتق است یا مصدر از فعل و دلائل
قویه مقضی ترجیح ثانی است که مذهب کوفیای است ○ افاده و او در جمع مذکر غائب و

له این کلام معنی است بر رد تقریر بصریای که
اشتقاق فعل از مصدر بر طریق صوغ آوانی و
محلی از ذهاب و فضا قرار داده اند یعنی چنانکه
ظروف و درایر که از ذهاب و فضا سازند در آن
اصل فضا و قیمتش باقی می ماند و بهائی و قیمتی
دیگر بر آن زیاده می شود همچنین لفظی که از مصدر
ساخته شود ماده و معنی مصدر در آن باقی ماند و
صورت و معنی دیگر در آن بوجه اشتقاق حادث
گردد چنانچه در احزاب که مشتق از ضرب است
حروف ضرب و معنی آن باقی است و بهیئت
دیگر در آن حادث گردد و حاصل این تقریر آنست
که اگر فعل را اصل و مصدر را از فرع قرار دهند
معنی فعل بعینه در مصدر باقی نمی ماند بلکه نقصان
و اودی شود زیرا که فعل دلالت بر دو معنی دارد
یعنی حدث و زمان و مصدر صرف دلالت بر حدث
می دارد و معنی دیگر در آن مفقود است درین صورت
تخلف فرع از اصل در معنی لازم می آید و آن
منتقص است : که قیاس کردن چیزی را بر
چیزی بلامناسبت و اشتراک میان هر دو چون
خواص انسان را بر فرس قیاس نمودن : که
و بر این تقریر اصل و فرع بودن کلمه واحد لازم
می آید : که ای مانند ساختن ظروف و زبور را
از زرو نقره :

له زیرا که اگر حذف او و یا در صیغ مذکور بسبب اجتماع ساکنین بود در اضربان نیز الف را حذف می نمودند : **کله** و توجیه دیگر نیز درین باب از بصریای منقول است و آن اینکه در الف نسبت بر او و یا مد بیشتر یافته میشود و مد در حروف قائم مقام حرکت است لهذا در تشبیه اجتماع ساکنین جائز داشتند بخلاف واحد و جمع که در آن این توجیه مفقود است : **کله** و برین تقدیر کلمه از لزوم اجتماع ساکنین و هم از التباس محفوظ می ماند : **کله** تمهید است بر آنکه مقدمه آورده : **هه** سوال درین صورت اجتماع ساکنین چرا جائز است جواب مدغم و مدغم فیه هر دو در حکم حرف واحد اند و مدغم فیه متحرک است پس مدغم نیز بمنزله متحرک گشت برین تقدیر اجتماع ساکنین لازم نمی آید و منشأ اتحاد مدغم و مدغم فیه آنست که تحریر یک بیان در لفظ حرف مدغم و مدغم فیه هر دو بدفعه واحد واقع میشود : **کله** بنا بر آنکه یعنی این قسم اجتماع ساکنین بر حد خود است و از حد خود تجاوز ننموده : سوال اجتماع ساکنین علی حده را در دو کلمه چرا جائز نمی دارند جواب زیرا که اجتماع ساکنین علی حده اگر چه در دو کلمه نیز حاصل است لیکن تا هم خالی از کلفت نیست هر چند شرط اجتماع ساکنین علی حده در دو کلمه نیز است لیکن تا هم نفس اجتماع ساکنین خالی از کلفت نیست لهذا چون احدی را در آخر کلمه که موضع تغیر و تخفیف است واقع شود حذف آن اولی است : **کله** زیرا که او و یا را کلمه علی حده اعتبار کردن و الف را جزو کلمه قرار دادن ترجیح بلا مرجح :

حاضر و یا در مؤنث حاضر که بانون ثقیله حذف می شود بصریای می گویند که بسبب اجتماع ساکنین و کوفیای می گویند که بسبب اجتماع ثقیلین و لهذا الف ساقط نمی شود که ثقیل نیست و بصریای در بیان وجه عدم حذف الف در تشبیه گویند که اگر حذف می کردند واحد و تشبیه با هم ملتبس می شدند ○ جناب استادنا المرحوم درین امر هم ترجیح مذهب کوفیای میفرمود و بر بصریای از جانب کوفیه اعتراض وارد می نمودند که اگر این اجتماع ساکنین مقتضی حذف است بایست نهجیکه نون خفیفه در مواقع الف نمی آید نون ثقیله هم نمی آید تحریر کلام برین مقام آنست که اجتماع ساکنین که در آن ساکن اول مده باشد و ساکن دوم حرف مشد و اگر در یک کلمه باشد جائز است و مده را حذف نکنند چون ضَالِیْن و اُنْحَا جُوْنِ و این را اجتماع ساکنین علی حده می گویند و اگر در دو کلمه باشد اول را که مده است حذف نکنند چون یَحْشَى الله و اُدْعُوا الله و اُدْعِی الله و نون ثقیله با فعل مضارع در حقیقت کلمه علی حده است مگر بسبب شدت امتزاج هر دو بمنزله کلمه واحد شده اند ○ پس می گوئیم که اگر وحدت کلمه را اعتبار کنند باید که او و یا را هم حذف نمایند لَیَقْعَلُوْنَ و لَتَقْعَلُوْنَ گویند و اگر انشینی را اعتبار کنند الف را هم حذف کنند ○ و حدیث التباس سخنی است و شدت اتصال را از نظر اغراض

که طفلان را بآن فریب توان داد و در نزد التباس تا کجا خواهند گریخت هزار جا التباس بسبب اعلال گردیده است مثلاً تَدْعِیْن و احد مؤنث حاضر بسبب اعلال با جمع مؤنث حاضر ملتبس شده و در جمیع ابواب ناقص مکسور العین و مفتوح العین چه مجرد و چه مزید این

التباس موجود است پس این التباس چرا مانع اعلان نشد و نه چیکه تشبیه با واحد مغائر
دارد و ال بر تقدیر همچنین جمع هم جواز التباس در یک و عدم جواز در دیگر و حکم محض سبب
و بعد التزل میگوئیم که برائے تجاشی از التباس اجتماع ساکنین جائز می گردد یا نه بر شق
اول بایست که نون خفیف هم با الف بیاید و بر شق ثانی بایست که نجی که نون خفیف با الف
نمی آید نون ثقیله هم نمی آید و آری که اگر نون ثقیله هم نمی آمد سبیل تاکید برائے تشبیه با الف
نمی ماند کلامی است نهایت سبیل تاکید منحصر در نون نیست بطریق دیگر تاکید می توان کرد
زینی که افعال التفضیل از لون و عیب و مزید و رباعی نمی آید در آن جا ادائے معنی تفضیل
بطریق دیگر میکنند با جمله مذہب کوفیاں که حذف واو یا با نون ثقیله بسبب اجتماع ثقیلین
ست به بخارست و مذہب بصریان پیچ و بر راست نمی نشیند و خاتمہ در صیغ مشکله
مناسب معلوم شد که در خاتمہ کتاب صیغ مشکله قرآن مجید درج کرده شود چه مقصود بالذات
از تعلم صرف و نحو ادراک معانی قرآن مجید است و بیان آن صیغ موجب تذکر و تعلم اکثر قواعد
صرف خواهد شد و قاعده چنین است که در مقام سوال صیغه را بر رسم خطی نویسند
بلکه بوضع تلفظ تا اشکال پیدا کند و درین جا صیغه که قابل استفسار است بعد حرف ص
می نویسیم و بیان آن بعد حرف ب و صل فتقون ب صیغه جمع مذکر امر حاضر معروف
است فأتقون همزه و صل اتقوا بسبب در آمدن فایفتا دو نون که در آخرست نون اول
نیست بلکه نون و قایه است که میان فعل و یائے متکلم برائے نگاه داشتن آخر فعل از کسر
یا یائے ثانی قلیلاً قراتی فأتقون در کورج چهارم پاره الم و حاجب در دیگر آیات نیز این لفظ در قرآن مجید وارد است

حکم بر کسے به سبب حکم راندن و در اصطلاح
جبارت است که به اقامت دلیل و برهان بر دعوی
خود اصرار و در نوبت به یعنی بعد از خود آمدن از
تقریر التباس که سقم این دعوی مبرهن گشت و به
تجاشی بیک سو شدن از کشف و کتر و غیاث
اللفاظ یعنی اگر گویند که اجتماع ساکنین اگر چه ناجائز
است لیکن بسبب خوف التباس آنرا اختیار باید
کرد و به زیرا که موجب عدم دخول خفیف
همین است که اگر نون خفیف مع الف بیاید الف
بجمله اجتماع ساکنین ساقط شود بر این تقریر التباس
بغیر لازم آید پس می گوئیم بر تقدیر که بسبب احتراز
از التباس اجتماع ساکنین ناجائز می بندارند بر این
تقدیر چاره ناچار برائے دفع التباس نون خفیف را
بالف نیز جائز باید داشت و به چنانکه مذہب
کوفیین است زیرا که یونس و کوفیین دخول نون
تاکید خفیف در مجال الف نیز جائز میدانند و اختلاف
یونس و کوفیین درین است که یونس قائل به بقله
سکون است و کوفیاں مجوز که نون بدلیل قول تعالی
و لا تخفیان تخفیف نون و بصریان گویند که در آیه
نون تاکید نیست بلکه نون تشبیه است و اکثر علم
به یعنی اگر گویند که اجتماع ساکنین در هیچ حال
خواه خوف التباس باشد یا نه جائز نباید بود و به
در این چنین محال یعنی اسم تفضیل با اتصال
لفظ اشد و مثلاً آن ادای نمایند چنانچه گوئی اشد
بیاضاً و اشد عیاناً چنانکه سابق گذشت و به
یعنی مبر از تشبیه تردد و انکار است که مخالف ادیان
دست نتواند یافت و به زیرا که در اول لفظ
صیغه حرف ص واقع است و ابتدا لفظ بیان از
بائے موحده میشود و به در آیه که میم تشرعوا

له وقایه در لغت بمعنی نگاه داشتن است
و این نون را نون وقایه ازان گویند که آخر فعل
را از کسره که بسبب یائے متکلم عارض گردیده
است نگاه میدارد: **له** در آیه یَلْبِسُ اشْرَیْلَ
اَزْکُوْدَ اِنْعَمَیْ اَلَّتِیْ اَنْعَمْتَ عَلَیْکُمْ وَاَوْفُوا
بِعَهْدِیْ اَوْ یَبْعَثْ کُوفَرًا یَا فَاذْهَبُوْنَ
رکوع چهارم پاره الم و در دیگر مواضع نیز این لفظ
وارد است: **له** تَمَرَّأَ اَیْنُ اسْتِ اِلٰی رَبِّکَ
رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً فَاذْهَبْ فِیْ عِبَادِیْ وَاذْهَبْ
جَنَّتِیْ ترجمه اش اینست که ای نفس مطمئنه باز گرد
بِرب خود حالیکه خوشنود باشی و خوشنود دارنده پس
داخل شود در بندگان من و داخل شود در جنت من
در پاره هم سوره و انفرج: **له** در آیه قُلْ اَرْجِعُوْا
وَرَاۤءَ عُرْسِکُمْ فَالْتَمِسُوْا اَنْوَاعًا لِّمَا خَلَقْتُمْ رِکْع دوم
سوره حدید: **له** اِی رِبِّیْ مَنِ الْمَرْکُوزَانِ
در جزم لازم و متعدی بمعنی بازگشتن و بازگردیدن
هر دو آمده که از فی الصراح: **له** حَتّٰی اِذَا جَاءَ اَحَدُکُمْ
اَلْمَوْتُ قَالَ رَبِّ اَرْجِعُوْنَ قَدْ اَلْمُ الْمَوْتُ سوره
مؤمنون رکوع ششم: **له** اصل آن را اجتناب
و ما انفطر ولا انفرج و ما استورد هست همزه وصل
الف ما و لا بسبب اتصال ما بعد ساقط گشت: **له**
له اَحْلُوْا لَکُمْلٰی اَحْلِیْلًا یَّحْشُوْنَ اَخْشَوْشَ
بَحْشَوْشٍ اَخْشِیْثًا **له** در آیه یَا اَیُّهَا النَّاسُ
اعْبُدُوْا رَبَّکُمْ الَّذِیْ خَلَقَکُمْ وَالَّذِیْنَ مِنْ
قَبْلِکُمْ تَعْلَمُوْنَ تَقْوُوْنَ پاره الم سوره بقره
رکوع سوم:

می آید اصل فَا تَقْوُوْنَ بوده یائے متکلم را حذف کرده بر کسره نون وقایه اکتفا کردند
که اکثر چنین می کنند بعد ازان کسره بسبب وقف ساقط شد فَا تَقْوُوْنَ گشت و این
صیغه ناقص است از باب افتعال حسب معمول از تَقْوُوْنَ اَل راسخه اند و تَقْوُوْنَ
در اصل تَقْوِیُوْنَ بوده ضمه یا بعد از حرکت ماقبل بما قبل داده یا را وا کرده با جَمْع
ساکنین بینداختند تَقْوُوْنَ شد **له** فَاذْهَبُوْنَ ب مثل فَا تَقْوُوْنَ است جز اینکه
صحیح است از فَمَنْ لَفَع **له** فائده اکثر بسبب لحوق نون وقایه بعد افعال موقوفه یا
منجزه که بعد حذف یائے متکلم بر نون وقف می آید صیغه اشکال پیدای کند طالب علم
متحیر میشود که با وصف جزم و وقف نون اعرابی چگونه آمده و همچنین افتادن همزه در درج
کلام موجب اشکال صیغه میشود بالخصوص که حرف کلمه دیگر را که اتصال آن سبب سقوط
همزه شده با صیغه ضم کرده پرسند چون تَرْجِعِیْ اِیَّیْ اَیُّهَا النَّفْسُ الْمَطْمِئِنَّةُ اَرْجِعِیْ **له**
و کَلِمَاتُ الْعَبْدِ وَاِیَّیْ اَیُّهَا النَّاسُ اَعْبُدُوْا وَاَوْکِرْجِعُوْا اَرْجِعُوْا وَاَوْکِرْجِعُوْنَ اَرْجِعِیْ **له**
اَرْجِعُوْنَ وَاَوْکِرْجِعُوْنَ وَاَوْکِرْجِعُوْنَ اَرْجِعِیْ اَرْجِعِیْ اَرْجِعِیْ اَرْجِعِیْ **له**
پس مَجْتَبِ مَقْطَعِ لَفْجِ مَسْئُوْرٍ و امثال آن میشود و باعث اشکال میگردد بالخصوص
در باب افعال که لا صورت لن بر ماضی و ما صورت من پیدای کند محمولین علاوه جمع مذکر
مفعول که پرسیده شود بهمین قاعده برمی آید که ما اَحْلُوْا لَکُمْلٰی صیغه جمع مؤنث غائب نفی ماضی
مجهول ست ناقص از باب افیعال **له** و اکثر مَضٰی وِیْنَ می پرسند و آن بهمین صیغه

له و کسیکه اطاعت کند خدا و رسول او و نیز
از خدا در آنچه صادر شده از وی و برسد از خدا
تعالی و تقوی کند در بقیه عمر خود و آیه اینست
وَأَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ إِذَا قُلْتُمْ بِرَبِّكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْتَبِعُوا صَفَايَ إِذْ تَقُولُ لِرَبِّكِمْ أَتَعْلَمُونَ
سوره نور کوع هفتم: ۱۰
وَأَخَاهُ وَارْتَبِعُوا فِي الْمَدَائِنِ خَيْرُهُمْ يَوْمَ
يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاجِدٍ عَلَيْهِمْ ۝ پاره قال الملأ
الذين سورة اعراف رکوع چهاردهم و در پاره و
قال الذين همین بتغیر بعض کلمات دارد گردیده
سوره شعراء: ۱۰
الدَّيْلَةُ وَالْمُسْكَنَةُ وَبَاءٌ يَفْضَلُ مِنَ اللَّهِ
ذَلِكَ بَأْنَهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا
عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ پاره الم آخر رکوع
هفتم: ۱۰
الَّذِينَ اسْتَفْضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَهُمْ آيَةً
وَجَعَلَهُمُ الْوَاقِعِينَ ۝ پاره امن خلق السموات
سوره قصص رکوع اول: ۱۰
فَذَلِكُنَّ الَّذِينَ لَمُتْنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوْنَهُ
عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمُوا وَلَكِنْ لَمْ يَعْمَلُوا
أَمْرًا لَيْسَ جَنًّا وَكَانُوا فِئًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ۝
و اما من دایه سوره یوسف رکوع چهارم حکایه عن
قول زلیخا فی الزام لیسار مصر: ۱۰
وَأَشْهِدِي فِي ذُنُوبِي عِنْدَ مَا تَوَقَّيْتُ مِنَ الْبَشَرِ
أَحَدًا فَقَوْلِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا
فَلَنْ أَكَلِمَ إِلَهُكُمْ إِلَّا شَيْئًا ۝ پاره قال الم اقل لك
سوره مريم رکوع دوم: ۱۰

بسبب لام امر افتاده ۱۰ **ص** وَيَقْفُ ب صیغه واحد مذکر غائب اثبات مضارع معروف ناقص از افتعال يَتَقَيُّ بود بسبب جزم که بعطف ما قبلش آمده یا حذف شده صیغه ما قبلش چنین است وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَقْفُ بسبب مَنْ يُطِيعُ وَيَخْشِ وَيَقْفُ هر سه مجزوم گشتند درین دو حرف علت بسبب جزم افتاده و در مَطِيعُ عین که لام کلمه است ساکن شده بود چون بالام ما بعد آن اجتماع ساکنین شد عین را کسره دادند و یَقْفُ بعد حذف یا بسبب لحوق ضمیر مفعول صورت وزن فَعْلٌ پیدا کرده لهذا ف را ساکن کردند یَقْفُ شد ۱۱ **ص** اِنْجِهْ صیغه واحد مذکر امر حاضر معروف ناقص از افعال بلوق ضمیر واحد مذکر غائب مفعول اِنْجِهْ شد چون در قرآن مجید بعد آن لفظ وَأَخَاهُ واقع شد چه و صورت وزن فَعْلٌ چون اِنْجِهْ پیدا کرده قاعده عرب است که درین وزن هم وسط را ساکن میکنند پس با را ساکن کردند اِنْجِهْ وَأَخَاهُ شد ۱۲ **ص** عَصَوْا صیغه عَصَوْا جمع مذکر غائب ماضی معروف است چون رَمَوْا و اعطفا بعد آن آمده در مَعَصَوْا و کَانُوا یَعْتَدُونَ و قاعده چنین است که و او غیره در و او عطف ادغام می یابد لهذا عَصَوْا و کَانُوا شد ۱۳ **ص** اٰمَنُ ب اَنْ تَمُنْ صیغه متکلم مع الغیر مضارع معروف است منصوب بآن مضاعف از نصر مثل نَمُنُّ نون اَنْ در نون متکلم ادغام شده ۱۴ **ص** لَمُتْنِي ب صیغه در اصل لَمُنْتُ بود جمع مؤنث حاضر اثبات ماضی معروف اجوف از نصر مثل قُلْتُنَّ نون و قایه و یا ئی متکلم در آخرش آمد لَمُتْنِي شد ۱۵ **ص** اِمَّا تَرَيْنَ ب صیغه واحد مؤنث حاضر اثبات مضارع معروف بانون ثقیله مهور عین و ناقص است از

فتح در اصل ترین بوده بسبب نون ثقیله نون اعرابی حذف شده و یا را که غیر مرده بود بسبب اجتماع ساکنین با نون ثقیله کسره دادند **ترین** شد و **ترین** در اصل **ترایین** بود و همزه بقاعده یسئل که در افعال رویت و جوبیت بیفتاد و یا بقاعده **ترمین** و پیش ازین نوشته ام که چنانچه نون تاکید در آخر مضارع مثبت بعد لام تاکید می آید همچنین بعد ما شرطیه هم می آید بهمین جهت **اما ترین** شد **ص ۱۵**
الْوَرَب صیغه لم ترست واحد مذکر حاضر نفی محمد لم در فعل مستقبل معروف از رویت که اطلاق جمله صیغ آن در تصاریف افعال دانسته بسبب آمدن همزه استفهام **الم تر** شد **ص ۱۶**
قَالِینَ صیغه جمع مذکر اسم فاعل ناقص از ضرب معنی دشمن دارندگان **قَالِینَ** بود بقاعده **را مین** اعلال کردند هر چند که این صیغه اشکال ندارد و لیکن اکثر صیغه بسبب اشتراک با سمی دیگر در دیگر زبان اجنبیت پیدا میکند **قالین** فرشی میباشد باین جهت این صیغه را اشکال پیدا شده **حکایت** یک از طلبائے بریلی بزمانی که رامپور بودم وارد رامپور بودم و شرح طلاء من میخواند و کتب صرف زین پیش از من در بریلی خوانده بود حسب عادت خود مشق بیان صیغه از و کنانیده بودم و صیغهائے مشککه محفوظ داشت یک از طلبائے منتفی رامپور مستعد مناظره با این طالب علم شد هر چند این بیچاره عذر عدم مساوات و تباین بین **الذین** کالمشترقین پیش کرد رامپوری نشنید این بیچاره حسب دستور طلبه عاقلین که در مجموع موقع ابتدائے استفسار از جانب خود مصلحت میداد آغاز مناظره باین وضع کرد که از رامپوری پرسید که آسان چه صیغه است بجز **استماع** عقل رامپوری بچرخ آمد و هر چند فکر خود را گردش داد سیرش بر جبه از بروج این صیغه نرسید و چون خمسه **متحیره** آن صیغه را بیرون آوردند **ص ۱۷** بیخ کواکب سیاره

لحمه در آیه **الْعَرَّتْ** کيف فعل و **لحمه** باصوب الفی و این لفظ در کلام مجید بکثرت وارد است **لحمه** در بعضی مرتبه است و این لفظ درین مقام بر سهیل ابهام واقع است زیرا که ارباب پیوسته دو اثر فلک را بر سهیل و شصت حصه منقسم ساخته اند و هر حصه را از آن درجه خوانند و مشرقین مراد از مشرق و مغرب را مشرق و مشرق را مغرب گفتن بنا بر تغلیب است و تغلیب آنرا گویند که یک شیء غالب را از دوشی که با هم مقابل باشند غلبه داده اطلاق آن بر دیگر که همان اسم شیء غالب را تشبیه نمایند چنانکه مشرق و مغرب را مشرقین گویند بمطابق شرافت طلوع از مشرق و همچنین لفظ **والدین** علی الاطلاق و آنکه والد به نسبت والد و غالب و اشرف است و بدانکه ایراد لفظ در چنین و مشرقین درین مقام بمناسبت لفظ آسان است و لطف آن واضح **ص ۱۸** کطرف مقابل را در استعداد از خود زیاده و خود را از آن کم معاینه نمایند زیرا که درین صورت اگر ابتدا مناظره از طرف ثانی واقع شود شاید که جواب آن تا آن و تقصیر بطور آید و چون آغاز مناظره از این طرف کنند اگر جانب دیگر از جواب آن فروماند فهو المطلوب و الا رد تقریر و مناظره فرصت و وسعت ظهور خواهد یافت **ص ۱۹** لفظ **جرت** دو معنی دارد یک آنکه مراد از آسان است و دوم معنی گردش و مراد درین مقام معنی ثانی است و لطف ایراد این لفظ درین مقام برابر با ب دکار و دش است و این صنعت در اصطلاح بلاغت ایهام خوانند **ص ۲۰** الفاظ گردش سیر روح هر دو در این مقام بحسب مناسبات لفظ آسان ایراد یافته است و در وجه صیغه در این جامد از تصرفات صیغه که گویند آن صیغه را بیرون آوردند **ص ۲۱** بیخ کواکب سیاره

سوائے قرد و شمس و آن عطارد و زهره و مریخ و مشتری و زحل باشد و متحیره اذان گویند که اینها را گاه گاه رجعت میثور یعنی سیر معمولی ماگراشته بجانب عقب خود میر میکنند و باز اذان طرف گردید بسیر معمولی خود می آیند **جراث اللغات**

له اَكْرَمَنْ وَاَهَانَنْ صیغه واحد مذکر غائب
اثبات ماضی معروف بهمین وضع هستند: **لَهُ**
قَالَ اِنِّي لَعَمْرِكُمْ مِنَ الْفَالِقِينَ گفت برآئینه
من برائے من شما از دشمن دارید گانم: **بِ** پاره قال
الَّذِينَ سوره شعراء رکوع نهم: **لَهُ** وَلَقَدْ بَلَغَ
اَشَدُّهُ اَذْيَانًا حَكَمًا وَعَلَيْنَا ذِكْرُكَ نَجْرِي
الْمُحْسِنِينَ پاره و ما من دایه سوره يوسف رکوع
سوم: **لَهُ** فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ اِيْمَانُهُمْ لَهَا
رَاَوْ اَبَا سَنَّا پاره فمن اعظم سوره مؤمن رکوع نهم
لَهُ وَانْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبُكُمْ بَعْضُ الَّذِي
يَعِدُّكُمْ اِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِئٌ
كَذَّابٌ پاره فمن اعظم سوره مؤمن رکوع چهارم
قَالَ لَوْ اَنَّكُمْ تَعْلَمُونَ الْمُحْسِنِينَ پاره تبارک الذي
سوره مدثر رکوع دوم حکایه عن اهل السقر قالت
اَنِّي يَكُونُ فِي عَلَامَةٍ لَّوْ يَمْشِي بِشَرِّ وَ
لَوْ اَنَّكَ بَقِيَّةٌ پاره قال الم اقل لك سوره مریم
حکایه عنهما رکوع دوم: **لَهُ** در آیه اَفَمَنْ يَهْدِي
اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يَنْبَغِ اَمَّا لَا يَهْدِي
اِلَّا اَنْ يَهْدِي فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ پاره
یستندون سوره یونس رکوع چهارم آیه طویل است

حیرال بماند **○** سببش همون اشتراک لفظی ست ورنه صیغه مشکل نیست بروزن
افْعَلَانْ تشبیه اسم تفضیل ست نون بسبب وقف ساکن شده **○** ویکن که صیغه تشبیه
مذکر غائب ماضی معروف باشد از باب افعال که در آخر نون و قایه ویائے متکلم بوده یا حذف
شده و کسره نون بسبب بیفتاد **○** ولفظ قَالَيْنْ دو احتمال دیگر دارد یکی آنکه جمع مؤنث
امر حاضر معروف باشد ناقص از مَفَاعَلَتْه قَالِي يَقَالِي ماخوذ از قُلْتِ بمعنی داشتن دیگر
آنکه واحد مؤنث حاضر معروف باشد از همون باب نون و قایه ویائے متکلم در آخر آن لاحق
یا حذف گشته و کسره نون و قایه بسبب وقف بیفتاده لیکن این هر دو احتمال در قرآن مجید
جاری نمی تواند شد زیرا که معرف باللام واقع شده **اِنِّي لَعَمْرِكُمْ مِنَ الْفَالِقِينَ** **○** قَوْلَيْنْ که
اول صیغه جوانا مویی کتاب مشهور است از همین باب ست جمع مؤنث غائب اثبات ماضی مجهول
○ فائده در کتاب مذکور اکثر صیغها با علالات غیر صحیح قائم کرده لهذا آن کتاب مقبول اهل
تحقیق نیست **○** **ص** اَشَدُّ که در بَلَغَ اَشَدُّه واقع است **ب** جمع شدت ست بمعنی
قوت چون اَنْعَمَ جمع نعت کذا فی البیضاوی و در قاموس احتمال بودن جمع شد که هم بمعنی
قوت هست هم نوشته **○** **ص** لَوَيْكُ **ب** در اصل لم یکن بود بموجب قاعده که از فعل
ناقص نون آخر بوقت دخول جوازم جائز الحذف ست نون را حذف کردند لَوَاكَ لَوَاكَ لَوَاكَ
اِنَّ يَكُ هِم در قرآن مجید وارد شده اند **○** **ص** يَهْدِي **ب** صیغه واحد مذکر غائب
اثبات مضارع معروف ناقص از افتعال در اصل يَهْدِي بود چون دال عین افتعال واقع

شد تا رادال کرده در دال ادغام کردند و فارا کسره دادند پیردی شد و فتح هم جائز است پیردی
هم میتوان گفت ○ **ص** یَحْضَمُونَ ب در اصل یَحْضَمُونَ بوده بسبب وقوع صاد بجای
عین افتعال کار بطور پیردی کردند و شرح قاعده این هر دو صیغه در تصاریف ابواب گذشته است
○ **ص** ۲۱ دَلَّ كَرَب در اصل إِذْ نَكَّرَ بوده بسبب وقوع ذال فائے افتعال تا رادال کردند
و ذال را دال نمودند در دال ادغام کردند ○ **ص** ۲۲ مَذْكِرَة ازین باب ست و در تصاریف
ابواب دانسته که درین جا إِذْ نَكَّرَ بک ادغام و إِذْ نَكَّرَ بابدال دال بذال و ادغام هم آمده ○
○ **ص** ۲۳ تَدْعُونَ ب صیغه جمع مذکر حاضر اثبات مضارع معلوم ست ناقص و اوای از
افتعال در اصل تَدْعُونَ بوده تا بسبب فابودن دال دال شده و در دال اول ادغام یافته
و بیا بقاعده تَدْعُونَ حذف گشته ○ **ص** ۲۴ مَزْجَرَب مصدر می ست صحیح از افتعال
در اصل مَزْجَرَب بوده بسبب زابودن ف تا دال شده و باعتبار وزن صیغه مفعول و ظرف هم
میتواند شد شرح قاعده در تصاریف ابواب گذشته ○ **ص** ۲۵ مَضْطَرَب اضْطَرَّ
صیغه واحد مذکر غائب اثبات ماضی مجهول مضاعف از افتعال همزه وصل بسبب درج
افتاده و نون ساکن بقاعده التَّارِکُنْ إِذَا حَرَّكَ حَرَّكَ بِالْكَسْرِ کسریافته و تائے افتعال بسبب
ضاد طاشده ○ **ص** ۲۶ مَضْطَرَب تَوْب در قرآن مجید الْأَمَّا اضْطَرُّوْهُمْ إِلَيْهِ واقع است
اضْطَرُّوْهُمْ صیغه جمع مذکر حاضر اثبات ماضی مجهول ست مضاعف از افتعال همزه وصل بسبب
ذوق افتاد و الف مابا کنین و تائے افتعال بسبب ضاد طاشده ○ **ص** ۲۷ فَمَسْطَاعُوا

له دایه مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً
تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ بِه و دال
سوره یس رکوع دوم : ۱۰ در آیه وَقَالَ الَّذِي
فَجَاءَهُمْ مَا أَذْكُرُ لَقَدْ أَقْبَىٰ أَنَا فِي كَيْفِ
بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ پاره و ما من دایه سوره
یوسف رکوع سوم : ۱۰ و لَقَدْ يَمَنُّكَ
الْقَوْمُ إِنَّ كَذِبَكَ لَقَدْ فَهَلْ مِنْ مَدَّ كَيْفِ فَخَطِمْ
سوره قمر و در مقام متعدد این لفظ وارد بلکه در
همین سوره تمام آیه چند جا ورود یافته : ۱۰
و آیه فَلَمَّا دَاوَاهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ
تبارک الذی سوره ملک رکوع دوم : ۱۰
لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ
قُلْ فَخَطْبُكُمْ سوره قمر رکوع اول : ۱۰
اضْطَرَّ غَيْرَ بَابٍ وَلَا عَادٍ فَلَا أَمْرَ عَلَيْهِ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَفْوٌ كَرِيمٌ سيقول سوره بقره
رکوع بیست و یکم : ۱۰ در آیه وَمَا لَكُمْ أَلَّا
تَأْكُلُوا مِمَّا دَخَلَتْكُمْ عَلَيْهِمْ وَقَدْ فَسَّلَ
لَكُمْ مَأْكُلَهُمْ عَلَيْهِمْ إِلَّا مَا اضْطَرُّوْهُمْ إِلَيْهِ
وَلَنْ يَكُنُوا الْيَاسُوتَ بِأَهْوَأَنِهِمْ يَغْفِرُ لَهُمْ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَفْوٌ كَرِيمٌ بِالْمَعْتَدِينَ عَمَلُوا أَنَا سَمِعُوا

انعام رکوع چهاردهم :

له آیه کریمه فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوا
وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا قَالَ امْلِكْ
سوره کف رکوع یازدهم: ۳۵ وَمَا فَعَلْتُمْ عَنْ
أَمْرِي ذَلِكَ تَأْتُونَنِي مَا لَكُمْ تَسْطَعُ عَلَيْهِ
صَبْرًا پاره قال الم اقل لك سوره کف رکوع دهم
حکایه عن خضر علیه السلام: ۳۵ در آیه کونوا
لَسَخْنَهُمْ عَلَى مَا تَبْتَغُونَ فَمَا اسْتَطَاعُوا
مُضِيًّا وَلَا يَجْعَلُونَ خِطْرًا واما سوره یس
رکوع چهارم: ۳۵ در آیه فَاَلْقُوا جَاهَهُمْ
وَعَصِيَّتَهُمْ وَقَالُوا بَرَاءةٌ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا لَنَعْلَمُ
الْفُلُوكَ جَارَةً قَالَ الَّذِينَ سَوَّاهُمْ
سوم: ۳۵ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ
خَاطِئَةٍ پاره عم سوره عن: ۳۵ در آیه قَالَ
ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبِغُ فَاذْكُرُونَا أَنَّىٰ أَنصَبْنَا
فَصَصْنَاهُمْ بِمِثْلِ الَّذِي سَوَّاهُمْ کف رکوع نهم: ۳۵
در آیه لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ
فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ
پاره ولوا اننا سوره اعراف رکوع نهم:

ب در اصل فَمَا اسْتَطَاعُوا بوده صیغه جمع مذکر غائب نفی ماضی معروف اجوف واوی از
استفعال تائے استفعال را حذف کردند و همزه وصل بدرج افتاده والف لفظ ما با جمع سا
فَمَا اسْتَطَاعُوا شده **ص** ۲۸ لَمْ يَسْتَطِعْ **ب** در اصل لَمْ يَسْتَطِعْ بود تا را حذف کردند و اعلا
دران مثل لَمْ يَسْتَطِعْ شده **ص** ۲۹ مَضِيًّا **ب** مصدر است ناقص از مَضِيٍّ بِمَضِيٍّ در اصل
مَضِيًّا بوده بقاعده مَرْمِيٍّ اعلال کردند و درین کسره فاهم جائز است **ص** ۳۰ عَصِيَّتَهُمْ
عَصِيٍّ جمع عصا است در اصل عَصَوُوا بود بقاعده دَلِيٍّ هر دو واویا شده ضمیه یائے ماقبل کسره
گشته **ص** ۳۱ لَنَسْفَعًا **ب** لَنَسْفَعْنَ بِرُوزَن لَنَفْعَلْنَ صیغه متکلم مع الغیر لام تأکید
بانون خفیفه است گاهی نون خفیفه را بمشاکلت تنوین بصورتش می نویسند بهمون وضع نوشتند
لهذا صیغه اشکالی پیدا کرده **ص** ۳۲ نَبِغْ **ب** نَبِغِي مثل نَبِيٍّ است یا لا باین قاعده که در
حالت وقف از آخر ناقص حذف حرف علت جائز است حذف کردند و محققین علم الصرف نوشته اند
که علی الاطلاق محاوره عرب است که بجزم و وقف هم درید عَوِيٍّ یَدْرَعُ یَرْمُ میگویند
ص ۳۳ غَوَاشٍ **ب** جمع غاشیه است بقاعده جَوَاشٍ کار بند شدند در اعلال امثال این صیغه
بجمله طویل است مناسب می نماید که تَمْتِيزًا للافادة سر کنیم در امثال جَوَاشٍ بحالت رفع و جر یا حذف
شده عند عدم الاضافة واللام تنوین می آید و بحالت نصب مطلقاً یا مفتوح می باشد میگویند
جَاءَ ثَنِيٍّ جَوَاشٍ وَمَرَدَّتْ بِجَوَاشٍ وَرَأَيْتُ جَوَاشِيَّ وَبوقت اضافت و لام یائے ساکن در آخر
می باشد رفعا و جر امثال جَاءَ ثَنِيٍّ الْجَوَاشِيَّ وَمَرَدَّتْ بِالْجَوَاشِيَّ پس اشکال وارد

میکند که این وزن صیغه منتهی الجموع است که از اسباب قویه منع صرف است بایسته که تنوین
درین مطلقاً نمی آید یا گاهی حذف نمی شد چنانچه در اعلی و غیره اسم تفضیل باین جهت
که بسبب منع صرف که علت آن وزن فعل و وصف بوده تنوین در آن نیامده الف هیچگاه
حذف نشده و جواب این اشکال چنین داده اند که اصل در اسما و انصاف است پس اصل
هر اسم منصرف برمی آید لهذا درین جا اصل با تنوین برآمده در حالت نصب که یا حسب قاعده
قاضی نمی افتد در وزن منتهی الجموع خلل نیامده لهذا کلمه غیر منصرف شده تنوین حذف گردیده
و در حالت رفع و جر چون یا بقاعده قاضی افتاده جواب بر وزن مفرد مثل سلام و کلام مانده
وزن منتهی الجموع باطل شده و مدار منع صرف این جا صرف بر همین وزن است پس کلمه منصرف
باقی مانده با تنوین و حذف یا قائم مانده و در اعلی و امثال آن اصل با تنوین برآورده بودند
لیکن بعد افتادن الف بالتقاء ساکنین با تنوین هم سبب منع صرف زائل نمی شود چه سبب
منع صرف این جاد و چیز است و وصف که در آن هیچگونه خلل واقع نشده و وزن فعل که
درین مقام معتبر از آن بودن یک از حروف اتین را ابتداست بے قبول تا و این معنی با وصف
سقوط الف هم موجود است پس بقائے علت منع صرف موجب منع صرف کلمه گردیده تنوین
را بر بلنداخت صاحب فصول اکبری برائے تفصی ازین اشکال را بے دیگر پیوده که این
جمع را از معیت قاضی برآورده برائے این قاعده دیگر قرار داده یعنی اینکه در جمع ناقص که بر وزن
صوری فاعل باشد بحالت رفع و جر یا از حذف کرده تنوین می آید چنانکه در تقریر صاحب

لے یعنی وزن جمع که باز آن را جمع تکسیر تنوین
ساخت چنانچه وزن مفاعل و مفاعیل و مفاعیل که این
هر دو وزن را باید دیگر جمع تکسیر نباید بخلاف دیگر
اوزان جمع چنانچه اگر کلیل جمع الکلب و الکلب جمع الکلب
جمع کلب است لے اسباب منع صرف نه
است چنانچه در حاشیه سابق ذکر یافت و از آن
جمله صیغه منتهی الجموع و تانیث بالغ مقصوره
و ممدوده بمنزله و سبب چرا گردانیده اند و چشم
آنست که در صیغه منتهی الجموع و تانیث بالغ
مقصوره و ممدوده همواره بحال خود باقی مانده
هیچگونه تغییر در آن راه نمی یابد پس این لزوم و
استحکام قائم مقام دو سبب منع صرف گردانیده
اند لے زیرا که غیر منصرف قبول جزو تنوین نمی
کند چنانکه پیشتر معلوم گشت لے بنا بر این
اشکال برین مذهب است که منع صرف بر احوال
مقدم است و مذهب مصنف برخلاف این
فرق است چنانکه از تقریر جواب واضح میشود و
عند تحقیق استحکام این مذهب به ثبوت می پیوندد
ه در اصل اولی و اعلی بودند یا متحرک
و اقبل آن مفتوح یا الف گردید اولی و اعلی
گشت لے زیرا که از افتادن الف در وزن
ضل آن خلل وارد نگردیده لے زیرا که در وقت
الحاق تا در آخر مضارع وزن فعل باقی نمی ماند
چون فعله که بمعنی تا و شتر است

له درآیه وَلَقَدْ كُنْتُمْ مَعْتُونَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ
پاره بن تناو اسوره آل عمران رکوع چهاردهم
له قصه این قول ابن مسعود چنین است که حضرت ابن مسعود بیان لعنت فرمودند بر بعضی زنان مثل واصله یعنی زنی که موسایه دیگر را بر موسی سپرد و متواصله یعنی زنی که این کار از زنان دیگر کند زنه آمده حضرت ابن مسعود گفت که تو بر فلاں فلاں لعنت کردی و من قرآن مجید خوانده ام در آن لعنت برای قسم زنان یافته می شود حضرت رضی الله عنه بحواله جبارت مذکور فرمود یعنی اگر تو قرآن بخوانی البتة برای قسم زنان در قرآن می یافتی باز گفتند که خدا تعالی فرمود وَمَا أَكْفَرُوا الْمُرْسُولَ فَأَنْذَرْنَاهُمْ وَأَنْذَرْنَا كَثِيرًا مِمَّا كَفَرُوا فَانْتَبِهُوا فَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَبِّي وَأَنبِئْهُمْ عَذَابِي الَّذِي لَمْ يَأْتِ الْبَشَرُ مِنْ قَبْلِي وَلَا يَأْتِيهِمْ أَفْئِدَةٌ بِهِمْ وَلَا يَرْجِعُونَ لَدُنِّي وَمَا أَكْفَرُوا بِآيَاتِي إِنَّهُمْ كَانُوا لَمِنَ الْكَاذِبِينَ
پاره دوم : ۳۵ درآیه عَلَوْا أَنْ سَبَّحُوا مِنكُم مَّرْضًى وَأَخْرَضَ بُرُودًا يَفْرُغُونَ فِي الْأَرْضِ بِمَا نَعْتُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ إِلَىٰ أَخْرَ الْأَيَّامِ پاره تبارک الذي سوره مزل : ۵۵ درآیه وَإِذَا مَنَّ اللَّهُ عَلَىٰ عَبْدٍ لَّا يَكُونُ لَهُ جَنْجَبٌ وَلَا يَكُونُ لَهُ سَائِلٌ فِي الْأَرْضِ وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ فَتًى يَلْبَسُونَ أَثَرَهَا وَيَتَّبِعُونَ الْبَقِيَّةَ مِنَ الْقَوْمِ لَتَهْلِكُنَّ بِهَا سُلُوكُكُمْ
پاره اول و در سوره واقعه نیز واقع است

فصول اکبری از اصل اشکال وارد نمی شود و تخفیف مؤنث بسیار است لهذا قاعده را درین کتاب بهمین پنج نوشتیم ۳۲ ص فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ ب صیغه رأیتُمُ مبروزن فَعَلْتُمُ فاعی تعقیب و قد تحقیق در ابتدایش آمده چون بائے ضمیر مفعول در آخر آن لاحق شده و او بر تُم افزوده ۳۳ و قاعده چنین است که بعد تُم و تُم و تُم هرگاه ضمیر لاحق میشود بعدیم و او می فراید و میم مضموم میشود چون فَعَلْتُمُ دیم اَکَلْتُمُ یا اَکَلْتُمُ فاعی مفعول هُنَّ بلکه در تائے مکسوره واحد مؤنث حاضر حین لحوق ضمیر گاه بائے ساکنه زیاده میشود در صیغ بخاری در قول ابن مسعود وارد شده لَوْ فَرَأَيْتُمْ لَوَجَدْتُمُوهُ ۳۵ ص اَنْذَرْنَاهُمْ صیغه نذریم است مثل نکریم همزه استفهام بر سرش آمده و کم ضمیر مفعول در آخرش و بعد آن بسبب با ضمیر مفعول دوم بعدیم و او افزوده میم مضموم شده اَنْذَرْنَاهُمْ گشته ۳۶ ص اَنْ سَبَّحُوا ب صیغه نذریم ب صیغه نکریم است مثل یَقُولُ اشکال بسبب عدم نصب است و وجهش اینکه این آن ناصبه نیست بلکه مخففه است از اَنْ مشبه بالفعل بعد علم و ظن این آن می آید و نصب نمی کند ۳۷ ص مَثَابَ صیغه متکلم مع الغیر است چون رُفَعْنَا و وجه اشکال درین صیغه این است که مضارع آن در قرآن مجید مضموم العین مستعمل شده چون یَمُوتُ و یَمُوتُونَ پس باید که صیغه از نصره نصر باشد و متنا آید چون قُلْنَا جوابش اینکه اهل تفسیر نوشته اند که این لفظ از سمع آمده مَاتَ يَمَاتُ چون قَاف يَخَافُ و از نصریم آمده چون مَاتَ يَمُوتُ و در قرآن مجید ماضی از سمع مستعمل شده و مضارع از نصر ۳۸ ص فَبَجَسْتُ ب فانبجست

له درآیه وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَقْبَلَهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْبُرْ بَقَعًا لِّلْجَبْرِ فَإِنَّ جَبَسَتْ مِنْهُ أَشْدَّتْ عَلَيْهِ قَائِنًا إِلَىٰ آخِرِ الْأَيَّامِ پاره قال الملائكة الذين سوره اعراف رکوع بیستم

له در آیه فتَوَلَّى عَنْهُمْ يُومَ يَذْعُ الذِّجَارِ
 إلى شيءٍ مِّنْكُمْ ۖ بَارِهَ قَالَ فَاخْطَبَكُمْ سوره قمر
 اول ۛ له در آیه وَكَذَلِكَ الْجَوَارِ الْمُنشِئَاتُ فِي
 الْجَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ۖ بَارِهَ قَالَ فَاخْطَبَكُمْ سوره مدثر
 ركوع اول ۛ له در آیه وَيَعْلَمُ الْإِنشَاءُ
 عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ۖ بَارِهَ فَمِنْ أَطْلَمُ سوره مومن
 ركوع سوم ۛ له در آیه وَقَدْ غَابَ عَنْ شَيْهَا
 بَارِهَ سوره وائشمس ۛ له در آیه لَوْ نَشَاءُ
 لَجْعَلْنَهُ حُطَامًا فَفَلْتُمُوهُ فَفَلْتُمُوهُ ۖ بَارِهَ قَالَ
 فَاخْطَبَكُمْ سوره واقع ركوع دوم ۛ له آیه كَرِهَ
 وَقُرْنٌ فِي مِيزَانٍ وَكُنْ وَلَا تَكْبُرِينَ شَبَّحَ
 الْجَاهِلِيَّةَ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ
 الزَّكَاةَ وَحُمِّلْنَ فِي الْوُجُوهِ وَالْأَرْجُلِ ۖ بَارِهَ
 بَارِهَ مِنْ يَقْنَتِ سوره احزاب ركوع چهارم ۛ
 له در بیضاوی است و یحتمل ان يكون من قار
 بقار اذا جمع پس معنى قُرْنٌ فِي مِيزَانٍ كُنْ
 فِي مِيزَانٍ بِمِيزَانٍ يجمع باشد و در خانه
 خود ۛ منه ۛ

صیغه واحد مؤنث غائب ماضی معروف است مثل انْفَطَرَتْ بهمه بسبب درج افتاده
 و نون که ساکن بود بسبب وقوع با بعد از آن میم شده باین جهت در صیغه اشکال آمده ○
صل الذاج ب صیغه اسم فاعل است داعی یا بموجب قاعده که یائے آخر اسم معرف
 باللام را گاه حذف میکنند ساقط شده ○ **ض الجوارب** الجواربی بوده بقاعده
 که اینک ذکر کردیم یا حذف کردند ○ **صل التنادب** التنادبی مصدر باب
 تفاعل است التنادبی بوده بقاعده معلومه ضم و ال کسر شده یا ساکن گشته و بقاعده
 مذکوره حال افتاده ○ **صل الشهاب** صیغه دشی است که در اصل دسّس بوده
 حرف آخر تضعیف را بحرف علت بدل کردند اکثر عرب چنین می کنند ○ **صل فظلتهم**
 ب صیغه فظلتهم بوده جمع مذکر حاضر ماضی معروف مضاعف از سمع بقاعده عرب که از
 دو حرف تضعیف یک را گاه حذف میکنند لام اول را حذف کردند گاه فظلتهم می گویند
 بکسر ظا بنقل حرکت لام اول بظا ○ **صل قرن ب** حسب بیان یعنی بعضی مفسرین
 در اصل اقررن بوده حسب قاعده مذکوره آنفا را ئے اول را بعد نقل حرکتش حذف کردند
 حاجت بهره وصل نمانده لهذا بیفتاد قرن شد و در بیضاوی یک توجیه آن قرن مثل فخرن
 از قار یقار مثل خاف یخاف و معنی آن مقابله بماده قرار نوشته ○ **صل هجرات ب**
 جمع مجزؤه است در واحدین ساکن است در جمع حسب قاعده که عین فَعَّلٌ بالضم مؤنث و
 فَعَّلَةٌ را بوقت جمع بالف و تا ضمید میزند جمیع را ضمید دادند و فتح بهم درین صورت جائز است

لے تاریخ اختتام این رسالہ دوازدہ صد و ہفتاد و شش است از حروف تقسیم بحساب اعداد جمل برمی آید و ضبط اعداد این بدین طریق است کہ اذالف ابجد تا طاء حطی مرتبہ آحاد است و از یائے حطی تا صاد ستمین عشرت و از قاف تا ظاء ضلغ مآت و غین معجزہ مرتبہ الف واقع ست و محاسبان عرب در اعداد حساب بر بیست چار مراتب اقتضار نموده اند با فوق این را بیست الفاظ عشرت و مآت والوف نیز سازند: ۱۰۴ لے اذان جا کہ دعائے مومنین صالحین بالخص

علمائے اہل یقین را اجابت و قبول ست در اقباب زمان اثر ظهور اجابت این دعا بمنصہ ظهور جلوه گرفت کہ جناب مصنف در اواخر ۱۲۴۶ تصنیف این رسالہ از جزیرہ اندمین کہ حسب تقدیرات حضرت بیچون دوران مقام تشریف فرما شد مستخلص گردید بعد رسیدن وطن تنائے خاطر و شفقت باطن نیز حرمین شریفین گریبان گرفت چنانچہ در جمیع ایام بمعاضدت توفیق عزیمت سفر مجاز فرمودند چنانکہ تمام ہمت این فلک نیلگون بگلین براہام و انہدام اساس علم و فضل معروف است در اثنائے سفر دریا باد مخالف جہاز و جہاز یان را در معرض تلف انداخت و قاصدان سفر مجاز را بیک نگاہ مستغرق رحمت الہی ساخت جناب مصنف کہ سرگروہ قافلہ بودند بزم کاروان خود متوجہ دیار وصال گردیدند و از منزل صالحین قدم فراز نناده بمقام شہداد در رسیدند

خاتمة الطبع

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدٍ الْكِتَابَ وَ عَلَّمَنَا عَلَمَ الْبَيِّنَةِ وَالْاَعْرَابِ وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلٰى مَنْ اَوْفٰى جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَاَصْحَابِهِ مَصَابِيحِ الظُّلُمِ اَمَّا بَعْدُ اِنِ الْكِتَابُ بِرِكَتِ اَنْتَابِ جَامِعِ الْاَقْوَانِ عِلْمِ مَرُوفٍ بِوَجْهِ تَحْقِيقٍ وَ تَقْرِيرِ اَيْنِ كِرَازِ اَقَادَاتِ حَضْرَتِ مَوْلٰى الْاَنَامِ الْاَمَامِ الْهَامِ جَامِعِ الْفَضَائِلِ وَالْفِرَاضِ لَفَرْالْاَمَامِ وَالْاَمَامِ الْقُدْرَةِ الْحَقِيقِيْنَ زُبْدَةِ الْمَدَقِّقِيْنَ سَيِّدِ مَوْلَانِ مَوْلَانِ مُحَمَّدِ عَنَانِيَّتِ اَحْمَدُ تَعْمِدُهُ اَللّٰهُ بِرَحْمَةِ الْكَامِلَةِ وَ نَهْنَهْتِ الشَّامِلَةِ بِجَنَّةِ مَوْجِدِ نِعْمَاتِ لَمْ يَزَلِ مَوْلَانَا مَوْلٰى سَيِّدِ مُحَمَّدِ عَلٰى صَاحِبِ كَامُورِيْ بَاهِتَامِ قَدِيْمِيْ كُتُبِ خَانَةِ كَرَامِيْ رَدِّقِ الْاَنْطَبَاعِ يَافِئِ

و در فعل بالکسر مؤنث و فعلہ چون کسرہ عین را کسرہ میدہند و گاہے فتح و در امثال نمونہ نما گویند بفتح عین برائے تعلیم این قاعدہ این صیغہ نوشته شد الحمد للہ کہ این رسالہ بانجام رسید بفضلہ جلالت الالوہ محتوی بر قواعدی شدہ کہ نافع مبتدی و منتهی است بالخصوص باب افادات و خاتمہ مشتمل بر فوائدیست کہ اکثر کتب صرف اذان خالی ست و ادراک آن نہایت نافع مقصود بالذات از تحصیل علم صرف علم قرآن مجید ست و در خاتمہ صبیح قرآن مجید مذکور شدہ کہ ادراک اکثر آن بے مراجعت کتب تفسیر دشوار ست ازین انفع چہ خواہد بود و ہمین جہت و بسبب اختتام این رسالہ در ۱۲۴۶ نامش علو الصیغہ گذاشتہ اند و بسبب ظہور این قوانین جزئیہ التحقیق بیاس خاطر شفیق حقیق حافظ وزیر علی صاحب سلمہ رب المواہب ملقب بقوانین جزئیہ حافظیہ کردہ شدخدائے تعالی قبول فرماید و حقیر گنہگار نامہ سیاه تباہ روزگار از مکارہ و دنیویہ برآورده عافیت تامہ عنایت فرمودہ بر آستانہ خود و آستانہ حبیب خود برساند و محبی محسنی شفیق حافظ وزیر علی صاحب باعث تصنیف این کتاب را ہمہ وجوہ مرفوہ الحال و مقضی المرام و فائز بہر ادات دینی و دنیوی وارد و اخیر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى حَبِيبِهِمْ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَاٰلِهِمْ وَاَصْحَابِهِمْ اَجْمَعِينَ اٰمِيْنَ

قدیمی کتب خانہ - مقابل آرام باغ - کراچی